

Lunds universitet
Historiska institutionen
HISS33 HAHII
Elisabeth Geever
Emma Hilborn
1/6 2023, Lund

Humorn och politiken

**Den svenska skämtpressens humor och dess roll i
demokratiseringsprocessen 1918-1922**

Axel Hansson

Abstract

What makes something funny? This is the most basic, underlying question to this thesis, which explores the Swedish satire magazines *Söndags-Nisse*, *Naggen* and *Strix* on their journey through the pinnacle of the Swedish democratization process during the years 1918 to 1922. These types of magazines were of great popularity throughout all of Europe during parts of the late 19th century up until the interwar years, reaching a high – at least in Sweden – during the first world war. It is a genre that has been fairly underused in historical research, however and I intend to argue for its importance in the process of which Sweden became a democracy. Politics and policy was often of interest for the satire magazines and by applying a functional perspective on the humor and comedy inherent in the genre while at the same time seeing the magazines as public arenas we can begin to discern how the humor worked both as a stepping stone into the world of politics and as a quite unique form of social commentary within its historical media system. The thesis is structured chronologically, with each year – 1918, 1921 and 1922 – being of great importance in the history of democracy in Sweden. During the first year general suffrage was agreed upon, but it was also a year in which the war in Europe affected the living standards in Sweden. Hence many of the satire magazines had a therapeutic function, in that they – from their respective vantage points – allowed their readers to ventilate any frustrations they carried concerning what was perceived to be incompetent politicians. 1921 was the year of the first election where general suffrage – for both men and women – was applied. At this point the satire magazines had moved on to a more existential function, by acting more as opinion formers in specific political issues. The following year was dominated by Sweden's first referendum on the question of prohibition, in which the satire magazines were again heavily involved as opinion formers. The main conclusion is thus that these types of magazines played a bigger role in this rapid development in Swedish history than previous scholars have postulated, and that we can see how the magazines were constructed as public arenas in which the humor carried specific functions towards its audience. In many ways the satire magazines made politics and policy more accessible to certain groups of people, and helped to pave the way for democracy.

Populärvetenskaplig abstract

Vad är det egentligen som är så roligt? Denna fråga ställer man sig lätt när man tittar i gammal svensk skämtpress, som var en typ av tidning med en storhetstid kring sekelskiftet och första världskriget. De var roliga tidningar, men humor i historisk tid kan vara svår att förstå. För att göra detta behövs humorn sättas in i sitt sammanhang, och det är just detta jag har försökt göra. Sammanhanget är den svenska demokratiseringsprocessen, alltså den tid runt åren efter första världskriget då Sverige blev en demokrati. Detta var naturligtvis en process som hade börjat långt tidigare, men den nådde sin kulmen runt åren 1918-1922, vilket är samma tidsperiod som min undersökning fokuserar på. 1918 kom de första besluten om allmän och lika rösträtt, 1921 hölls det första valet med dessa nya regler och 1922 var det första året då Sverige genomförde en folkomröstning, då i frågan om rusdrycksförbud. Vad jag i min undersökning har gjort är att titta på vad och hur skämtpressen skrev och ritade om dessa händelser, eftersom jag menar att tidigare forskning har missat denna genre som en del av Sveriges väg mot demokrati. Vad ville tidningarna egentligen säga till sina läsare när de skämtade om politiker? Under det svåra och påfrestande året 1918 fungerade skämtpressen mycket som en ventil för sina läsare, som i humorn kunde få utlopp för sina frustrationer. Tre år senare har demokratin börjat att genomföras och skämtpressen har mer och mer blivit opinionsbildare. Detta tyder på att tidningarna hur kritiska de än var mot politikerna förde dem närmare läsarna och bjöd in dem till att delta i politiska och samhällsliga frågor. Skämtpressen var dessutom en av få genrer som stod oberoende, eftersom de flesta dagstidningar var politiskt bundna och andra magasin ofta gavs ut av olika folkrörelser och intresseorganisationer. På så sätt hade skämtpressen en unik ställning som varande kommentator av sin egen tids samhälle och politik.

Abstract	2
Populärvetenskaplig abstract	3
1 Inledning – Vad är det som är så roligt?	5
1.1 Ämne, syfte och frågeställning.....	5
1.2 Skämtpressen i tidigare forskning.....	6
1.2.1 Den internationella forskningen.....	9
1.3 Den svenska demokratiseringen.....	10
1.4 Källmaterial – Tre olika tidningar.....	13
1.4.1 Skämtpressen – Inte bara i Sverige.....	17
1.5 Teori och metod – Funktion och arena.....	19
1.6 Det svenska mediasystemet runt sekelskiftet.....	23
2 Analys – Humor och demokrati	25
2.1 1918 – En svår tid för alla.....	25
2.1.1 Söndags-Nisse och humorn som disciplinering.....	26
2.1.2 Naggen och kampen mot förtryckarna.....	31
2.1.3 Strix och landet vid sidan av.....	37
2.1.4 Vi skrattar åt farorna – den terapeutiska humorn som en ventil.....	41
2.2 1921 – Året då alla fick vara med.....	44
2.2.1 Söndags-Nisse och humor som blickar framåt.....	45
2.2.2 Naggen och humor som drömmer sig tillbaka.....	52
2.2.3 Strix och hatet mot politiken.....	57
2.2.4 Detta är vår åsikt – den existentiella humorn som opinionsbildning.....	62
2.3 1922 – Spriten som delade Sverige.....	66
2.3.1 Söndags-Nisse och konsten att antagonisera mot sina fiender.....	67
2.3.2 Naggen och den tynande tillvaron.....	72
2.3.3 Strix och gemenskap som ställningstagande.....	75
2.3.4 Olika vägar mot samma mål – terapeutisk och existentiell humor i rusdrycksfrågan.....	80
3 Slutsatser och sammanfattning	83
3.1 Tidning för tidning – Likheter och skillnader.....	83
3.2 Den förändrade rollen.....	84
3.3 Hur skämtpressen som arena konstruerades.....	85
3.4 Hur humorns funktioner bidrog till demokratiseringen.....	86
4 Bibliografi	88
4.1 Skämttidningar.....	88
4.2 Litteratur.....	89
4.3 Internet.....	91

1 Inledning – Vad är det som är så roligt?

Vad är det som är så roligt med att Värner Rydén äter julgröt? Eller med en familj som har odlat morrhår? Eller en överviktig grosshandlare som badar? Humor kan ibland vara svårbegripligt, särskilt i en historisk kontext. För ungefär 100 år sedan var i Sverige en av de stora källorna till humor i offentligheten den så kallade skämtpressen, en typ av tidning som under en ganska begränsad period fick många att dra på smilbanden. Vad som är särskilt intressant är att denna period i hög grad överensstämmer med en fundamental förändring av Sverige som nation, nämligen demokratins införande. 1918 var året då Sverige blev Sverige – som Per T Ohlsson skriver – och det var då och de efterföljande åren som landet slog in på en demokratisk väg.¹ Är det en slump att skämtpressen upplevde en högkonjunktur just då? Eller spelade denna till synes oseriösa genre en roll i denna väg mot demokrati? Det är åt detta som denna undersökning kommer att ägna sig, och på vägen kommer vi även få svar på vad som egentligen var så roligt med Värner Rydén, morrhår och grosshandlare.

1.1 Ämne, syfte och frågeställning

Det som min uppsats kommer att kretsa kring är skämtpressen i den svenska demokratiseringsprocessen, det vill säga den genre av tidskrift som uppstod under andra halvan av 1800-talet, och som hade sin storhetstid runt och strax efter sekelskiftet. Närmare bestämt är det tidskrifterna *Söndags-Nisse*, *Naggen* och *Strix* som kommer att läggas under mikroskopet. Detaljerna i dessa publikationer kommer jag att beskriva nedan.

Undersökningen kommer att utgå från en tidslinje mellan åren 1918-1922, för att både fånga vad som anses vara en stark tid för skämtpressen samt en period av stora förändringar i Sverige, inte minst på det politiska planet. Under 1918 och 1919 togs de första besluten om att införa allmän och lika rösträtt såväl för män som för kvinnor i Sverige, 1920 hölls det första valet med lika rösträtt för män och året därpå det första valet där även kvinnor kunde delta. Perioden avslutas 1922 med Sveriges första folkomröstning, om rusdrycksförbud. Samhällslivet i stort och

¹ Per T Ohlsson. *1918: Året då Sverige blev svenskt*. Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2017.

riksdagspolitiken i synnerhet var det som skämtpressen var engagerad i, och tidskrifterna tog ofta upp aktuella skeenden inom dessa frågor.

Mer specifikt är det humorn i skämtpressen som jag vill rikta in mig på. Som namnet på genren antyder var humorn bärande, och mitt syfte är att genom att se på tidningarna som arenor i det offentliga försöka klargöra och jämföra humorns uppbyggnad och funktion i de tre tidskrifterna utifrån deras olika ursprung och målgrupp. Jag vill gå till botten med skämtpressen som genre, dess innehåll och dess roll i den demokratiseringsprocess som pågick i Sverige under dessa år – något som tidigare forskning inte har lagt särskilt mycket tid på – där jag tror att skämtpressen spelade en större roll än vad som tidigare har anförts. Min huvudtes är alltså att skämtpressen var en viktig opinionsbildare och forum för uttryck av åsikter i tidens politiska offentlighet, och att genren dessutom var delaktig i den förändring som denna offentlighet genomgick under de aktuella åren. Frågeställningarna blir således:

- *Vilka funktioner fyller humorn i skämtpressen, och hur bidrog dessa funktioner till att göra genren till viktiga offentliga arenor i den svenska demokratiseringsprocessen 1918-1922?*
 - *Vilka likheter och skillnader i humoristiskt tilltal finns det enskilda skämttidningar emellan?*
 - *Hur förändras skämtpressens roll år för år under denna process?*
 - *Hur konstruerades skämttidningarna som offentliga arenor?*

1.2 Skämtpressen i tidigare forskning

Den svenska skämtpressen har generellt varit outnyttjad i forskningssammanhang. Detta betyder inte att genren inte har varit ett använt material i olika undersökningar – historiska och andra – utan snarare att det ofta har varit mer specifika innehållspunkter i tidningarna som har varit av intresse. Den mest uttömmande avhandlingen kring svensk skämtpress har skrivits av historikern Lars M Andersson, med titeln *En jude är en jude är en jude... Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900-1930*. Som titeln antyder är Andersson intresserad av svensk antisemitism, och hur denna tog sig uttryck i skämtpressen. Den vardagliga

“salongsantisemitismen” var enligt Andersson en viktig del av den svenska moderniseringsprocessen under det tidiga 1900-talet. Mot bakgrund av ett behov av en nationell identitet var skämtpressen högst delaktig i att dels konstruera en judisk identitet, och dels en nationell, svensk identitet som en motsats. Antisemitismen var viktig för att kunna beskriva svenskheten.²

Avhandlingen *Uppkäftiga ungar och oförargliga barn: Barn i svensk skämtpress 1894-1924* av konstvetaren Anne Banér är likaså relevant. Söndags-Nisse och Strix – två tidningar som även jag kommer att titta på – ligger till grund för denna undersökning där representationer av barn står i fokus. Banér identifierar sju typer av barn som förekommer i skämtteckningarna: det avslöjande barnet, det sanningsägande barnet, det uppkäftiga barnet, det smarta och fyndiga barnet, det busiga barnet, det elaka barnet och det naiva barnet. Dessa olika typer av barn fyller olika narrativa roller och representerar även två olika kategorier av skämt: satiriska och underhållande. I den första kategorin blir barnen en kanal för tidningen att kommentera samtiden och i den andra är de till för att roa den vuxna läsekretsen.³

Vi ser i dessa två avhandlingar hur användningen av skämtpressen som källmaterial oftast utgått från fristående frågeställningar som sedan har applicerats på skämttidningar. Ett av de få verk som går igenom skämtpressen på ett mer samlat och övergripande plan är konstvetaren Elisa Rossholms avhandling *I väntan på hufvudpersonen: Identitet och identifikation i svensk skämtbild 1870-1900*. Rossholm fokuserar främst på skämtteckningarna, och vill i dessa blottlägga det som den tilltänkta läsaren ska identifiera sig med. Grundtesen är att denna tilltänkta läsare – den borgerlige mannen – finns latent i alla teckningar och knyter på så sätt an till den som läser tidningen.⁴ På liknande sätt vill även jag utgå från materialet i första hand, samt dess uttryck och funktionalitet.

Jacob Selins masteruppsats *Den allvarsamma leken: Politisk satir i svensk skämtpress 1939-1945* visar möjligen på ett uppsving för intresset för skämtpressen som ett historiskt källmaterial. Selin utgår från idén om humorn som en skrattspegel, som på ett mycket effektivt sätt speglar sin samtids uppfattningar om aktuella frågor och händelser. Att titta på skämtpressen

² Lars M Andersson. *En jude är en jude är en jude... Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900-1930*. Diss., Lunds universitet, 2000.

³ Anne Banér. *Uppkäftiga ungar och oförargliga barn: Barn i svensk skämtpress 1894-1924*. Diss., Stockholms universitet, 2006.

⁴ Elisa Rossholm. *I väntan på hufvudpersonen: Identitet och identifikation i svensk skämtbild 1870-1900*. Diss., Stockholms universitet, 2016.

utanför dess storhetstid är likaså intressant, och Selin visar att genren trots sin minskade styrka fortsatt hade potential även under andra världskriget. Utifrån två tematiker – om svensk inrikespolitik och hantering av tyska påtryckningar samt om våra ockuperade grannländers situation – visar han att skämtpressen ofta förlöjligade den svenska regeringens handfallenhet inför utländskt inflytande samt starkt sympatiserade med de ockuperade grannarna.⁵ Även om jag likväl gräver i skämtpressens zenit snarare än solnedgång så tror jag att idén om humorn som en skrattspegel vänd mot samhället i stort är givande. Mycket av mina egna teoretiska utgångspunkter vilar latent på denna grundläggande idé, även om jag vill se mer specifikt på skämtens funktioner när de väl speglas mot samhället.

Andra verk som behandlar skämtpressen på lite längre håll och som bör nämnas är Staffan Tjernelds biografi *Hasse Z - En svensk humorist*. Boken ger värdefull och relevant information både om Hasse Zetterström själv och om tidningen han jobbade med – *Söndags-Nisse*. Tjerneld var gift med Zetterströms dotter men har ändå baserat det mesta av sin biografi på källmaterial.⁶ På samma tema återfinns Evald Palmlunds biografi *Erik Lindorm – ett författarliv*. Palmlund var litteraturvetare i Lund och skrev mycket om just Lindorm.⁷ Om Albert Engström finns det något förvånande inget samlat verk om, trots hans status i sin samtid. I förlängningen innebär detta även att det finns mycket lite information om *Strix*.

Skämtpressen har blivit beskriven även inom ramarna för både presshistoria och mediehistoria. *Den svenska pressens historia III* innehåller exempelvis ett kapitel som sammanfattar den svenska skämtpressens tillkomst och tillvaro väl.⁸ Mediehistorikern Erik Edoff har skrivit om boulevardpressen i *Storstadens dagbok: Boulevardpressen och mediasystemet i det sena 1800-talets Stockholm* (2016), föregångaren till skämtpressen.⁹

⁵ Jacob Selin. *Den allvarsamma leken: Politisk satir i svensk skämtpress 1939-1945*. Master, Uppsala universitet, 2022.

⁶ Staffan Tjerneld. *Hasse Z: En svensk humorist*. Stockholm: Bonniers, 1962.

⁷ Evald Palmlund. *Erik Lindorm: Ett författarliv*. Stockholm: Carlsson bokförlag, 1996.

⁸ Gunilla Lundström, Per Rydén & Elisabeth Sandlund. *Den svenska pressens historia III: Det moderna Sveriges spegel (1897-1945)*. Stockholm: Ekerlids förlag, 2001.

⁹ Erik Edoff. *Storstadens dagbok: Boulevardpressen och mediasystemet i det sena 1800-talets Stockholm*. Diss., Lunds universitet, 2016.

1.2.1 Den internationella forskningen

Den internationella forskningen på *skämtpressen* som sådan är begränsad, inte minst på grund av att begreppet och avgränsningen är svensk och inte har lika tydlig bäring i utlandet – åtminstone inte på engelska. I forskningen benämns tidningarna oftast som "political cartoon magazines", "satire magazines" och liknande. Likaså har dessa tidningar använts som material inom flera forskningsfält. Katharina Rogge-Balke har använt den tyska skämttidningen *Simplicissimus* för att analysera hur militären i det kejsarliga Tyskland framställdes genom karikatyr i sin bok *Befehl und ungehorsam*.¹⁰ Richard D Altick går systematiskt igenom den brittiska tidningen *Punch*s första tio år 1841-1851 i sin bok *Punch: The Lively Youth of a British Institution*.¹¹ Närmare till min egen tidsperiod finner vi Mark Lee Pankratz avhandling *World War One Through the Cartoons of Punch Magazine 1914-1918*. Mycket av temana och utgångspunkterna i den internationella forskningen är snarlika den svenska.

Det har även skrivits mer generellt om politisk humor och satir. Språkvetarna Diana Elena Popa och Villy Tsakona undersöker exempelvis i sin bok *Studies in Political Humour* hur humor och politik förhåller sig till varandra. Boken är baserad på data från flera europeiska länder och är uppdelad i tre delar: den första visar hur politikern kan använda humor för att positionera sig själv och för att attackera sina motståndare; den andra utforskar hur politisk satir har sett ut i olika genrer; den tredje visar hur politisk satir kan manipulera och bli manipulerad av den offentliga debatten.¹² Ett annat exempel är historikern Martina Kessels bok *Gewalt und Gelächter*, som behandlar hur våld och skratt har hängt ihop i den tyska historien från 1914 till 1945. Humor och hån användes för att etablera en tysk, icke-judisk identitet som i förlängningen gjorde antisemitismen naturlig. Skrattet användes också för att omformulera och relativisera våldet mot judar och politiska motståndare med flera i Nazityskland.¹³ Kessel uppvisar flera likheter med Anderssons avhandling om judar i den svenska skämtpressen, även om Kessel själv inte använder specifikt skämtpress som sitt underlag.

¹⁰ Katharina Rogge-Balke. *Befehl und ungehorsam*. Baden-Baden: Tectum verlag, 2014.

¹¹ Richard Altick. *Punch: The Lively Youth of a British Institution*. Columbus, OH: Ohio State University Press, 1997.

¹² Diana Elena Popa & Villy Tsakona (red.). *Studies in political humour: In Between Political Critique and Public Entertainment*. Amsterdam: John Benjamins, 2011.

¹³ Martina Kessel. *Gewalt und Gelächter*. Stuttgart: Franz Steiner verlag, 2019.

1.3 Den svenska demokratiseringen

Det har skrivits desto mer om Sveriges demokratisering, dess bakgrund och dess effekter. Jag tänker inte gå igenom allt som har skrivits på detta ämne, men vi kan se inom forskningen att det framförallt finns tre perspektiv på Sveriges demokratisering som är särskilt relevanta för denna undersökning. Det första är det politiskt-institutionella perspektivet. Det andra kan vi kalla för det sociala perspektivet. Det tredje är det mediala perspektivet.

Om det första perspektivet kan vi säga att denna forskning har betonat de institutionella förändringar som ledde till politisk demokrati i Sverige. Ett verk som jag här har använt mig mycket av är historikern Stig Hadenius och statsvetarna Björn Molin och Hans Wieslanders bok *Sverige efter 1900: En modern politisk historia*. Boken skildrar uttryckligen partierna och regeringarnas historia, och lämnar den sociala och ekonomiska utvecklingen därhän.¹⁴ Detta kan bero på att boken är från 1967 och därmed av det äldre slaget, men samtidigt ger den en bra och närmare bild av de politiska reformernas händelseförlopp under den tid denna undersökning behandlar. Hadenius, Molin och Wieslander placerar dessutom det demokratiska genombrottet i Sverige vid just början av författningsreformerna hösten 1918, och det är mycket från detta som min tidsmässiga avgränsning utgår.¹⁵

Det finns andra sätt att kronologiskt avgränsa den institutionella demokratins historia i Sverige. Statsvetaren Tommy Möller börjar i sin bok *Svensk politisk historia* redan vid den nya regeringsformen 1809, och ser det som en början på en väg mot demokrati. Samtidigt menar även han att reformerna vid slutet av första världskriget och framförallt valet 1921 – det första med allmän och lika rösträtt – var demokratins seger i Sverige. Detta följdes av en konsolideringsfas, och det är i viss mån denna fas jag är intresserad av när jag vill se skämtpressens förändrade roll under dessa år.¹⁶

På det sociala planet är det oftast folkrörelserna och intresseorganisationerna som i forskningen har lyfts fram i förhållande till Sveriges demokratisering. Från arbetarrörelsens håll kan lyftas fram historikerna Lars Olsson och Lars Ekdahls bok *Klass i rörelse*, som går igenom arbetarrörelsens historia före, under och efter vad de kallar för det politiska genombrottet, vilket

¹⁴ Stig Hadenius, Björn Molin & Hans Wieslander. *Sverige efter 1900: En modern politisk historia*. Stockholm: Bonnier Alba, 1993, s. 9.

¹⁵ Hadenius, Molin & Wieslander. *Sverige efter 1900*, s. 90.

¹⁶ Tommy Möller. *Svensk politisk historia: Strid och samverkan under tvåhundra år*. Lund: Studentlitteratur, 2007.

placeras just runt 1920.¹⁷ Boken lyfter fram fackföreningarnas betydelse för kampen för politiskt deltagande, och menar dessutom att framgångar för Socialdemokraterna i valen innan reformerna 1918-1921 övertygade många inom arbetarrörelsen att tro på parlamentarismen.¹⁸ En annan viktig folkrörelse som spelade roll för demokratiseringen – och som dessutom är högst närvarande i denna undersökning – var nykterhetsrörelsen, som bland annat politikern Hilding Johansson har skrivit om i boken *Folkrörelserna i Sverige*. Johansson var själv medlem i nykterhetsorganisationen IOGT och boken gavs ut för att fira dess hundraårsjubileum 1979, men skildringen är likväl givande. Han framhåller linjen att folkrörelserna är basen för den svenska demokratin och att det är genom dessa som en stor del av befolkningen har blivit demokratiskt skolade och fostrade.¹⁹ Om nykterhetsrörelsen skriver Johansson specifikt att deras aktiviteter bidrog till ett antal politiska reformer redan under 1800-talet, varvid vi kan se att folkrörelserna förde folket närmare den politiska makten än tidigare.²⁰ Författaren Mattias Svensson har i sin bok *Så roligt ska vi inte ha det* en något mer kritisk inställning till nykterhetsrörelsens historia, men förnekar inte att det för många runt sekelskiftet var det första sammanhanget där en demokratisk ordning kunde upplevas.²¹

Liknande funktioner fanns i den kvinnliga rösträttsrörelsen, som journalisten Barbro Hedvall har skrivit om. Hon pekar i sin bok *Vår rättmätiga plats* på att Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt (LKPR) runt sekelskiftet hade ett delat mål i att dels kämpa för den kvinnliga rösträtten, men också att visa på kvinnans förmåga att hantera föreningsteknik och organisering. Genom att driva en samhällsfråga via en väloljad organisation ville kvinnorösträttsrörelsen visa på kvinnors lämplighet att delta i det politiska beslutsfattandet och dess organ.²²

En mer aktuell bok värd att nämna i sammanhanget är historikern Kjell Östbergs *Folk i rörelse*. I den tecknas Sveriges väg mot demokrati ur de sociala rörelsernas perspektiv, med början i strejken i Sundsvall 1879, via folkrörelserna runt sekelskiftet till genombrottet på 1920-talet och vidare till de stora sociala rörelserna under efterkrigstiden. Östberg menar att

¹⁷ Lars Olsson & Lars Ekdahl. *Klass i rörelse: Arbetarrörelsen i svensk samhällsutveckling*. Stockholm: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, 2002, s. 74.

¹⁸ Olsson & Ekdahl. *Klass i rörelse*, s. 36-37.

¹⁹ Hilding Johansson. *Folkrörelserna i Sverige*. Stockholm: Sober förlag, 1980, s. 122-123.

²⁰ Johansson. *Folkrörelserna i Sverige*, s. 30-31.

²¹ Mattias Svensson. *Så roligt ska vi inte ha det: En historia om svensk alkoholpolitik*. Stockholm: Timbro förlag, s. 58.

²² Barbro Hedvall. *Vår rättmätiga plats*. Stockholm: Bonnier fakta, 2011, s. 106-107.

demokratins former inte var givna och att de istället var ett resultat av kompromisser mellan samhällsgrupper och deras intressen.²³ Detta möte mellan olika intressen i samhället är även det något som märks av tydligt i mitt material; skämtpressen observerar mycket den sociala utvecklingen.

Idén om offentligheten som en folklig maktbas är även något som återfinns i forskningen. Historikern Anita Göransson skriver i sitt kapitel i antologin *Sverige: en social och ekonomisk historia* om offentligheten som en folklig maktbas, där hon menar att folkrörelserna var en viktig ingång till politisk makt eftersom många av de engagerade ensamma saknade ekonomisk grund till politisk makt. Efter rösträtsreformerna blev folkrörelserna alltså en språngbräda och maktbas varifrån många som inte tidigare hade kunnat göra politisk karriär nu kunde det.²⁴ Detta sociala perspektiv på demokratiseringen – med folkrörelserna i fokus – är relevant för min del i att det är mycket i denna kontext som innehållet i skämtpressen är producerat. Det organiserade samhället syns tydligt i tidningarna, och detta har spelat roll inte minst i hur jag har sållat bland materialet: om civilsamhället och det sociala perspektivet var en viktig del av demokratiseringen är det relaterade innehållet i skämtpressen centralt för denna genres roll i samma process.

Det sista perspektivet som jag vill nämna är det mediala. Detta vill jag ta upp därför att skämtpressen var ett medium och därmed en del av ett mediasystem, något jag kommer att gå närmare in på längre fram. Vad vi här kan säga är att den mediehistoriska forskningen har lyft fram de nya möjligheterna till kommunikation som uppstod i slutet av 1800-talet som inte bara en orsak till utan även en del av demokratiseringen. Gunilla Lundström har skrivit om kopplingen mellan press och politiska rörelser runt sekelskiftet i sitt kapitel i boken *Den svenska pressens historia III*, där hon menar att det framförallt var de nya politiska rörelserna i form av liberaler och socialdemokrater som såg värdet i de mediala möjligheterna. Dagspressen blev ett språkrör för de olika partierna.²⁵ Mediehistorikern Patrik Lundell har också skrivit om pressen kopplat till offentlighet i historien, och pekar på det nya ideal som växte fram under 1800-talet där tidningarna var mindre participatoriska och redaktionerna mer professionaliserade. Detta

²³ Kjell Östberg. *Folk i rörelse: Vår demokratis historia*. Stockholm: Ordfront, 2021.

²⁴ Anita Göransson. Från hushåll och släkt till marknad och stat. I *Sverige: En social och ekonomisk historia*, Susanna Hedenborg & Mats Morell (red.), 231-262. Lund: Studentlitteratur, 2006, s. 245.

²⁵ Lundström. En värld i rubriker och bilder. I *Den svenska pressens historia III*, s. 49.

gjorde den svenska pressen till den industri den var runt sekelskiftet och möjliggjorde den som en seriös opinionsbildare i det offentliga.²⁶

Demokratiseringen av Sverige kan alltså ses på flera sätt, men det är värt att poängtera att inget av dessa perspektiv är exkluderande. De är intimt förknippade och beroende av varandra: folkrörelserna strävade efter institutionella reformer och använde medierna som ett verktyg i detta. Jag vill utifrån den tidigare forskningen alltså förklara bredden på den demokratisering jag syftar på, en institutionell, social och medial process som hade börjat långt tidigare men som nådde sin kulmen runt åren 1918-1922. Samtidigt vill jag addera till synen på den svenska demokratiseringen genom att visa på en kraft som stod lite utanför, där skämtpressen bidrog till demokratiseringsprocessen. Samtliga perspektiv är dessutom viktiga för att förstå innehållet i skämtpressen, som som ett samhällskommenterande medium relaterade till dem alla. Den politiska offentlighet som jag menar att skämtpressen var en aktiv del av karaktäriserades alltså av snabba förändringar med en relativt bred och fri media samt inflytelserika folkrörelser som kom underifrån, med institutionella reformer som följde efter.

1.4 Källmaterial – Tre olika tidningar

Källmaterialet är i centrum av min undersökning. I detta fall kommer jag att använda mig av tre olika så kallade skämttidningar. Dessa är *Söndags-Nisse*, *Strix* och *Naggen*. Skämttidningar – eller skämtpressen som den ofta kallas – var en avgränsad genre som var inne i sin storhetstid under de för undersökningen aktuella åren 1918-1922. Den uppkom ur den så kallade *boulevardpressen*, en genre som var stor i hela Europa under mitten av 1800-talet och som Erik Edoff har skrivit om. Där boulevardpressen – billig, av mindre omfång och såld i lösnummer – riktade sig mer åt arbetarklassen var skämtpressen en borgerlig utveckling av denna.²⁷ Det var i denna press som en ny, mer massmedial typ av humor utvecklades, där många olika samhällsgrupper tog plats och där skämten ofta sparkade uppåt. Lars M Andersson lyfter fram viktiga begrepp för att förstå skämtpressens ursprung och sammanhang, såsom industrialisering,

²⁶ Patrik Lundell. Historiska vägar i offentlighetsteorin. I *Mediehistoriska vändningar*, Marie Cronqvist, Johan Jarlbrink & Patrik Lundell (red.), 175-190. Lund: Mediehistoriskt arkiv, 2014, s. 181-182.

²⁷ Edoff. *Storstadens dagbok*, s. 11-12.

modernism och urbanisering. Han menar att en kombination av ett växande politiskt intresse bland befolkningen samt innovationer inom den grafiska industrin gjorde verklighet av skämtpressen som en egen genre.²⁸

Formmässigt hämtade den svenska skämtpressen inspiration från utlandet. De förlagor som ofta nämns är den engelska tidningen *Punch* och den tyska motsvarigheten *Simplicissimus*.

En typisk framsida ur *Söndags-Nisse*, med den stora och välfyllda teckningen. Här den 13:e januari 1918.

Lundström menar att de distinkta teckningarna på framsidorna – med syfte att dra till sig en köparens ögon – var en idé som direkt hämtades från den förra, medan den mer generella formen med humoristisk text och bild i kombination kom från den senare.²⁹ Vi ska lite längre fram titta närmare på skämtpressens internationella sammanhang. Det är i korthet så formatet på samtliga av de utvalda skämttidningarna kan beskrivas: framsidan pryds oftast av den största och mest tilldragande skämtteckningen, och på de mellan fem till tio sidorna blandas större och mindre teckningar – vissa i enkelrutor, visa mer som serier – med texter vars utformningar närmast kan liknas vid krönikor eller kåserier. Skämtteckningarna är ofta i form av politiska karikatyrer av faktiska personer och/eller stereotypa avbildningar och personifieringar av samhällsgrupper. I vissa fall är själva teckningen med sitt bildspråk det som förmedlar humorn, och i andra fall är det snarare en bildtext som fyller denna funktion. Den första texten i varje nummer är oftast skriven av

²⁸ Andersson. *En jude är en jude är en jude...*, s. 70.

²⁹ Lundström. *Den svenska pressens historia*, s. 101-106.

chefredaktören och behandlar det för veckan eller månaden mest aktuella. Längden på texterna skiljer sig åt från tidning till tidning, likaså mängden annonser. I stort sett jobbade dock skämtpressen med ett etablerat format, och det var utifrån detta som genren uppfyllde sitt huvudsakliga syfte, att skapa humor utav aktuella – oftast politiska – skeenden och att dra ner byxorna på “makten”.

Skämtpressen var starkt beroende av reklam och hela sidor dedikerades således till detta. Här i Strix den 23:e augusti 1922.

Söndags-Nisse är den äldsta av de utvalda tidningarna, och startade redan 1862 i Stockholm. Vid tiden för undersökningens början 1918 var den tveklöst mest etablerade av skämttidningarna, dessutom med den profilerade Hasse Zetterström (populärt och hädanefter kallad Hasse Z) som chefredaktör och skribent sedan ett par år tillbaka. Tidningen utkom en gång i veckan ända fram till 1955.

Strix startades 1897 av den kända tecknaren Albert Engström som en konservativ och och rural motvikt mot den mer urbana *Söndags-Nisse*. Detta motsatsförhållande varade dock bara fram till 1924, då de båda tidningarna slogs ihop under namnet *Söndags-Nisse/Strix* som fortsatte fram till just 1955.

Naggen var den yngsta av de utvalda skämttidningarna, grundad 1912 av den

socialistiske författaren Erik Lindorm, som också var chefredaktör och skribent. Tidningen var uttryckligen inspirerad av *Söndags-Nisse*, men vilade på en socialistiskt ideologisk grund. *Naggen* kämpade med små resurser under hela sin existens, och utkom enbart en gång i månaden fram till 1920, för att i två år därefter komma ut mer sporadiskt tills projektet 1922 lades ner.

Tidsavgränsningen är alltså satt till åren 1918-1922. Jag vill använda mig av det demokratiska genombrottet i Sverige som en historisk kontext för undersökningen, och sätta in materialet i tidens politiska offentlighet. Med det demokratiska genombrottet menar jag de institutionella reformer och de förändrade grunder till deltagande i det offentliga som skedde under de aktuella åren. De första besluten om allmän och lika rösträtt vintern 1918 får agera startpunkt, medan den första folkomröstningen i rusdrycksfrågan 1922 visar på det demokratiska paradigmet etablering. Det är skämtpressens roll i denna etablering som jag är intresserad av, och jag vill se på genren som en integral del i den politiska offentligheten. För att försöka följa utvecklingen under dessa år med så tydlig regelbundenhet som möjligt har jag valt att fokusera på ett nummer per tidning och månad specifikt under åren 1918, 1921 samt 1922. Just dessa år inkluderar viktiga händelser för det demokratiska genombrottet, nämligen de första besluten om allmän och lika rösträtt i slutet av 1918; det första valet då detta tillämpas 1921 samt den första folkomröstningen 1922. Faran med att jag med denna urvalsmetod skulle missa något viktigt ser jag som liten. Jag vill få en helhetsbild av skämtpressens plats i demokratiseringsprocessen, där nya och aktuella ämnen behandlades i mer eller mindre samma format. På liknande grund har jag gjort ett urval när jag har läst igenom materialet. Det är enbart de teckningar och texter som relaterar till politiker, riksdagsbeslut, sociala frågor och andra händelser inom den politiska sfären som har tilldragit mitt intresse. Det kulturella material som finns (recensioner, noveller etc.) har sällats bort. Jag vill heller inte dela upp min analys alltför mycket utifrån text- och bildmaterialet, utan vill istället se på skämtpressens humorproduktion som ett helhetsuttryck.

Av det material jag använder mig av är både *Söndags-Nisse* och *Strix* bevarade på mikrofilm. Enbart *Naggen* finns att tillgå i fysisk form. Det finns för- och nackdelar med båda. Med mikrofilmen är det de facto inte det ursprungliga materialet som används, utan en kopia. Vissa parametrar som endast kan närvara i den fysiska formen – såsom storlek, typ av papper etc – går jag miste om. Å andra sidan är den fysiska *Naggen* mer fragil. Vissa sidor är sönderrivna och därmed svåra att läsa. Överlag tror jag inte att de skilda medieformerna skapar någon större problematik eftersom det inte är materialiteten jag är intresserad av. De få tillkortakommanden som kan finnas balanserar upp varandra. Just *Söndags-Nisse*, *Strix* och *Naggen* valdes ut dels på grund av storlek – dessa tre var bland de mest populära och spridda under sin tid – och dels på grund av de skillnader tidningarna emellan som jag redogjort för ovan och som gör dem

intressanta ur jämförelsesynpunkt på grund av hur de deltog i den politiska offentligheten på skilda premisser.

Ett problem som uppstår när man tittar i skämtpressen är hur man bör se på och tolka de faktiska avsändarna. I samtliga av de utvalda tidningarna är många av texterna skrivna under många olika pseudonymer och signaturer, och skämtteckningarna likaså. Att försöka blottlägga vem varje person var bakom dessa signaturer – och hur det spelar roll för innehållet – framstår som en omöjlig uppgift, och det är det också. Jag har därför valt att i princip ignorera avsändarnas individualitet och istället se på redaktionerna i helhet som avsändare; som aktörer. Detta är främst en fråga om tid och resurs, men jag tror inte att det ställer till med allt för stora problem. Det är tydligt i samtliga av våra tidningar att chefredaktörerna – Hasse Z, Erik Lindorm och Albert Engström – var centrala och drivande för sina respektive tidningar. Mycket av det skrivna materialet är av dem själva, och det är inte omöjligt att tro att resterande material passerade deras kritiska ögon. Tidningarna får således ganska så uniforma uttryck, och det är mest mindre stilistiska skillnader signaturerna emellan.

Varför är skämtpressen så intressant? Som jag tidigare förklarat är genren ganska utforskad i tidigare historiska arbeten. Att försöka sätta in skämtpressen som helhet i demokratiseringsprocessens offentlighet har inte gjorts förut. Genren är även intressant just på grund av tidsavgränsningen, där storhetstiden sammanfaller väl med det demokratiska genombrottet. Som Lundström skriver kom skämtpressen till sin rätt i slutet av 1800-talet när nya trycktekniker möjliggjorde bättre skämtteckningar och karikatyrer, men fick även en sakta nedgångsperiod någon gång under mellankrigstiden då den politiska karikatyren som medium övertogs av den etablerade dagspressen.³⁰ Vill man veta mer om den politiska offentligheten i Sverige runt sekelskiftet och första världskriget – och framförallt hur man kunde skapa humor av och i denna offentlighet – så är skämtpressen en relativt välfylld källa till detta.

1.4.1 Skämtpressen – Inte bara i Sverige

Den svenska skämtpressen existerade inte i en nationell bubbla utan var en del av en internationell genre som den både hämtade inspiration från och gav inspiration till. De två

³⁰ Lundström. *Den svenska pressens historia*, s. 101-106.

främsta förlagorna som jag nämnde ovan kom från varsitt håll: *Punch* och *Simplicissimus*. Den förstnämnda grundades i London 1841, alltså innan ens *Söndags-Nisse* hade startat i sin ursprungliga form. Den brittiska tidningen nådde sin zenit under 1800-talets sista årtionden, då den ofta förlöjligade det kontemporära victorianska samhället och attackerade dess brister och tvetydigheter. Trots nedåtgående försäljningssiffror under större delen av 1900-talet överlevde tidningen ända till 1992, och har ibland kallats för “a british institution”.³¹ *Simplicissimus* startade i München 1896 av en Albert Langen, och var under många år en ständig kritiker av det tyska konservativa och militaristiska samhället under kejsartiden. Satiren var ofta gränslös, och många förvånades av hur långt tidningen fick gå utan repressalier. Myndigheterna lät oftast utgivningen fortgå, förutom när tidningen i oktober 1898 skämtade om kejsar Wilhelm II direkt efter dennes pilgrimsresa till Palestina. Numret drogs in och Langen fick gå i exil i Paris tills 1903, men händelsen dubblade *Simplicissimus* upplaga.³² Tidningen gavs ut fram till 1967, med ett uppehåll åren 1944-1954.

Som Andersson skriver var utbudet av internationella skämttidningar i Sverige – åtminstone Stockholm – relativt stort och utöver det saxade många svenska tidningar material direkt från de utländska förlagorna, vilket vi kommer att se senare.³³ Vi kan alltså anta att både producenter och konsumenter var högst medvetna om skämtpressens internationella gångbarhet och vi kan dessutom se hur framförallt *Söndags-Nisse* och *Naggen* aktivt letade förlagor utomlands. Som jag redan har tagit upp var det *Söndags-Nisse* som introducerade det tilldragande omslaget som standard i svensk skämtpress – med *Punch* som förebild – och Palmlund skriver om hur Lindorm var direkt inspirerad av *Simplicissimus* radikalism när han startade *Naggen* 1912: “Brevväxlingen med Nerman [en av *Naggens* finansiärer] röjer en av *Naggens* förebilder, den tyska radikala och konstnärliga skämttidningen *Simplicissimus*...”³⁴ *Strix* var till innehållet sett inte lika inspirerad av utländska förlagor, men hade även den internationella kopplingar inte minst i form av att Albert Engström ibland medverkade i just

³¹ The Victorian Web – Literature, History & Culture in the Age of Victoria. *Punch, or the London Charivari* (1841-1992) – A British Institution. *The Victorian Web*. 2018. <https://victorianweb.org/periodicals/punch/pva44.html> (Hämtad 2023-05-19).

³² Qatara. “Simplicissimus” and the Palestine issue: Satire’s timeless appeal. *Qatara*. 2016. <https://en.qantara.de/content/palastina-nummer-der-satirezeitschrift-simplicissimus-wilhelms-wallfahrt> (Hämtad 2023-05-22)

³³ Andersson. *En jude är en jude är en jude...*, s. 72.

³⁴ Palmlund. *Erik Lindorm*, s. 133.

Simplicissimus, skriver Andersson.³⁵ Andra utländska skämttidningar var brittiska *London Opinion*, franska *Le Rire* och danska *Ravnen*, för att nämna några.

Om vi bortser från skämtpress som form kan vi även se internationell inspiration sett till typ av humor i våra skämttidningar. Tjerneld pekar på Hasse Z:s förkärlek för Amerika, och menar att det var han som introducerade en "amerikansk humor" i Sverige, i motsats till den tyska formen av humor som Hasse Z avskydde så.³⁶ Lindorm hämtade som sagt humoristisk inspiration från *Simplicissimus* radikalism och samhällskritik.

Överlag kan vi se ett mönster i att skämtpressen ofta frodades i konservativa och stela samhällen, som det victorianska Storbritannien eller det kejsrerliga Tyskland. Det är i sammanhang där tidningarna har en möjlighet att göra uppror – att dra ned byxorna på någon eller något – som de verkligen kom till sin rätt.

1.5 Teori och metod – Funktion och arena

Min teoretiska premiss är att humor har en *funktion*, och att skämtpressen kan ses som en *offentlig arena* där humorn kan uppfylla sin funktion. Med detta vill jag poängtera att humor inte bara reflekterar sin tid och sin kontext, utan att den också har ett mål; ett syfte i en historisk offentlighet. Ola Sigurdson – professor i tros- och livsåskådningsvetenskap – har lyfter fram just detta i sin bok *Gudomliga komedier: Humor, subjektivitet, transcendens del 3*. Boken är del tre i en serie om humorns historia sett ur ett existentiellt perspektiv, och behandlar specifikt hur man genom historien har sett på humorns funktion och syfte. I den första delen av boken identifierar Sigurdson fyra funktioner inom humorn, och dessa är *humor som antagonism*, *humor som sympati*, *humor som terapi* och *humor som existens*. Dessa kräver var och en en kort genomgång.

Med humor som antagonism menar Sigurdson den humor som skrattar åt någon eller något, som riktar sig mot den andre. Den antagonistiska humorn tjänar till att upprätta självkontroll hos avsändaren; att signalera överlägsenhet gentemot skrattets objekt och därmed också tillskriva denna icke-kontroll och underlägsenhet. Så såg de klassiska grekiska författarna – Aristoteles och Platon med flera – på saken. Den antagonistiska funktionen problematiserades

³⁵ Andersson. *En jude är en jude är en jude...*, s. 72.

³⁶ Tjerneld. *Hasse Z*, s. 125.

på moraliska grunder av senare kristna tänkare, men även Martin Luther kunde använda sig av en aggressiv humor i sin satir av judar. I 1700-talets upplysta England kritiserades den antagonistiska humorn som inhuman, men i praktiken var det ändå denna typ av humor som frodades i tidens publiceringar. Sigurdson vill visa på att humorn inte har utvecklats teleologiskt genom historien och att den antagonistiska humorn inte tillhör vissa "oupplysta" perioder. Olika funktioner har samexisterat och den antagonistiska humorn har trots kritiken stått stark. Han lyfter fram delfunktioner såsom social disciplinering -där humorn genom antagonism och skam vill påskina och korrigera objektets beteende utifrån etablerade sociala normer- samt den antagonistiska humorns möjlighet att attackera makthavare med lägre risk för repressalier.³⁷

Humor som sympati lägger Sigurdson upp som den antagonistiska humorns antites. En sympatisk humor skrattar inte åt någon, och tjänar inte heller till att dra ner byxorna på makthavare. Idén om humorn som sympati har funnits länge, men det var just hos upplysningsfilosofer i England som förståelsen av humor som sympatiserande tog form. De ville finna en tredje väg mellan det återhållsamma skrattet som förespråkades av kristna tänkare och det hånfulla skrattet som kom från de klassiska grekerna. Ett centralt begrepp i sammanhanget är *inkongruens*. Med detta menar Sigurdson att humor uppstår i kvickheten; i oväntade möten och i förmågan att finna likheter mellan det till synes olika. Just det sympatiska utvecklas av Sigurdson till att handla om människans svagheter. I exemplet *Don Quijote* väcker protagonisten skratt just på grund av oväntat och kvickt agerande som dessutom visar på mänskliga brister. Ett andra bärande begrepp är *solidaritet*. Skämtet är solidariskt när det skapar igenkänning med mottagaren. Den sympatiska humorn syftar alltså till att skapa medmänsklig gemenskap och underhållning snarare än att som den antagonistiska humorn kritisera och avförtrolla.³⁸

En tredje väg mellan antagonism och sympati finner Sigurdson i humor som terapi. Med detta synsätt uppstår en stark koppling mellan humor och välmående. Sigurdson nämner tre terapeutiska funktioner som humorn kan ha: avspänning, återställande av sinnets balans samt tröst. Samtidigt menar Sigurdson att den terapeutiska humorn inte nödvändigtvis har ett egenvärde i sig, utan enbart är instrumentell. Humorn är terapeutisk så länge den uppfyller sitt mål, och innehållet är egentligen oväsentligt. Både antagonistisk och sympatisk humor kan vara

³⁷ Ola Sigurdson. *Gudomliga komedier – Humor, subjektivitet, transcendens III: Kritik av den existentiella humorn*. Göteborg: Glänta produktion, 2021. s. 21-37.

³⁸ Sigurdson. *Gudomliga komedier*, s. 43-62.

terapeutisk. Den terapeutiska humorn kan även ses som en ventilerings; ett sätt för människan att lätta på ett tryck när få möjligheter utöver humorn ges för detta.³⁹

Den sista funktionen -humor som existens- handlar liksom den terapeutiska inte om innehåll utan snarare om positionering. Den existentiella humorn är enligt Sigurdson medveten om subjektets plats i skämtet, och är egentligen det som avgör vilket syfte humorn har. När humorn blir existentiell upprättar den avsändarens plats -existens- i kontexten genom ironiseringar och självmedvetenhet och avslöjar därmed en livsåskådning eller världsbild hos subjektet.⁴⁰

Sigurdson utför alltså en historisk exposé över humorns fyra funktioner och visar på hur dessa har tolkats under olika perioder i historien. Detta är jag inte särskilt intresserad av, utan väljer att använda och applicera begreppen utifrån deras mest grundläggande beståndsdelar. Antagonistisk humor betyder för mig humor som skrattar *åt* någon eller något, sympatisk humor skrattar *med*. Dessa ser jag som *strukturella* funktioner, det vill säga att skämtens uppbyggnad i sig avgör dess funktion. Terapeutisk humor vill trösta, medan existentiell humor vill positionera. Dessa två är för mig *instrumentella* funktioner, i att det är kontexten som avgör humorns funktion. Således står de över de strukturella funktionerna, där både antagonistiska och sympatiska skämt vara terapeutisk eller existentiell humor.

Dessa fyra kategorier existerar under paraplybegreppet *funktionalitet*, och syftar alltså till att identifiera innehållet i skämtpressen, och på så sätt rama in analysens objekt. Därmed får dessa kategoriseringar även metodologiska ramifikationer, något jag återkommer till kort längre ned. Banér har som nämnts ovan även hon ett visst funktionellt perspektiv sett till de två kategorier av humor som hon identifierar i *Söndags-Nisse* och *Strix*, nämligen satiriska och underhållande skämt.⁴¹ Jag menar att Sigurdsons funktionella kategorier är mer användbara för mitt syfte, dels för att de är mer specifika och dels för att de lättare går att koppla till just ett politiskt tilltal och en politisk offentlighet. Det är inte möjligt att helt krasst kvantifiera de funktionella kategorierna, men i viss mån vill jag beskriva vilka tidningar som hänför sig mer åt den ena eller den andra typen av humor, och se hur detta förändras över tid.

För att sätta in materialet i en historisk politisk offentlighet vill jag använda mig av ett begrepp från kunskapshistoria som Johan Östling har skrivit om i sin artikel *Circulation, Arenas, and the Quest for Public Knowledge: Historiographical Currents and Analytical Frameworks*,

³⁹ Sigurdson. *Gudomliga komedier*, s. 67-84.

⁴⁰ Sigurdson. *Gudomliga komedier*, s. 93-120.

⁴¹ Banér. *Uppkäftiga ungar och oförargliga barn*.

nämligen *offentliga arenor*. Östling definierar en offentlig arena som en plattform med både möjligheter och begränsningar för kunskaps-cirkulation. Dessa arenor är mindre formella än mer etablerade kunskapsinstitutioner och är en integral del av den moderna offentligheten.⁴² Om vi byter ut kunskap mot de funktionella humortyper som vi redan har identifierat kan vi se skämttidningarna som just arenor där viss typ av humor kan – och inte kan – existera. Detta kan i sin tur säga oss något både om de individuella tidningarnas roll som arenor i tidens politiska offentlighet, samt hur dessa olika roller förhöll sig till varandra.

Östling lyfter fram flera fördelar med arena-begreppet. För det första blir arenan en konkretiserande plats för cirkulationen. Just cirkulation är ett koncept jag inte kommer att använda mig av. Jag är intresserad av skämtpressen som arenor men ser skämtproduktionen mer som ett tilltal snarare än en cirkulation. För vår del betyder detta dock att den ganska avgränsade genren skämtpress blir lättare att sätta in i en offentlighet. För det andra kan vi i arenan se både aktörerna och mottagarnas roller, och hur de deltog i det offentliga uttryckandet av – i vårt fall – humor. Som vi redan vet var innehållet i skämtpressen ofta starkt betingat av chefredaktörerna, och av målgrupperna likaså. För det tredje menar Östling att arenor med fördel kan analyseras som delar av en bredare offentlighet eller infrastruktur. Skämttidningarna som arenor tog plats i sin tids politiska offentlighet, och det är denna plats jag vill åt.⁴³ Östling menar att varje arena har så kallade *gatekeepers* för att avgränsa sig själva gentemot andra arenor.⁴⁴ Dessa kan se ut på olika sätt, och att identifiera dessa är en del av analysen. Viktigt att poängtera är också att den politiska offentligheten förutsätts förändras under de år undersökningen gäller, och att belysa skämttidningarnas förändrade roll som arenor ingår i analysen. Östling lyfter fram hur offentliga arenors status förändras över tid beroende på dess trovärdighet och förmåga att sprida kunskap/humor. Det är därför viktigt att undersöka vilka som är aktörer och målgrupp i en viss arena i en viss tid.⁴⁵ Skämtpressen har möjligen en viss status som arena – och har därmed en viss typ av funktionell humor – i den politiska offentligheten innan rösträtsreformerna jämfört med efter. Arenabegreppet är alltså bryggan mellan humorns funktionalitet och den politiska offentligheten under den svenska demokratiseringsprocessen 1918-1922.

⁴² Johan Östling. Circulation, Arenas, and the Quest for Public Knowledge: Historiographical Currents and Analytical Frameworks. *History & Theory – Studies in the Philosophy of History*. Vol. 59, nr. 4, 2020: 111-126, s. 122.

⁴³ Östling. Circulation, Arenas and the Quest for Public Knowledge, s. 123.

⁴⁴ Östling. Circulation, Arenas and the Quest for Public Knowledge, s. 122.

⁴⁵ Östling. Circulation, Arenas and the Quest for Public Knowledge, s. 123.

Låt oss sammanfatta: humor har en funktion och skämtpressen var en offentlig arena. Sigurdson sätter begrepp på humorns funktionalitet med *antagonism*, *sympati*, *terapi* och *existens*. Jag kommer i min analys utgå från dessa begrepp där jag ser de två första som *strukturella* – det vill säga att funktionen bestäms av skämtets uppbyggnad i sig – och de två sista som *instrumentella* – det vill säga när humorn skapar en kontextuellt bunden funktion. I skämtpressen som offentlig arena kan humorns funktionalitet avslöja hur arenan förändrades, och vilken roll den spelade i det historiska sammanhanget. Det första steget – Sigurdsons kategoriseringar – fyller dessutom en metodologisk funktion. Det är utifrån dessa som skämttidningarna kan analyseras komparativt med varandra, för att skapa en så bred och nyanserad bild som möjligt av skämtpressens roll i det offentliga. Den komparativa metoden syftar inte så mycket till att jämföra för jämförandets skull, eller för att nödvändigtvis ställa tidningarna mot varandra.

1.6 Det svenska mediasystemet runt sekelskiftet

Runt sekelskiftet var den svenska mediebranschen i expansion. I och med det moderna samhällets inträde där fler och fler grupper ville få sina röster hörda blev den tryckta pressen ett viktigt verktyg för att göra just detta. Edoff beskriver hur moderniteten i det sena 1800-talet uppfattades som definitionsmässigt urban, och att en del av denna modernitet även var den masspridda tidningen som möjliggjordes av ny teknologi. Den expanderande tidningsbranschen hade alltså en modern och urban ton.⁴⁶ En aspekt av det svenska tidiga 1900-talets press som Lundström tar upp är *departementalisering*, eller rättare sagt avsaknaden av densamma. Konceptet introducerades så sakteliga under århundradets tre första decennier och innebar att dagstidningarna delade upp sitt innehåll i departement, eller regelrätta avdelningar för olika typer av nyheter och artiklar. Mycket av det innehåll som i modernare tid har behandlats inom ramen för dagstidningen – exempelvis sport, kultur och debatt – var innan departementaliseringen uppdelat i separata utgivningar. Vi kan lite förenklat säga att dagstidningarna stod för en allmän nyhetsrapportering, med en utgångspunkt i att vara neutrala. Magasin utgavs ofta av specifika rörelser eller organisationer för att driva deras intressen och för att fungera som samlingsplats.

⁴⁶ Edoff. *Storstadens dagbok*, s. 96.

Skämtpressen intog här en tredje plats som stod utanför den neutrala nyhetsrapporteringen och folkrörelserna. Genren var delvis bevakande av kulturlivet i framförallt de större städerna, men var i huvudsak till för en samhällskommenterande underhållning som ingen annan typ av tidning erbjöd.⁴⁷ Som jag tog upp tidigare hade dessutom den etablerade dagspressen lämnat det participatoriska och professionaliserat sina redaktioner. Skämtpressen höll längre kvar vid läsarnas delaktighet och en del av innehållet var inskickat utifrån redaktionerna. Vi kan hitta vissa bevis för detta i materialet, som till exempel den andra augusti 1922 i *Strix*, då Albert Engström har lagt in en mindre notis:

“Vad ger ni mig för en sådan försökskanin? I dag har jag gått igenom en liten packe på över 70 historier, av vilka inte en enda duger. Det är tungt och tröstlöst ibland att gå på jordytan.”⁴⁸

Vi kan konstatera att det participatoriska arbetssättet inte alltid var av godo för skämtpressens redaktioner. Skämtpressens innehåll är alltså vid tiden för denna undersökning tämligen unikt och specialiserat sett till andra medier.

Första världskriget var på många sätt en höjdpunkt för skämtpressen i Sverige, just på grund av genrens funktion i mediasystemet. Eftersom dessa tidningar varken hade en intention att vara neutral eller hade någon folkrörelse eller intresseorganisation i ryggen kunde de ofta inta en oberoende och kritisk ställning till mycket som hände i Sverige under dessa år, både politiskt och socialt. På så sätt fyllde skämtpressen en lucka där den i egenskap av att jobba med humor kunde både underhålla och kritisera på ett sätt som ingen annan media kunde. Detta var dessutom möjligt på grund av att Sverige sedan 1766 har haft grundlagsskyddad tryckfrihet och att denna sällan inskränktes. Författaren Nils-Olof Franzén beskriver hur många tidningar i Sverige under första världskriget öppet kunde ta ställning för den ena eller den andra sidan, eller i andra kontroversiella frågor.⁴⁹ I denna kontext kunde skämtpressen frodas och därmed spela en viktig roll i den utveckling som Sverige genomgick vid samma tid.

⁴⁷ Lundström. *Den svenska pressens historia*, s. 101-103.

⁴⁸ *Strix*. 2/8-1922, s. 3.

⁴⁹ Nils-Olof Franzén. *I Sverige under första världskriget: Undan stormen*. Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1986, s. 137.

2 Analys – Humor och demokrati

2.1 1918 – En svår tid för alla

Den prekära situation som Sverige befann sig i 1918 var resultatet av ett antal faktorer som möttes i en perfekt storm. Ytterst var det det stora kriget som hade brutit ut på kontinenten 1914 som vållade stora problem. Sverige var förvisso neutralt men inom landet fanns det krafter som ville dra landet åt det ena eller andra hållet i konflikten, alternativt göra allt för att bibehålla neutraliteten. Franzén försöker sammanfatta svenskarnas komplicerade sympatier och antipatier under kriget, som han menar mer än något annat styrdes av den nedärvda rädslan för ryssen. Generellt var samhällets övre skikt tyskvänligt, medan liberaler och vänstersympatisörer sympatiserade med England och Frankrike utan att uppskatta Ryssland. För de flesta socialdemokrater var sympatin likaså större gentemot västmakterna, men där känslan för Ryssen skiftade från hat mot Tsarryssland, till uppskattning efter den liberala marsrevolutionen och tillbaka till antipati efter bolsjevikernas övertagande.⁵⁰ Detta betydde att kriget även här fick en polariserande effekt, inte minst på det redan instabila politiska livet. Den växande arbetarrörelsen drev alltmer på för ett utökad inflytande – inte minst i form av rösträtt – och sedan storstrejken 1909 befann sig arbetsgivare och arbetstagare ofta i öppen konflikt. Mediehistorikern Pelle Snickars menar att trots att storstrejken slutade i nederlag för arbetarrörelsen – framförallt till följd av för tomma strejkkassor – så lyftes den i efterhand snarare fram som en heroisk historia i den vänstersympatiserande retoriken, och tron på utomparlamentariska lösningar bland den radikala vänstern förblev stor.⁵¹ Det var i mångt och mycket dessa klassmässiga konflikter som drogs till sin spets när krigets effekter började märkas i Sverige, där kraftigt minskad handel började leda till brist på livsmedel och andra varor, skriver Franzén.⁵² Under 1917 var resultatet av dessa brister stora demonstrationer i Stockholm, primärt som ett uttryck för missnöje över ransoneringarna men i förlängningen även till stöd för införande av allmän och lika rösträtt. Historikern Håkan Blomqvist har skrivit om den så kallade potatisrevolutionen, då

⁵⁰ Franzén. *I Sverige under första världskriget*, s. 137-138.

⁵¹ Pelle Snickars. Storstrejken 1909 – En mediehistoria. I *Medier & politik: Om arbetarrörelsens mediestrategier under 1900-talet*, Mats Jönsson & Pelle Snickars (red.), 49-102. Stockholm: Mediehistoriskt arkiv III, 2007, s. 53-54.

⁵² Franzén. *I Sverige under första världskriget*, s. 172-176.

livsmedelsbrist ledde till kravaller på Södermalm i maj 1917.⁵³ Dessa demonstrationer i kombination med händelserna i Ryssland hösten samma år fick den svenska högern med Arvid Lindman i spetsen att börja ompröva sitt motstånd mot en rösträttsreform – något som liberalerna och socialdemokraterna redan hade givit sitt stöd till – och det är i detta läge som vår resa genom den svenska skämtpressen tar sin början.

Även om de svenska skämttidningarna hade existerat sedan mer eller mindre lång tid tillbaka blev kriget och de många politiska kriserna något av en nytändning för genren. Deras innehåll hade alltid till viss del byggt på samhällssatir och *Söndags-Nisses* Hasse Z skrev redan 1901 om sin avsky mot vitsen, en humorform han menade var förlegad och enkel. Enligt Tjerneld var ironin alltid hans främsta vapen, ett vapen som allt som oftast riktades utåt i samhället.⁵⁴ men i och med den situation Sverige hamnade i kom många politiska händelser och aktörer till folks kännedom på ett sätt som de inte gjort tidigare vilket gjorde dem till mer tacksamma mål för skämttidningarna. Palmlund skriver om hur *Naggen* vid sin start 1912 ständigt kämpade för sin överlevnad, men att krigets början gav Erik Lindorm nytt bränsle till sin socialistiska humor, och framgång för hans tidning.⁵⁵ Skämtpressen hade alltså några mycket bra år bakom sig när kriget 1918 gick mot sitt slut, och det svenska politiska läget verkade vara på väg att få en upplösning.

2.1.1 Söndags-Nisse och humorn som disciplinering

Året 1918 började tungt för Sverige. Kriget i Europa hade pågått i nästan fyra år och det märktes, även i de länder som stod utanför stridigheterna. Varubrist ledde till drakoniska ransoneringar – som Per T Ohlsson skriver – och det vilade en revolutionär dimma över den svenska huvudstaden.⁵⁶ Det är mot denna bakgrund som vår vandring genom *Söndags-Nisses* snåriga sidor börjar. Tidskriftens egna 1918 präglades främst av just dessa skeenden: matbristen och krigströttheten.

⁵³ Håkan Blomqvist. *Potatisrevolutionen och kvinnoupploppet på Södermalm 1917: Ett historiskt reportage om hunger och demokrati*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg, 2017.

⁵⁴ Tjerneld. *Hasse Z*, s. 114-115.

⁵⁵ Palmlund. *Erik Lindorm*, s. 134.

⁵⁶ Ohlsson. *1918*, s. 13-14.

Matbristen och de efterföljande ransoneringarna var ständiga källor för humor i Söndags-Nisse under 1918. Vinkeln var oftast hur lite och hur långsamt det gjordes något åt bristen på föda, samt att reglerna kring ransoneringen var onödigt krångliga och petiga. Det som fick klä skott för detta var oftast byråkratin, något som den populistiskt lagda Söndags-Nisse gärna kritiserade. I Nyårsnumret den sjätte januari syntes i en teckning en tjock man som står och samtalar med en kvinna, båda klädda mycket propert. I bildtexten gick det att läsa:

-Nå, Blomstrand har gått in i den eviga vilan.

-Ä han död?

- Nej, han sitter i bränslekommissionen.⁵⁷

I detta skämt gick det att läsa in dels ett förakt mot en ämbetsmannaklass – som Söndags-Nisse framställde som överviktiga och aristokratiska – och dels en kritik mot den byråkratiska bränslekommissionen. Chefredaktör Hasse Z hade själv en snobbig framtoning men störde sig på den ingrodda överklass som fanns i Stockholm och deras vana att se ner på andra – inte minst på Hasse Z själv – skriver Tjerneld.⁵⁸ De statliga ransoneringarna var ett tema som löpte som en röd tråd genom utgåvorna, inte minst under detta sista krigsår. En rädsla kunde skönjas mellan raderna för vad som skulle kunna hända i framtiden om kriget inte tar slut, och det är denna rädsla – eller kanske snarare farhåga – som humorn i Söndags-Nisse drevs av. Ett vidare typexempel på detta återfanns i utgåvan den tredje februari. Under rubriken *Författarens morgondröm* har signaturen *Bes* skrivit om en dröm hen har haft, där det evigt pågående kriget nu har lett till att det har införts ransonering på både litteratur och författare. De statliga kommissionerna har reglerat hur många böcker var person kan köpa per år, samt hur många som får yrka som skribenter. Tur att det bara är en dröm, resonerar *Bes* med både lättnad och förbehåll i tonen.⁵⁹

Texten innehöll mycket av det som var utmärkande för Söndags-Nisses humor. Ironin var central, för att inte säga dominerande. Den absurdistiska tonen i att byråkratin skulle kunna implementera en sådan ransonering tjänade dels till att kritisera de redan existerande ransoneringarna och dels till att försöka varna för en hypotetisk framtid. Den antagonistiska

⁵⁷ *Söndags-Nisse*. 6/1 1918, s. 2.

⁵⁸ Tjerneld. *Hasse Z*, s. 112.

⁵⁹ *Söndags-Nisse*. "Författarens morgondröm". 3/2 1918, s. 2-3.

disciplineringen är skämtets främsta funktion, som på så många andra ställen i *Söndags-Nisse*. Ransoneringsinstitutionerna var planekonomiskt otympliga – skriver Ohlson – och många av regleringarna var praktiskt taget omöjliga att följa.⁶⁰ *Söndags-Nisse* ville med skämtet som verktyg ställa krav på de inflexibla kommissionerna, som det första exemplet visar i teckningarna ofta representerades av en överklassstyp. Det gavs även komiska förslag på hur situationen kan förbättras, exempelvis den sjätte oktober då det på framsidan tecknades en balkong varifrån lappar kastas till en folkmassa nedanför, med Stockholms siluett i bakgrunden. Under teckningen gick att läsa:

Med anledning av de anmärkningar som framställts mot utdelningen av licenser och livsmedelskort föreslår *Söndags-Nisse* att korten utdelas allihop på en gång från Katarinahissens torn. Genom denna anordning slipper man den hälsofarliga köbildningen och sparar tid och onödiga utgifter på kommissionsbiträden.⁶¹

På ämnet krigströtthet fick *Söndags-Nisse* också tillfälle att glänsa med sin stilistiska lekfullhet. Det var den djupaste av ironier som framkom den tredje mars i en text av signaturen *Törner*, med titeln *Freden i Stockholm 1925*. Den hypotetiska humor som vi såg i *Bes* drift med litteraturredaktionen lyftes till en ny nivå då *Törner* tog det mer internationella perspektivet och gick till attack mot både nationalismen och bolsjevismen. Berättelsen började med att det nu är år 1925, och revolutionen har svept över hela Europa. Således har nationerna äntligen samlats för fredsförhandlingar i Stockholm, och inledningsvis verkar den gamla imperialismen ha gravsatts. Ganska snart är dock gammalt groll tillbaka, när Alsace-Lorraine/Elsas-Lothringens status blir föremål för bråk mellan fransmännen och tyskarna. Vem ockuperade egentligen regionen i mest imperialistisk anda? Samtidigt vill Danmark ha tillbaka sina gamla östliga regioner, Sveriges erövring på 1600-talet var ju ändå en imperialistisk expansion: "Den danska folkskommisarien Borgbjerg började sitt anförande med att framhålla nödvändigheten av Skånes, Hallands och Blekinges återställande till Danmark, då dessa landsdelar, urgammalt danskt land, bortrövades av en imperialistisk svensk konung." Italien gör slutligen anspråk på ett antal områden som togs från dem när Romarriket föll, och någonstans här når framtidsskildringen sin

⁶⁰ Ohlson. 1918, s. 61.

⁶¹ *Söndags-Nisse*. 6/10 1918, framsida.

absurdistiska zenit. Avrustningen byts ut mot eskalering och Europa befinner sig återigen i ett nytt storkrig.⁶²

Det var en av Söndags-Nisses styrkor att på detta vis överdriva verkligheten för att åstadkomma en humor som både antagoniserade mot en upplevd men något diffus maktelit, och sympatiserade med alla som tvingades lida under denna maktelits ambitioner. Söndags-Nisse placerade på så sätt sig själv som en populistisk röst – i bemärkelsen att den ständigt kritiserade uppåt utan att för den delen ge tydliga svar – i en tid och i ett medialt landskap där polariseringen var kraftig. Humor som existens handlar om subjektets livshållning, menar Sigurdson och Söndags-Nisse som aktör ville leva sitt liv i ständig opposition.⁶³ I *Törners* text var andemeningen att oavsett politiskt paradig – nationalistiskt eller kommunistiskt – så är det människor av samma virke som styr och som alltid faller in i samma hjulspår, medan massorna tvingas hantera ransoner och statliga kommissioner. På det politiska slagfältet i Sverige 1918 blev *Söndags-Nisse* en arena för ett populistiskt tilltal som samtidigt var ganska flexibelt i sin riktning. Hasse Z gav folket vad de ville ha, eller åtminstone vad den stockholmska medelklassen ville ha. Detta var alltid meningen, enligt Tjerneld; att göra en tidskrift där skämtet var drivande och där ideologi stod tillbaka.⁶⁴

Det är också tydligt att Söndags-Nisse premierade neutraliteten i det pågående världskriget. På framsidan den fjärde augusti var en teckning i tre rutor, med rubriken *Idealet för en neutral medborgare*. I den första rutan syntes socialdemokraten Hjalmar Branting framför en brittisk flagga, med bildtexten “Ur engelsk synpunkt”. I andra rutan syntes högerpolitikern Leon Ljunglund framför en tysk flagga, med bildtexten “Ur tysk synpunkt”. I den sista rutan syntes en gammal man vilandes i sin säng. Bildtexten lydde “Ur Söndags-Nisses synpunkt. (101-åringe Per Efraim Svensk. Inga själsförmögenheter i behåll utom en tand.)”⁶⁵ Vad det främst handlade om var en motvilja mot utländsk inblandning i svenska angelägenheter. Britterna såg gärna ett Sverige styrt av Branting; tyskarna gjorde detsamma med Ljunglund, medan Söndags-Nisse ansåg att en 101-åring med en tand har bättre chanser att slippa bli utnyttjad. Motståndet mot utländsk påverkan gick igenom, exempelvis på framsidan den andre juni då det under rubriken *Politiskt oljud eller de två telegrambyråerna* gick att se en teckning på en tysk och en engelsman

⁶² *Söndags-Nisse*. “Freden i Stockholm 1925”. 3/3 1918, s 3-4.

⁶³ Sigurdson. *Gudomliga komedier*, s. 96.

⁶⁴ Tjerneld. *Hasse Z*, s. 113, 120.

⁶⁵ *Söndags-Nisse*. “Idealet för en neutral medborgare”. 4/8 1918, framsida.

med varsin grammofonspelare. Utanför moder Sveas fönster spelar de upp sin musik, som tvingas hålla för sina öron. Bildtexten lydde: “Det är en olägenhet med den här musiken från två håll på en gång – man har så svårt att avgöra vem som spelar mest falskt.”⁶⁶

Året 1918 var alltså till största del upptaget med kriget och dess effekter på de svenska förhållandena. Den mer långsiktiga effekten framträdde dock inte tydligt i *Söndags-Nisse* förrän i slutet av året, nämligen den stundande demokratiseringen. Den 17:e december antog den urtima riksdagen förslaget om att direkt införa allmän och lika rösträtt på kommunal nivå, samt att avisera om grundlagsändringen året därpå som skulle göra rösträtten allmän och lika även på nationell nivå. Framsidan på den efterföljande utgåvan av *Söndags-Nisse* den 22:e december fylldes av en teckning med rubriken *Det politiska julkalaset*. I förgrunden sitter den liberale statsministern Nils Edén tillsammans med de socialdemokratiska regeringskollegorna finansminister Hjalmar Branting och ecklesiastikminister Värner Rydén till bords, och avnjuter en stor skål julgröt som det står “rösträttsreform” på. Doften av denna rösträttsgröt letar sig sakta mot bakgrunden, där “högern” sitter vid ett mindre bord och missnöjt gnager på några ben.⁶⁷

I dessa två teckningar dök karikatyrer av verkliga individer upp. *Söndags-Nisse* hade som vi kan se ett behov av att vara ständigt aktuell, och detta märktes lika ofta i ämnesvalet som i angreppssättet. Lika ofta karikeras stereotyper – politiker; kapitalister; arbetare etc. – som faktiska offentliga personer. Humorn får i det senare fallet en hånfull utformning, populistisk och disciplinerande som *Söndags-Nisse* var. I fallen med generella stereotyper fanns det en starkare igenkänningskomponent; humorn uppstod i förväntningarna – och eventuella brister i dessa – på den aktuella typen. Den politiska karikatyren var central för skämtpressen, och inte minst att placera den största och mest aktuella teckningen på framsidan – som *Det politiska julkalaset* är ett bra exempel på – var ett grepp som gjorde genren till vad den var.

I samma nummer den 22:e december gjorde Hasse Z kopplingen än starkare mellan säkerhetsläget och de demokratiska reformerna. Under rubriken *Jul igen* önskas läsarna en god – och kanske framförallt demokratisk – jul. Förvisso blir det ett magert firande; ransoneringarna sätter stopp för all form av excess. Ingen glögg och ingen skinka, men det är iallafall “en demokratisk jul!” utropade Hasse Z med sarkasm i tonen.⁶⁸

⁶⁶ *Söndags-Nisse*. “Politiskt oljud eller de två telegrambyråerna”. 2/6 1918, framsida.

⁶⁷ *Söndags-Nisse*. “Det politiska julkalaset”. 22/12 1918, framsida.

⁶⁸ *Söndags-Nisse*. “Jul igen”. 22/12 1918, s. 1.

Således kan vi under 1918 se en kurva från de yttre omständigheterna i form av Första världskriget till de förändringar som skedde i Sverige under årets gång. Den uppgivenhet inför framtiden som Söndags-Nisse gav uttryck för under årets första månader har mot slutet bytts ut mot förhoppningar, om än med reservationer. Den populistiska retorik som Söndags-Nisse byggde på blev tydlig i det sista exemplet. Hasse Z var utan tvivel en förespråkare för demokratin, ståendes till vänster på den politiska skalan enligt Tjerneld. Dock byggde hans

chefredaktörskap på att aldrig propagera eller gå i polemik.⁶⁹ Skämtet går alltid först, är en slutsats vi kan dra om Söndags-Nisse. Det var en tidning som saknade ideologisk riktning eller någon politisk analys – utöver att de flesta politiker var inkompetenta – vars främsta funktion som arena i det offentliga var att ventileras en allmän frustration kring situationen.

2.1.2 Naggen och kampen mot förtryckarna

I Erik Lindorm och *Naggens* värld var 1918 ett annus horribilis. Det var det pågående storkriget och dess konsekvenser som upptog nästintill all

tankeverksamhet. Ytligt sett var det därmed snarlika ämnen som i *Söndags-Nisse* som togs upp under året även i Lindorms socialistiska tidning. Matbristen, överbyråkratiseringen och krigströttheten hamnade dock i ett annat skimmer i *Naggen*, på grund av både stilistiska och ideologiska skillnader.

⁶⁹ Tjerneld. *Hasse Z*, s. 113, 126.

Frågan om tillgången till föda – eller brist därav – fick generellt en mörkare underton i *Naggen* än i *Söndags-Nisse*. Det var inte enbart ett problem att hantera för individer och familjer, utan även något som skapade ojämlikhet och göder förtryck. I nyårsnumret 1918 kan en skämtteckning med rubriken *Vårt dagliga bröd 1918* exemplifiera. I fem rutor – serieformatet var något som stack ut i *Naggen* – karikerades livet under matbristen och de hårda ransoneringarna. I den första rutan syntes en uniformerad livsmedelsspion hålla ett förhör genom dörren till en W.C. “Detta är redan andra gången på en månad! Var får ni all maten ifrån?” säger spionen till den upptagna W.C-besökaren. I den andra rutan var en dam klädd i enkla kläder på väg till torghandeln, hållandes en stor korg i ena handen och en minimal portmonnä i den andra. I Bildtexten fick man veta att “Vid uppköp på torget måste husmödrarna ha en torgkorg med pengar med sig. Varorna få med ledighet plats i portmonnän.”. I den tredje rutan har en man satt sig till bords i sitt hem. På tallriken framför honom ligger en vedbit, med en fogsvans bredvid. “Matsedeln blir för övrigt sådan att man måste be Gud välsigna den många gånger om. Ett vedträ till frukost, en plankbit till middag o.s.v.” stod det skrivet under rutan.⁷⁰ Poängen är att förtrycket var centralt i *Naggens* förståelse av matbristen och ransoneringarna. Myndigheterna har inte arbetarklassens bästa i åtanke och det var detta som tidningens antagonistiska humor ville poängtera och belysa. Inte ens i sin mest privata stund på W.C kunde man undgå lagens långa arm. Samtidigt fanns det både en sympatiserande och terapeutisk funktion i de två senare rutorna där *Naggen* ville säga till sina läsare att de kände deras situation. Att äta vedträ till frukost var det naturligtvis ingen som faktiskt gjorde, och likaså fick husmödrarnas varor troligtvis inte plats i portmonnän. Att överdriva förhållandena på detta vis bidrog dock till att blidka och legitimera den känsla av uppgivenhet och hopplöshet som fanns inom den svenska arbetarklassen sett till levnadsvillkoren under år 1918. Särskilt i Stockholm var potatisbristen akut under 1918 – skriver Franzén – och generellt drabbade ransoneringarna och de höga priserna stadsborna – arbetare som statliga tjänstemän – mer än befolkningen på landet. Situationen var för många hushåll i staden akut.⁷¹

Levnadsvillkoren för den urbana arbetarklassen var ett ämne som för *Naggen* sträckte sig längre än bara till matbristen. Bland annat dök ljusbristen upp som ett problem, där brist på bränsle kunde leda till att det inte gick att lysa upp bostäderna. Franzén beskriver hur brist på

⁷⁰ *Naggen*. “Vårt dagliga bröd 1918”. 1/1 1918, s. 6.

⁷¹ Franzén *I Sverige under första världskriget*, s. 330-333.

fotogen och en inte helt genomförd elektrifiering ledde till att många fick "sitta i mörkret så snart solen hade gått ner".⁷² I en text av signaturen *Louis* i nyårsnumret 1918 berättades det om en uppfinnare i Motala som har berikat det vetenskapliga paradigmet genom att uppfinna konstgjorda morrhår, så att man i sina mörka bostäder kan känna sig fram dit man vill. Under texten syntes en mindre teckning av en till synes helt vanlig familj, men där samtliga medlemmar besitter morrhår.⁷³ Återigen ville redaktionen sympatisera med de problem som deras publik upplevde, och kanske till och med tvinga fram ett skratt i mörkret. Som vi också kan se kunde denna sympatiserande funktion även kombineras med en mer antagonistisk kritik mot de samhällseliga institutionerna. I *Naggen* den förste februari skrev signaturen *Eric Ericsson* under rubriken *Surrogat* om hur det "råder brist på allt utom just brist". Folket klagar på de surrogat som ska ersätta de riktiga varorna, men sanningen är den att vi i Sverige länge har levt med olika ersättningar. Riksdagen är exempelvis ett surrogat för självstyre; kristendomen ett surrogat för en sann religion och rättvisan ett surrogat för rätten.⁷⁴ I ett humoristiskt slag lyckades *Naggen* både närma sig den allt mer desperata vardagen för stadens arbetarklass, samt ge uttryck för den överideologi varpå tidningen vilar.

Marxismen och socialismen genomsyrade tidningen, vilket var det ursprungliga syftet. Överlag beskriver Palmlund tendensen i *Naggen* som "antiparlamentarisk, antimilitaristisk, antirojalistisk och antiklerikal", och Lindorm själv beskrivs som en ungsocialist som misstror riksdagens möjligheter att faktiskt genomdriva nödvändiga reformer.⁷⁵ Den socialistiska övertygelsen tog sig uttryck på många sätt i *Naggen*, inte minst i form av karikatyrer. I temanumret "Badnummer" den första juli stod att finna två teckningar som är intressanta i sammanhanget. Den första hade titeln *En välgörare* och visade en man med kraftig rondör som just har stigit upp på stranden efter att ha tagit sig ett dopp. På stranden står en betydligt magrare man med söndriga och smutsiga kläder. Till denne säger den tjockare mannen: "Jag har nyss badat här som ni ser. Om ni vill får ni gärna skumma av fettfläckarna på vattnet och ta hem till gumman att koka buljong av".⁷⁶ Återigen var den akuta matbristen tydlig, men så även föraktet mot den överklass som uppenbarligen inte påverkades av detta och som dessutom hade mage (i dubbel bemärkelse) att tycka så pass synd om de mindre bemedlade klasserna att de kan tänka

⁷² Franzén. *I Sverige under första världskriget*, s. 260.

⁷³ *Naggen*. 1/1 1918, s. 4.

⁷⁴ *Naggen*. "Surrogat". 1/2 1918, s. 7.

⁷⁵ Palmlund. *Erik Lindorm*, s. 138, 144-145.

⁷⁶ *Naggen*. "En välgörare". 1/7 1918, s. 6.

sig skänka fettfläckarna på vattnet. Den tjocka badaren symboliserade den villfarna välgöraren, och fetman i sig symboliserade girighet, borgerlighet och likgiltighet inför andras lidanden. Den andra teckningen hade titeln *Förargelseväckande beteende* och visade en kvinna som står i vattenbrynet och viftar med ena handen. En bit bort i vattnet syns en man med en distinkt kulmage. Åt honom ropar kvinnan: “Dyk för all del ner, grosshandlarn! Er mage är i dessa tider en offentlig utmaning.”⁷⁷ Återigen gjordes kopplingen mellan kropp och samhällsposition, i detta fall mer specifikt mot profiterande kapitalister. Gulaschbaroner var ett vanligt begrepp i tiden, och hämtades från Tyskland där handlare som sålt gulasch till den tyska armén hade gått med stora vinster, skriver Franzén. Det var en vanlig föreställning att prisökningarna i Sverige berodde på att just handlare och grossister höll sina förråd stängda i väntan på att priset skulle gå upp och på så sätt göra goda förtjänster. Detta var dock inte hela sanningen enligt Franzén, utan prisökningarna berodde lika mycket på mellanhänder och andra internationella störningar bortom Sveriges kontroll, men det var ändå de inhemska återförsäljarna som sågs som cyniska spekulanter.⁷⁸ En stor mage blev i dessa tider osolidarisk, och *Naggen* gav uttryck för detta genom att konsekvent karikera en viss samhällsgrupp som just överviktiga. På detta vis antagoniserade humorn mot de som uppfattades som profiterande och solidariska, och tillskrev dem attribut som var lätta att känna igen.

Den socialistiska övertygelsen blev även mer seriöst adresserad i *Naggens* texter. Ett talande exempel den första mars var texten *En obotlig*, även den av signaturen *Eric Ericsson*. I denna starkt metaforiska berättelse har Samhället blivit sjukt och går sålunda till Doktor Parlamentariker. Den gode doktorn skriver ut medicin till Samhället, men den hjälper inte och patienten får gå vidare till Doktor Tänkare. Denne kan mycket enkelt sätta diagnosen “pänningförgiftning” på Samhället, vars enda botemedel är att – som Doktor Tänkare råder – undvika pengar. Samhället blir naturligtvis förargat och vägrar gå med på detta löjliga och vanhedrande råd, varför sjukdomstillståndet numera bör ses som obotligt.⁷⁹

Här blir två saker typiska för *Naggen* och dess humor tydliga. För det första är det metaforiken. Många av texterna var skrivna på ett mycket högtravande, ambitiöst och inte minst metaforiskt vis. Signaturen *Eric Palms* dystopiska berättelse *Den sista människan* den första maj är talande. I denna mycket mörka historia skildrades en apokalyptisk värld, och de två sista

⁷⁷ *Naggen*. “Förargelseväckande beteende”. 1/7 1918, s. 7.

⁷⁸ Franzén. *I Sverige under första världskriget*, s. 185-187.

⁷⁹ *Naggen*. “En obotlig”. 1/3 1918, s. 5.

människor som bebor den. De båda inser att de är sist, men båda vill samtidigt ha äran att vara den absolut sista människan, veka och giriga varelser som vi är. I den brutala upplösningen lyckas den ena stena den andra till döds, för att direkt efter själv falla ned livlös.⁸⁰ Berättelsen är dels starkt metaforisk och visar dessutom att humorn inte var nödvändig i *Naggen*; vissa ämnen överskred det komiska. Detta var den största stilistiska skillnaden gentemot *Söndags-Nisse*, vars texter vi tidigare konstaterade ofta hade en mer aforistisk kvickhet över sig, och där humorn alltid sattes i första rummet. Palmlund skriver att Lindorm i första hand såg sig som diktare, och att det var i egenskap av detta som han slog igenom ordentligt på 1930-talet. Dessutom tillhörde han och hade många vänner i den "artistiska bohemen", och var gediget politiskt skolad i både tal av skrift av hans många radikala kontakter.⁸¹ *Naggen* framstår som Lindorms plats att i ung ålder offentligt visa upp sin bildning och sitt kulturella kapital. Dikten *Europa* av signaturen *E.H* den första februari alluderade exempelvis på en vers ursprungligen av Heidenstam, ännu ett sätt att visa upp den bildning man besatt.⁸² Dessutom blir det i texten om det sjuka Samhället tydligt att den vänsterpräglade ideologin styrde innehållet i *Naggen*, och därmed även vilken funktion humorn fick.

Den ideologiska humorn fick ibland internationella vingar, framförallt i förhållande till det pågående världskriget som stod som en skugga bakom allt annat som hände. I en teckning den första maj syntes under rubriken *Radikalmedel mot revolution* en tysk officer stå och skyffla in soldater i en stor ugn, allt eftersom de kommer in på led. Soldaterna saknar individualitet och framställs som en massa, vilket kopplar till bildtexten som lyder: "Det såg en stund rätt revolutionärt ut i Tyskland. Efter den stora offensiven torde dock faran kunna anses undanröjd. Det finns nämligen inga tyskar kvar, som kunna göra revolution. Tyskland är räddat!"⁸³ Tyskland dök upp flera gånger, exempelvis den första mars i en teckning under rubriken *Den döende imperialismen och den snälla tyska socialdemokratin*. En tysk socialdemokrat tittar in genom en dörröppning, inne i rummet ligger kejsaren i en säng jämrar sig i plågor. Socialdemokraten – med en järnkula runt ankeln som det står "kriget" på – säger till sig själv: "Jag vill nog bra gärna ha fred, men en döendes sista vilja bör man ju ändå respektera."⁸⁴ Medan *Naggen* sympatiserade med det svenska folket så riktade sig dessa skämt snarare emot den tyska vänstern som

⁸⁰ *Naggen*. "Den sista människan". 1/5 1918, s. 2.

⁸¹ Palmlund. *Erik Lindorm*, s. 7-9, 134.

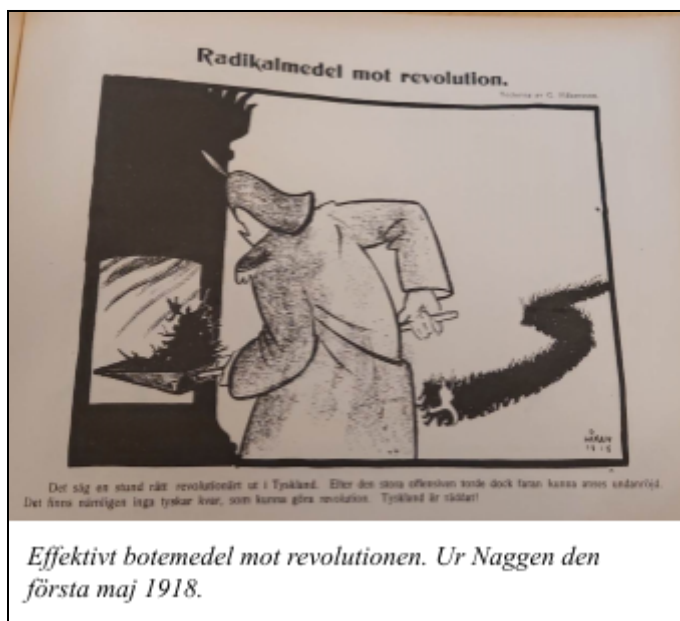
⁸² *Naggen*. "Europa". 1/2 1918, s. 5.

⁸³ *Naggen*. "Radikalmedel mot revolution". 1/5 1918, s. 8.

⁸⁴ *Naggen*. "Den döende imperialismen och den snälla tyska socialdemokratin". 1/3 1918, s. 4.

upplevdes ha svikit sina ideal. På så sätt sympatiserade skämten indirekt med det tyska folket. Det är känt att det socialdemokratiska partiet i Tyskland valde att stödja kejsaren och krigsinsatsen 1914-1918 – i en sorts borgfredspolitik – vilket bland annat historikern Volker Berghahn har skrivit om.⁸⁵ *Naggen* såg alltså den svenska arbetarklassen som offer, medan den tyska villigt gick i graven för kejsardömet.

I den volatila men alltjämt inskränkta politiska offentlighet som rådde i Sverige under 1918 – med stora motsättningar både inne i och utanför riksdagen – blev *Naggen* en arena för ett uttryckande av arbetarklassens frustration, åtminstone såsom redaktionen tolkade den. Denna frustration tedde sig både inåt – med en humor som ville samla arbetarklassens tuffa villkor i det

politiska läget – och utåt, där humorn syftade till att agitera och stå upp mot de myndigheter som uppfattades förtrycka arbetarklassen hårdare än andra. Häri låg även den stora skillnaden i *Naggen* gentemot *Söndags-Nisse*. Medan Hasse Z:s tidning absolut gav uttryck för en frustration kring byråkrati och myndigheter sågs de mer som ett irritationsmoment som förtjänade att göras till åtlöje. I Lindorms tidning var förtrycket och orättvisorna mer betonade, där ransoneringar och

myndighetsutövande upplevdes slå hårdare mot arbetarklassen samtidigt som vissa i samhället cyniskt utnyttjade situationen för egen vinning. Om *Söndags-Nisse* drev en mer populistisk linje med sin humor så var *Naggens* humor mer ideologisk, och detta märks både i innehåll och stil. Det metaforiska och bitvis tunga språket tyder på en viss ängslighet; en vilja att bygga arbetarklassens kulturella kapital i förhållande till borgerligheten, såsom den framträdde i *Söndags-Nisse*. I *Naggen* som arena kunde Lindorm visa sina läsare hur humor kan fungera och användas som ett intellektuellt redskap i kampen mot vad som upplevdes som förtryckande.

⁸⁵ Volker Berghahn. *Germany and the approach of war 1914*. Boston, MA: Bedford/St. Martin's, 1993, s. 178-185.

2.1.3 Strix och landet vid sidan av

Albert Engströms *Strix* inledde inte året 1918 med samma pessimism som *Söndags-Nisse* eller *Naggen* gjorde. Å andra sidan var det kanske inte någon glödande optimism över framtiden som präglar tidningen heller, utan snarare en hemavan och välkänd tillvaro som puttrade på. Den av krig och ransoneringar akuta situation som var så närvarande i de två förra tidningarna var närmast som bortblåst i *Strix*, såtillvida att det var något som upplevdes på distans. Överlag befann sig Engströms tidning aldrig riktigt *in medias res*, utan ställde sig gärna vid sidan av det moderna samhällets problem och betraktade med ett sobert och klarsynt öga.

Vi börjar den andra januari, i en text av Albert Engström med rubriken *Kristid*. I denna ironiska inblick i ransoneringens Stockholm skrev Engström att nöden går i lyxens spår, och att de verkliga fattiga är de välklädda ämbetsmän som inte kan nå upp till sin gamla livsstil. Denna depression tillsammans med det faktum att mat nu är dyrare än sprit i staden betyder att om restriktionerna snart inte upphör så kommer Stockholm att supa ihjäl sig.⁸⁶ Här använde *Strix* humorn för att antagonisera inte nödvändigtvis mot myndigheter och byråkrati, utan snarare mot stadsfolket i sig och deras hantering av situationen. Albert Engström-sällskapet beskriver deras namn som kritisk mot många av de samhällsförändringar som skedde runt sekelskiftet 1800/1900 och som en förespråkare för bevarandet av de gamla, samtidigt som han var relativt opolitisk.⁸⁷ Flera exempel finns på hur *Strix* sällade sig till landsbygdens värderingar mot stadens akuta bekymmer. På framsidan den sjätte februari syntes en teckning av en äldre och härdad man – klädd som fiskare – som har suttit sig ner och just ska ta upp en prilla ur sin snusdosa. I bildtexten sade mannen: “Dä förskräcklit, va lifsmedlena har blett fördyrade! Nu kostar e dosa matsnus 10 öre.”⁸⁸ Det var ett erkännande av läget, men samtidigt ett relativiserande av vad som faktiskt var viktigt för folk. Snuset var ett livsmedel – vilket många då förmodligen skulle hålla med om – och *Strix* sympatiserade med “vanligt folk”, det vill säga landsbygdsbefolkningen. Franzén skriver att förhållandena generellt var bättre på landsbygden än i städerna under 1918. Det fanns en gammal och naturlig antagonism mellan stad och land, och denna fördjupades bara

⁸⁶ *Strix*. “Kristid”. 2/1 1918, s. 2.

⁸⁷ Albert Engström Sällskapet. Personen/Biografi. *Albert Engström Sällskapet*. 2023. <https://albertengstrom.se/om-albert/personen-biografi/> (Hämtad 2023-05-24).

⁸⁸ *Strix*. 6/2 1918, framsida.

av vad stadsborna såg som ett profiterande på kriget av bönderna.⁸⁹ I det rurala Sverige 1918 var priset på snus kanske något som tog hårdare än ransoneringsarna, och genom att hela tiden legitimera den rurala befolkningen skapade *Strix* en motvikt mot den urbana dominans som syntes i våra andra två tidningar. Det är på flera ställen uppenbart att matbristen inte var ett huvudsakligt bekymmer för *Strix* målgrupp. På framsidan den tredje april stod i en teckning två personer som i bildtexten beskrevs som “Två vänner av Svensk Nektar” utanför en biograf där den ryska filmen *Ivan den förskräcklige* just ska visas. Den ena frågar om de ska gå in på bion.

“-Hva ger dom för någe då?” undrar den andre. “-De ser du väl! Ivan den förskräcklige.” svarar den förste. Då utropar den förste: “-Dä någe om Bratten! Kom så går vi in!”⁹⁰ Skämtet syftade på Ivan Bratt, en läkare och nykterist som var ansvarig för att vid denna tid starta upp vad som senare skulle bli Systembolaget och som kommer att spela en större roll längre fram i undersökningen. Engström var som väl bekant stark motståndare mot inskränkningar i alkoholförtäringen och – skriver Albert Engström-sällskapet – ritade i samband med folkomröstningen om rusdrycksförbud 1922 den klassiska teckningen *Kräfter kräva dessa drycker*.⁹¹ Att Bratt jämfördes med Ivan

den förskräcklige säger något om *Strix* syn på nykterismen och spritfrågan, men det säger också något om vilka frågor som prioriterades jämfört med våra två andra tidningar, trots den svåra tiden.

⁸⁹ Franzén. *I Sverige under första världskriget*, s. 332.

⁹⁰ *Strix*. 3/4 1918, framsida.

⁹¹ Albert Engström Sällskapet. Personen/Biografi. *Albert Engström Sällskapet*. 2023. <https://albertengstrom.se/om-albert/personen-biografi/> (Hämtad 2023-05-24).

Förhållandet mellan stad och land utvecklades än mer i Engströms tidning, som den fjärde september i en teckning med rubriken *Det fria Sverige*. En kraftig man i finare kläder – identifierad som Stockholmare – står vid en gård och packar en stor väska. Bredvid honom står gårdens bonde och säger: “-Dä inte värdt herrn tar allt dä här smöret mä i kappsäcken, för då lägger länsman beslag på’et.” “-Ä han så nogräknad, då?” undrar Stockholmare. Bonden svarar: “-Ja dä ä han nog – å så har han själfver så möcke stassfrämrat, som reser fram å tebaks!”⁹² *Strix* pekade här på hur beroende staden var av landsbygden under de kämpiga krigsåren, och hur alla samhällsskikt gick långt för att kringgå de hårda ransoneringsreglerna. Till och med polisen åkte ju själv ut på landet för att fylla på förråden. De hushåll som saknade kontakter på landsbygden – framförallt arbetarhem i städerna – var de som upplevde den svåraste situationen under kriget, skriver Ohlsson.⁹³ De fanns likt våra två andra tidningar en antagonism mot auktoriteter och byråkrati, men inte alls så elakt som i *Söndags-Nisse* eller så ideologiskt rakryggat som i *Naggen*. Humorns funktion var till övervägande del att skapa sympati och gemenskap inom den rurala befolkningen, och att upphöja ett slags bondförnuft som ställdes emot – och samtidigt kanske blundade för – den urbana problematiken under 1918.

Precis som *Söndags-Nisse* och *Naggen* talade *Strix* mycket både för och till en uttänkt publik, och Engströms tidning kanske än mer tydligt. Som vi redan har sett exempel på var det stilistiskt utmärkande för *Strix* att skriva dialog till skämtteckningarna på dialekt. Teckningarna jobbade dessutom utifrån vissa arketyperiska karaktärer, som förvisso sällan var karikerade lika överdrivet som i våra andra tidningar men som likväl var starkt igenkännings- och relaterbara. Den andra januari syntes i en teckning en piprökande präst som med en mycket bekymrad uppsyn står och samtalar med en märkbart gravid bondkvinna. I bildtexten stod det att läsa: “Ogifta Anna-Stina i Backen anmäler hos prästen sitt åttonde barn.” Detta följdes av en dialog prästen och Anna-Stina emellan. Prästen frågar: “-Hur många faderlösa, oskyldiga barn tänker Anna-Stina egentligen draga till världen?” Anna-Stina svarar: “-Ja, dä ska ja säja vördi pastorn, att när ja har fått så många som vår Herre har ämnat mej, så ä dä nock slut senna!”⁹⁴ Humorn uppstod främst i det dialektala, som har en sympatiserande effekt med landsbygdsbefolkningen. I just detta skämt är det de som är protagonisterna mot den så nedlåtande kyrkliga auktoriteten. Anna-Stina litar ju fullt ut på Herren, men har inget till övers för prästens dömande

⁹² *Strix*. “Det fria Sverige”. 4/9 1918, s. 4.

⁹³ Ohlsson. 1918, s. 38.

⁹⁴ *Strix*. 2/1 1918, s. 3.

kommentarer. Samtidigt var det inte en maktkritik på samma sätt som i framförallt *Naggen*. Den gamla världens institutioner kunde för *Strix* vara ett ok, men de framställdes inte som ett existentiellt hot och det fanns inga krav på övergripande samhällliga förändringar.

En liknande hållning syntes gentemot politiken och regeringsmakten. Männen i maktens korridorer var inga som *Strix* sympatiserade nämnvärt med, och de fungerade som figurer att göra till åtlöje snarare än att med någon visionär övertygelse kritisera. Den första maj skrev Albert Engström under rubriken *Första maj* att man på en sådan här dag tänker tillbaka på den gamla studenttiden i Uppsala. Det är en känsla som den nuvarande regeringen inte känner till, för en mer obildad grupp individer får man leta efter. "Den [regeringen] är dum. Den är värkligt dum och döljer inte denna begränsning. Den har min sympati fast på grund af sin hjälplöshet." Man vet ju knappt heller vad det är för män som sitter i regeringen, skriver Engström. Statsministern Nils Edén är en av dem, och han ser bra ut, säger pigorna.⁹⁵ Statsministern blev här någon man kunde antagonistiskt skämta om, men inte i syfte att disciplinera eller satirisera. Bara i egenskap av att vara en offentlig person förlöjligades Edén och hans förhållande till kvinnor, obundet till hans politiska läggning. Humorn på politikernas bekostnad i *Strix* nådde sin kulmen den andra oktober i en text med rubriken *Hur skall det nu regeras?* Signaturen *L.K* tar upp nyheten att det har anlant 200 000 flaskor sherry till Göteborgs hamn, vilka direkt vid ankomst beslagtogs av regeringen. "Vilket beslag!" skriver *L.K*. 200 000 flaskor till elva regeringsmedlemmar är inte dåligt. Regeringen har ju tidigare blivit anklagade för att vara försiktiga och att se för nyktert på saker och ting. Nu ska det nog bli annorlunda! *L.K* lägger till att det är ett märkligt sammanträffande att beslaget skedde bara ett par dagar innan ecklesiastikminister Värner Rydén födelsedag.⁹⁶ Det är såhär regering och politiker användes i *Strix*: som ett rekvisita att göra billiga skämt på, och inte som humoristiska verktyg att driva en viss linje – varken populistisk som i *Söndags-Nisse* eller ideologisk som i *Naggen* – med.

Om våra två andra tidningar under 1918 befann sig i en urban – för att inte säga stockholmsk – offentlighet så ställde sig *Strix* utanför denna och blev istället en arena på landsbygden. Det betydde inte att dessa två offentligheter inte närmade varandra. Engströms tidning stack ofta in huvudet i staden för att finna källor till humor, även om detta nästan alltid var en enkelväg. Den sympatiska humorn var starkare i *Strix* än i både *Söndags-Nisse* och

⁹⁵ *Strix*. "Första maj". 1/5 1918, s. 3.

⁹⁶ *Strix*. "Hur skall det nu regeras?". 2/10 1918, s. 1.

Naggen, i den mening att humorns primära syfte oftare var att skapa gemenskap och först i andra hand antagonisera mot de andra, alltså stadsborna. I de två andra tidningarna bildades gemenskapen oftare genom antagonismen: att peka ut någon annan skapar automatiskt ett Vi. Överlag hade *Strix* inte samma elaka ton, utan skapade gemenskap genom igenkänning samtidigt som man höll en nedlåtande distans till de som stod utanför. Kriget och dess konsekvenser för Sverige – som är så framträdande i både *Söndags-Nisse* och *Naggen* – blev enbart synliga i denna beskådning av de andra. Där humorn i de två andra tidningarna överlag hade en terapeutisk funktion att hantera och ta sig igenom de svåra tiderna saknade *Strix* läsare uppenbarligen detta behov; de stod hela tiden bredvid det dominerande offentliga samtalet och såg på. Det är tydligt i alla av våra tidningar att den politiska makten låg långt bort, men där *Söndags-Nisse* och *Naggen* – i olika grad och på olika sätt – ville komma närmre var *Strix* mer nöjd med att hålla sin distans. Politik var en källa till humor, men inte i syfte att förändra.

2.1.4 Vi skrattar åt farorna – den terapeutiska humorn som en ventil

1918 var ett år med tydliga teman och därmed även ett år då skämtpressen hade mycket att jobba med. Och hur de jobbade med årets händelser – hur de skämtade om dem – är nu av vårt intresse. Låt oss nu analysera 1918 års skämtpress utifrån humorns funktioner utifrån Sigurdsons klassifikationer.

Sett till den antagonistiska humorn kan vi konstatera att det förmodligen är den enklaste funktionen att identifiera – och för den delen att använda. Sigurdson definierar simpelt denna funktion som att “skratta *åt* någon eller något.”⁹⁷ Variationen förekommer snarare i styrkan; lätta retsamheter och rasistiska klichéer riktas båda mot någon annan, men delar inte alls samma emfas, menar Sigurdson.⁹⁸ Den antagonistiska formen av humor var således en av de vanligast förekommande både i text och bild i skämtpressen. Hasse Z skrattade åt byråkraterna; Erik Lindorm åt myndigheterna och profitörerna; Albert Engström åt stadsborna. Samtidigt var det just med olika styrka och skepnad som skratten siktade in på sina mål. När *Söndags-Nisse* riktade humorn mot den inflexibla byråkratin var det med en elak och ironisk ton; när *Naggen* drev med

⁹⁷ Sigurdson. *Gudomliga komedier*, s. 21.

⁹⁸ Sigurdson. *Gudomliga komedier*, s. 21.

myndigheterna var det med en anklagande ton som betonade förtrycket. *Strix* var den tidning vars humor antagoniserade minst. Engström skrattade hellre *med*, och skämten riktades *mot* först i andra hand. I skämtpressen som offentlig arena hade humorns antagonistiska funktion även en roll som *gatekeeper*, såsom Östling beskriver det. Det är till övervägande del denna humor som satte tonen för varje tidning, och satte därmed även villkoren på vilka läsarna äntrade arenan.⁹⁹

Den antagonistiska humorn fick även mer specifika funktioner kopplade till de direkta omständigheterna under året 1918. En av de främsta som Sigurdson skriver om är den sociala disciplineringen: “Men genom ett förödmjukande skratt riktat mot den som betar sig eller talar på ett automatiskt, repetitivt eller tanklöst sätt när samhället ställer krav på den enskildes benägenhet till förändring och flexibilitet, drivs den omedvetet dråplige att bli medveten om sin dråplighet”¹⁰⁰ Det är tydligt i åtminstone *Söndags-Nisse* och *Naggen* att samhället ställde krav på sina institutioner som inte uppfylldes, och detta gavs det uttryck för. Tidningarna ville göra sina “offer” medvetna om deras brister, och detta gjordes bäst genom humor. Det var därför *Söndags-Nisse* drev med exempelvis Bränslekommissionens inkompetens, och det var av samma anledning som *Naggen* skämtade om grosshandlarnas orättvisa profiter. *Strix* var återigen den som avvek på denna punkt, där skämtens objekt sällan förväntades vara något annat än vad de var: stadsbor och överklass kunde det skämtas om, men inte i syfte att disciplinera.

Ironin är en annan specifik delfunktion av den antagonistiska humorn som vi bör titta närmare på. Sigurdson tar upp ironin utifrån en diskussion om välvillig antagonism: måste den antagonistiska humorn vara självändamålsenligt aggressiv? Kan inte denna humor gå längre? Ironin blir i detta sammanhang en form av antagonistisk humor med syfte att sticka hål på uppblåsta ballonger och fungerar därmed som en källa till befrielse och upplysning.¹⁰¹ Med framförallt Hasse Z och *Söndags-Nisses* dräpande ironiska formuleringar blev byråkrater och andra maktens mäns uppblåsthet sprucken, och därmed blev också dessa avklädda; de ställdes på samma nivå som tidningens läsare. Även *Naggen* hade sin beskärda del ironi, och funktionen var där densamma även om Lindorm hellre lade vikt vid disciplineringen än vid ballongsprängningen.

Humorns sympatiska funktion ställs av Sigurdson upp som motsatsen till den antagonistiska humorn. Det är en förståelse av skrattet som naturligt och muntert, snarare än

⁹⁹ Östling. *Circulation, Arenas and the Quest for Public Knowledge*, s. 122.

¹⁰⁰ Sigurdson. *Gudomliga komedier*, s. 29-30.

¹⁰¹ Sigurdson. *Gudomliga komedier*, s. 41.

hånfullt.¹⁰² Ett givande begrepp inom humorns sympatiska funktion är *solidaritet*, ett sätt att se på humor som något gemensamt och närmast bindande. “Den mänskliga tillvaron kännetecknas av fåfänglighet och storhet på samma gång, vilket humorn ger insikt om.” skriver Sigurdson.¹⁰³ Humorns funktion blir alltså igenkännande och den vill sätta sig in i mottagarens tillvaro. Detta subjekts roll i uppfattningen av skämtet är fortsatt viktig eftersom den sympatiska humorn till skillnad från den antagonistiska saknar måltavlor – objekt.

Söndags-Nisse solidariserade minst, eftersom den hade minst tydlig grupp att solidarisera med. Det var som vi har konstaterat en tidning med ett urbant och borgerligt tilltal, men det var ett tilltal som närmast känns förutbestämt och som inte behöver legitimeras. I 1918 års kriser tog Hasse Z inga fångar och sökte således heller inga vänner. *Naggen* hade en desto tydligare grupp att solidarisera med, och använde på ett dynamiskt sätt den antagonistiska och den sympatiska humorn tillsammans. Lindorms syfte var att främja den socialistiska revolutionen som måste ha uppfattats vara nära förestående 1918, och då behövdes det skapas ett Vi och Dem. När *Naggen* skämtade om att äta vedträ till frukost eller att smycka ut sig med artificiella morrhår i mörkret var det för att solidarisera med och samla sina mottagare i en svår tid, samtidigt som den antagonistiska humorn jobbade åt motsatt håll. *Strix* var den tidning som mest och tydligast jobbade med en solidarisk form av humor. Som vi konstaterade ovan kom den antagonistiska humorn först i andra hand, och den sympatiska tog därmed täten. I alla skämt om stadsbor som köper smör av bönder eller präster som försöker tala barnafödande pigor till rätta fanns det förvisso en riktning – ett objekt – men vars roll i skämtet snarare var som ‘set up’ än som ett objekt i antagonistisk mening. Dessa skämts huvudsyfte var att solidarisera med landsbygdsbefolkningens egensinne, grova dialekter och bondförnuft. De var alltid vinnarna i skämtet. På detta sätt blev också i *Strix* den solidarisk-sympatiska humorn gatekeepern, snarare än den antagonistiska humorn som i de två andra tidningarna. Som Östling skriver fungerar arenornas gränsdragning ofta negativt exklusivt och konsoliderande, men Engströms tidning visar att en arenas gränser även kan sättas på ett mer inkluderande sätt, om än en ganska statisk inklusion.¹⁰⁴ Allt detta talar för hur 1918 upplevdes annorlunda i stad och land: det rurala Sverige stod i viss mån utanför den problematik som målades upp i de urbana *Söndags-Nisse* och *Naggen*. Detta visar också att Sigurdsons funktionella kategorier inte alltid är helt vattentäta utan

¹⁰² Sigurdson. *Gudomliga komedier*, s. 46.

¹⁰³ Sigurdson. *Gudomliga komedier*, s. 64-65.

¹⁰⁴ Östling. *Circulation, Arenas and the Quest for Public Knowledge*, s. 122.

att de i praktiken ibland kan gå in i varandra. Det finns även exempel i *Strix* på solidarisk humor i mer pur mening, som att skämta om prisökningen på snus. Där saknades det ett tydligt objekt och skämtet var till enbart för att relatera till en läsare.

Den terapeutiska humorn är som sagt inte strukturellt betingad, utan har en instrumentell funktion. Humorn blir ett verktyg för en människa att psykiskt och fysiskt hantera och ta sig igenom en tillvaro. Idén om att skrattet har hälsofrämjande egenskaper är gammal – menar Sigurdson – och det är via den som vi kan titta på skämtpressen 1918.¹⁰⁵ Detta var tveklöst en av skämtpressens mest centrala och övergripande funktioner under det svåra året. Vi kan se på de flesta skämt i våra tidningar – antagonistiska som sympatiska – som en *ventilering*, där mycket av den frustration och ilska som stora delar av befolkningen bar på kunde komma ut i form av humor. *Söndags-Nisses* ironiska elakheter kanaliserade den urbana befolkningens rastlöshet mot alla möjliga håll; *Naggen* drev en hel samhällsgrupps ilska över sin sociala situation som bara hade förvärrats av omständigheterna mot vad som uppfattades som förtryckare; *Strix* ventilerade landsbygdens nedlåtenhet mot en allt för jäktande och upprörd urbanitet. Skämtpressen under 1918 blev alltså en arena för terapi som de som är ansvariga – de politiska makthavarna – inte kunde erbjuda, en plats för att på olika sätt och med olika ändamål med skratt försöka hantera en ohanterlig situation. En arenas position och roll i det offentliga bestäms av hur den uppfattas av relevanta grupper – menar Östling – och här kan vi se att skämtpressen fyllde en roll som en viktig förmedlare av humoristiska tilltal till de grupper i samhället som begärde det, samma grupper som läste och därmed möjliggjorde skämtpressens existens.¹⁰⁶ På så sätt är det tydligt att den politiska maktsfären än så länge var ouppnåelig för gemene man – demokratiseringen hade än inte slagit igenom – och att skämtpressen agerade en sorts brygga mellan dessa.

2.2 1921 – Året då alla fick vara med

Den spännande cliffhanger som var svensk politik 1918 ska vid vår återkomst 1921 slutligen få sin upplösning. Sedan riksdagens principbeslut den 17:e december 1918 om att inkomstskalan i kommunvalen ska avskaffas samt att varje medborgare över en viss ålder ska ha rösträtt till

¹⁰⁵ Sigurdson. *Gudomliga komedier*, s. 67-68.

¹⁰⁶ Östling. *Circulation, Arenas and the quest for Public Knowledge*, s. 123.

riksdagen slog Sverige in på den fullvärdigt demokratiska vägen. Vägen var dock inte kort. Som Stig Hadenius skriver krävde någon förändring i rösträtten på nationell nivå en grundlagsändring, och detta krävde i sin tur att två lagtima riksdagar stödde förslaget med ett val emellan.

Principbeslutet vintern 1918 – som fattades av en urtima riksdag – var alltså ett sätt för de politiska institutionerna att minska trycket utifrån i väntan på att den lagtima riksdagen kunde tillträda våren 1919. I och med detta förändrades den politiska situationen i Sverige radikalt, och institutionellt betydde det framförallt att maktbalansen mellan den första och andra kammaren jämnades ut.¹⁰⁷

Andrakammarvalet på hösten 1920 var det sista i Sveriges historia som genomfördes enligt gamla regler, det vill säga att enbart vissa män fick delta. När alla nödvändiga beslut hade tagits och val genomförts kunde för första gången i princip samtliga medborgare över 23 års ålder i september 1921 gå till valurnorna för ett andrakammarval till riksdagen. Detta betydde en betydande förstoring av valmanskåren, skriver Hadenius. I valet 1920 hade cirka 20.4% av den totala befolkningen rösträtt, året efter var det 54.3%. Alla utnyttjade dock inte sina nyvunna rättigheter, och valdeltagandet var lågt på 54.2%. Framförallt var det kvinnorna som trots de nya reglerna avstod sina röster.¹⁰⁸

Franzén beskriver detta demokratiska genombrott som en stor seger för liberalerna och socialdemokraterna, som tvingade högern till total kapitulation under revolutionära hot. Sverige skonades både från revolution och krig och stod därmed relativt starkt när 1920-talet tog sin början. Idéer om demokrati, folkstyre och välfärd färdades genom hela Europa, och Sverige gick tidigt med i Nationernas förbund 1920.¹⁰⁹ Vi finner alltså Sverige i ett nytt läge 1921 jämfört med 1918, och likaså skämtpressen. Efter några starka krigsår då inspirationen tycktes oändlig krävdes en anpassning, och det är detta vi nu ska titta närmare på.

2.2.1 Söndags-Nisse och humor som blickar framåt

Ett skifte har skett sedan vi senast stiftade bekantskap med *Söndags-Nisse*. Vad som 1918 kändes som en nära förestående Ragnarök hade 1921 bytts ut mot en bekvämlighet som nästan gränsade

¹⁰⁷ Hadenius, Molin & Wieslander. *Sverige efter 1900*, s. 90.

¹⁰⁸ Hadenius, Molin & Wieslander. *Sverige efter 1900*, s. 95.

¹⁰⁹ Franzén. *I Sverige under första världskriget*, s. 366.

till det optimistiska. Framtiden är här! *Söndags-Nisse* ville vara en del av den och engagerade sig särskilt under detta år i två teman, nämligen den kvinnliga rösträtten och alkoholpolitiken.

Låt oss dock först säga något lite mer övergripande om hur innehållet hade förändrats i tidningen givet allt som har hänt under åren fram till 1921. Överlag tog politiken – i bemärkelsen det aktuella politiska livet och dess aktörer – mindre plats i *Söndags-Nisse* 1921 jämfört med 1918. Istället vigde Hasse Z mer utrymme åt sin egen omgivning, det vill säga Stockholms

Övervikt används som ett vapen i karikatyren både mot aristokrater och kapitalister. Ur *Söndags-Nisse* den sjätte mars 1921.

kultur- och nöjesliv. Humorn var fortsatt ofta antagonistisk och tidningen hade inte tappat sin retsamma och elaka ton, men även de riktade skämten hade oftare än tidigare en mer lättsam karaktär. En teckning den sjätte mars får exemplifiera, där en smal men parant dam i en finare klänning står och dansar med en mycket tjockare man klädd i smoking. Mannen är nästan längre horisontellt än vertikalt. "Så väl att ni inte kan trampa mej på tårna, herr Lindström" säger kvinnan.¹¹⁰

Överklassen fick fortsatt sin portion syrligheter men med en minskad aggression i leveransen. När krigets och politikens kriser hade lagt sig något efter freden 1918 kunde *Söndags-Nisse* inte längre upprätthålla sin tidigare aggression; det finns helt enkelt inte lika

mycket att vara upprörd över. Samtidigt var politiken i högsta grad närvarande även under 1921, om än på en annan nivå. Riksdagsmännen var fortsatt föraktade, som i Hasse Z:s *Krönika* den tredje april. Här gick Hasse hårt åt det omfattande skolkandet i riksdagen, och skrev att "Söndags-Nisse föreslår inrättandet av en skamvrå i varje kammare, en svart tavla där de

¹¹⁰ *Söndags-Nisse*. 6/3 1921, s. 2.

skolkande riksdagsmännens namn anslås och få stå kvar minst en vecka." Samtidigt medger Hasse att han vet hur det skulle sluta. När elever skolkar får de sämre betyg; när en riksdagsman skolkar blir han omvald. Om han inte var så plikttrogen skulle han själv bli riksdagsman, avslutar han.¹¹¹ Det disciplinerande politikerföraktet har överlevt från 1918 i reducerad form; där politikerna närmast sågs som farliga var de 1921 "bara" opålitliga.

Låt oss nu titta hur *Söndags-Nisse* hanterade den kvinnliga rösträtten. Tidningen gick starkt ut om de svenska kvinnornas nyvunna rättigheter redan på framsidan den sjätte februari, med en teckning med rubriken *Gösta Ekman i stan!* På bilden avtecknas en grupp kvinnor i moderna och färgstarka kläder som ideligen flockas runt en lång och stilig man, den vid tiden mycket kända skådespelaren Gösta Ekman (farfar till senare tiders Gösta Ekman, känd från bl.a Jönssonligan). "Gösta Ekman är för närvarande ute på turné i landsorten och är därvid enligt meddelande till DN föremål för ett synnerligen livligt intresse från dampublikens sida. Ungefär samtidigt har riksdagen stadfäst den svenska kvinnans politiska myndighet."¹¹² Häri kan vi se ett förakt och förminskande av vad *Söndags-Nisse* uppfattade som den "moderna kvinnan", som klädde sig på ett visst sätt och hyste ett stort intresse för det motsatta könet. Skämtet ironiserade antagonistiskt om motsättningen i att denna i framställningen oansvariga och lättledda grupp har blivit beviljade det yttersta ansvar en medborgare kan ha. Det framstod för *Söndags-Nisse* absurt att kvinnor ska få rösta – den politiska världen har ju alltid varit uteslutande manlig. Här syns det också att karikatyren som verktyg var ständigt närvarande i teckningarna. I detta fall var kvinnornas kläder tydliga symboler för en viss typ av kvinna; en markör som en läsare direkt skulle kunna känna igen. Emma Severinsson menar i sin avhandling *Moderna kvinnor* att kvinnors utseende och klädsel under 1920-talet gjordes till en angelägenhet även för män, vilket vi kan se i detta fall. Kvinnors bejakande av det moderna modet krävde männens godkännande, skriver Severinsson och det är tydligt att Hasse Z och *Söndags-Nisses* redaktion ser den modemedvetna kvinnan som inkompatibel med ett politiskt deltagande.¹¹³

Det förminskande förlöjligandet är generellt det sätt som Hasse Z och hans redaktion hanterade just detta tema. Som mest aktuellt blev det runt hösten 1921, då valet som var det första där kvinnor kunde delta faktiskt hölls. Den fjärde september pryddes framsidan av en

¹¹¹ *Söndags-Nisse*. "Krönika". 3/4 1921, s. 1.

¹¹² *Söndags-Nisse*. "Gösta Ekman i stan!". 6/2 1921, framsida.

¹¹³ Emma Severinsson. *Moderna kvinnor: Modernitet, femininitet och svenskhet i svensk veckopress 1920-1933*. Diss., Lunds universitet, 2018, s. 166.

teckning med en “modern kvinna”, klädd i typiska 1920-talskläder. Hon står bredvid sitt sminkbord, fyllt med parfymer, kammar och dylikt. På bordet finns även en utgåva av Sveriges rikets lag och ett idolporträtt av Gösta Ekman.¹¹⁴ I bildtexten står det: “Allting färdigt för h.m. kvinnans entré i riksdagshuset. Nu gäller det bara att välja den rätta!”¹¹⁵ Återigen uppstod humorn i det för *Söndags-Nisse* oväntade mötet mellan sminkbesatta kvinnor och rätten till politiskt deltagande. Den ironi som 1918 användes för att skjuta ner byråkraternas uppblåsthet

användes 1921 till förminska kvinnorna.

I samma nummer – den fjärde september – nådde nedlåtenheten sin kulmen i signaturen *Louis* text *Förhållningsregler för riksdagsmän då damerna komma in i kamrarna*. Hela texten är precis som titeln antyder en lista över hur männen i riksdagen nu måste bete sig för att inte störa de nyligen invalda kvinnorna. Bland de åtta punkterna står det exempelvis att snus och tobak nu är förbjudet, att man i debatt med en dam inte får ta till elakheter, och att om en dam tappar sin näsduk så får endast en man erbjuda sig att plocka upp den.¹¹⁶ Det är tydligt att *Söndags-Nisse* var tvungen att hantera

en helt ny politisk verklighet – att kvinnor kan sitta i riksdagen – och att den gjorde det på ett bekant sätt – genom att ironisera och förminska. Metoderna var desamma, ämnena är nya. Samtidigt var tidningens skämt om kvinnornas rösträtt just en hantering av en ovan situation. Vad vi kan se i dessa exempel är att skämtet byggde mycket på ironi, men mindre på disciplinering. De handlade om kvinnor, men riktade sig inte till kvinnliga läsare utan snarare till manliga. På detta sätt fungerade *Söndags-Nisses* skämt om den kvinnliga rösträtten mer som en

¹¹⁴ Man undrar om Hasse Z hade ett horn i sidan mot Gösta Ekman, flickidolen.

¹¹⁵ *Söndags-Nisse*. 4/9 1921, framsida.

¹¹⁶ *Söndags-Nisse*. “Förhållningsregler för riksdagsmän då damerna komma in i kamrarna”. 4/9 1921, s. 4-5.

samling av uttryck för manlig misstro snarare än som ett försök att disciplinera den kvinnliga valkåren åt en annan riktning.

Överlag dök manligt och kvinnligt upp som ett tema oftare 1921 än tre år tidigare. I en teckning den sjunde augusti som *Söndags-Nisse* har hämtat från den brittiska tidskriften *London Opinion* ser vi en herre som har satt sig till bords i sin finare lägenhet.¹¹⁷ Med sin fru – som just tittar in från köket – håller han denna dialog:

Mannen: Är inte middan färdig än? Jag går ut på restaurant!!

Hustrun: Kan du vänta i fem minuter?

-Blir det färdigt då?

-Nej, men då följer jag med dig.¹¹⁸

Denna teckning är intressant dels för att den signalerade hur manlighet och kvinnlighet – både i Sverige och i Storbritannien – Ställdes på sin spets under de nydanande efterkrigsåren, och dels hur det internationella mediala utbytet har kommit igång, något som inte alls sågs under krigsåret 1918.

Annorlunda var det rörande *Söndags-Nisses* andra fixering under året 1921, nämligen den om alkoholpolitiken och mer specifikt om dess nestor, läkare Ivan Bratt. Denne man nämndes som hastigast i det föregående kapitlet om *Strix*, men det är först under detta år och i *Söndags-Nisse* som han verkligen kommer till sin rätt. Ivan Bratt (1878-1956) var i grunden läkare men var från 1908 och framåt även liberal politiker aktiv lokalt i Stockholm. Hans *magnum opus* var det så kallade Stockholmssystemet, ett bolag han själv hade grundat och som under åren fram till 1921 hade byggt upp ett nationellt alkoholmonopol vars överskott Bratt skickade rätt in i statskassan. Detta är grunden för vår tids Systembolag och Bratt var på sin tid både hatad och älskad. Andra läkare var ofta positiva, medan Stockholmssystemet kritiserades både från frisinnat håll för att vara för restriktivt och från nykteristiskt håll för att inte vara tillräckligt. Den andra av Bratts skapelser – motboken – användes för att ransonera medborgarnas spritinköp och var än mindre populär tills att den försvann på 1950-talet.¹¹⁹

¹¹⁷ *London Opinion* som mest är känd för att ha publicerat rekryteringsteckningen *Lord Kitchener Wants You* 1914 och för att ha instigerat en nationell limerick-yrta 1907.

¹¹⁸ *Söndags-Nisse*. 7/8 1921, s. 3.

¹¹⁹ Svenskt biografiskt lexikon. Ivan Bratt. *Riksarkivet*. 2014.

<https://sok.riksarkivet.se/Sbl/Presentation.aspx?id=16884> (Hämtad 2023-05-24).

Som tidigare sagt fanns det 1921 mindre för *Söndags-Nisse* att vara upprörd över än 1918. Upprördheten som då fungerade som ventileringsavlösning av frustrationer har tre år senare blivit mer utvald och riktad, och Bratt och alkoholpolitiken fyllde på många sätt den roll som politikerna och byråkraterna gjorde i skämten tre år tidigare. Hasse Z introducerade läkaren för sina läsare den sjätte februari, i en text med rubriken *En timma hos Bratt*. Här berättade Hasse om hur han vid krigets utbrott 1914 blev satt i en ransoneringskommitté (ironiskt såhär i efterhand) tillsammans med Ivan Bratt. Han visste inte vem han var då, men Hasse blev snabbt varse om att Bratt var en driven man som lätt tog kommandot över kommitténs arbete. En tid senare bad chefredaktören Bratt att ge förslag till en förstasida till *Söndags-Nisse*, och även i detta möte imponerade läkaren. "En väl trimmad människa" skriver Hasse, som dock lägger till att det aldrig blev någon förstasida från Bratt. Han kan styra och ställa med hårda tyglar, men att göra en sida till *Söndags-Nisse* kan han inte, är Hasses avslutande poäng.¹²⁰ Denna mindre skämtsamma text var en beskrivning av en beundransvärd motståndare, på samma sätt som Sherlock Holmes kan beskriva professor Moriarty. Den underdåniga hållningen förblev dock inte länge, och den sjätte mars fick både Bratt och hans system sin första smäll. I en teckning syntes en kvinna som just har träffat på två sorgsna småpojkar som står och gråter. "–Varför är ni så ledsna små gossar?" frågar kvinnan. Pojkarna svarar:

-Jo, för vi har så jäkligt tråkigt hemma. Först kommer äldsta brorsan hem å ä förbannad för att dom har tagit ifrån en bränneriapparaten. Å då får vi spö utav honom. Så kommer farsan hem och skäller på Bratt för att han har dragit in motboken. Å så får vi spö utav honom. Å sen kommer marsan hem ifrån kvinnornas förbudskongress å säger att farsan å Bratt är spritdyrkare å att de skulle vara förbud. Å så får vi spö utav allihop.¹²¹

I detta ganska så antagonistiska skämt ville *Söndags-Nisse* vända på begreppen, och skuldbelägga restriktionsivrarna. Det var ett vanligt argument i tiden att hävda att den fria tillgången till alkohol ledde till misär, ofta i form av att mannen söp bort sina pengar och sedan slog fru och barn. Detta tema var bärande framförallt i förbudsidans kommunikation inför folkomröstningen 1922 – skriver Mattias Svensson – något vi ska titta närmare på längre fram.¹²² Här hävdade tidningen istället att det var den restriktiva politiken som ledde till trasiga familjer,

¹²⁰ *Söndags-Nisse*. "En timma hos Bratt". 6/2 1921, s. 4.

¹²¹ *Söndags-Nisse*. 6/3 1921, s. 3.

¹²² Mattias Svensson. *Så roligt ska vi inte ha det*, s. 59.

och skapade humor genom att spegla retoriken. Det var överlag en disciplinerande humor som riktades mot Bratt, som ofta utformades som skadeglädje. Den tredje juli Skrev Hasse Z under rubriken *Kinmansson vann* om det styrelseval som just hade hållits i bolaget Stockholmssystemet. Vid detta lag hade staten tagit kontroll genom utnämningssrätt av styrelse, även om Ivan Bratt själv fortsatt hade mycket att säga till om, menar Svensson.¹²³ Rubriken refererar till Henrik Selfrid Kinmansson, i sin tid känd motståndare mot Ivan Bratt både i sin roll som riksdagsledamot och som grundare av Stockholms utminuteringsab, konkurrent till Bratts Stockholmssystemet.¹²⁴ Trots detta blev han 1921 av regering och kung alltså utsedd till styrelseledamot i den senare.¹²⁵ Detta val var Hasse Z mycket glad över, Kinmansson hade ju lovat att alla ska få dricka hur mycket de vill på restaurang. Framförallt hoppas Hasse nu att det äntligen kan serveras sprit på skärgårdsbåtarna igen.¹²⁶ Det fanns en sympatiserande funktion i denna text – där Hasse ville tilltala sin urbana Stockholmsspublik och prisa Kinmansson – blandat med en disciplinerande antagonism gentemot Bratt, mannen som fick klä skott för att Hasse inte fick dricka på skärgårdsbåtarna. Samma story fick en närmast existentiell prägel i *Törners* text i samma nummer, med rubriken *Veckan då ingenting hände*. *Törner* skriver om sig själv i tredje person som *kåsören*, och klagar på att han denna vecka inte hade något att skriva om, varken om Lenin, riksdagsval eller något annat. På veckans sista dag händer det dock: “Bratt utslagen av Kinmansson”. Äntligen fick *kåsören* något att skriva om, men tyvärr blev han tvungen att lämna över ett så viktigt ämne till redaktören [Hasse Z].¹²⁷ *Söndags-Nisse* hade mer än de andra tidningarna en tendens att bli självskådande och intern, där redaktionens deltagare fick tydligare konturer. Tjerneld skriver om Hasse Z:s ambition att i *Söndags-Nisse* bereda plats för unga författare (läs: Hasses vänner) och på så sätt kunde redaktionen få en relativt bred nyans.¹²⁸ Poängen med just detta skämt är att positionera tidningen i alkoholfrågan.

Vad vi alltså kan se är att *Söndags-Nisse* 1921 som 1918 var en populistisk tidning såtillvida att humorn till stor del byggde på förakt mot auktoriteter i kombination med en avsaknad av en tydlig ideologisk grund. Samtidigt var det stor skillnad på krigs- och fredstid, och

¹²³ Mattias Svensson. *Så roligt ska vi inte ha det*, s. 105.

¹²⁴ Källorna är delade om huruvida Kinmansson stavas med ett eller två S, jag valde två eftersom det är så Hasse Z stavar det.

¹²⁵ Svenskt biografiskt lexikon. Kinmanson, Kinmansson, släkter. *Riksarkivet*. 2014.

<https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=11495&forceOrdinarySite=true> (Hämtad 2023-05-24).

¹²⁶ *Söndags-Nisse*. “Kinmansson vann”. 3/7 1921, s. 1.

¹²⁷ *Söndags-Nisse*. “Veckan då ingenting hände”. 3/7 1921, s. 5.

¹²⁸ Tjerneld. *Hasse Z*, s. 121.

Söndags-Nisse hade fått söka sig en ny plats i det offentliga efter freden. Det blickades framåt, och de två ämnen som tidningen mest tog upp under året 1921 relaterade just till modernitet och det framtida samhällsbygget. Den ena av dessa två ämnen – kvinnlig rösträtt – framställdes som absurd, men där skämtens funktion var att hantera en ny verklighet snarare än att motverka den. Här kan vi se en ny politisk offentlighet, där kvinnor nu åtminstone i teorin kunde delta på samma villkor som männen. Det andra ämnet – alkoholpolitiken – säger mer om specifikt *Söndags-Nisse* och hur den som medium hade förändrats. Ivan Bratt ersatte mycket av det politiska etablissemanget från 1918 som hatobjekt nr.1, och hans gärningar stod i centrum för en tidning som fortsatt hade ett behov av att vara upprörd, men som 1921 måste konstruera en riktad upprördhet till skillnad från 1918 då det fanns en uppsjö av saker och ting att vara upprörd över. På detta sätt ser vi att *Söndags-Nisse* 1921 inte längre var en arena för att uttrycka en allmän och spridd frustration som tre år tidigare – vilket det i den nya och mer framtidsoptimistiska politiska offentligheten inte behövs – utan snarare ägnade sig åt mer riktad opinionsbildning.

2.2.2 Naggen och humor som drömmer sig tillbaka

Erik Lindorm och *Naggen* kunde leva ut under kriget, kreativt sett. Omständigheterna då var på många sätt en socialistisk samhällskritikers dröm. När kriget tog slut var det nästan som om att luften gick ur Lindorm och hans tidning. Palmlund beskriver hur freden i Europa åter gjorde det möjligt för unga, radikala författare att resa, något Lindorm tog vara på. Under 1921 befann han sig både i Berlin och Paris, och delegerade en del av redaktörskapet till sin fru Marta.¹²⁹ Lindorm var vid denna tid desillusionerad med både Sverige i stort och med den vänsterrörelse han tidigare sett sig som en del av. *Naggens* redaktör hade alltid sett sig som en poetisk person och förespråkade ofta en andlig revolution istället för en politisk, och tog därför avstånd från vänstersocialisternas våldsromantik, skriver Palmlund. Samtidigt såg han även med besvikelse på den parlamentariska utvecklingen, en anarkist som han i grunden var.¹³⁰ Det är i detta läge vi finner *Naggen* 1921, med skrala resurser och med en chefredaktör som har tappat intresset.

¹²⁹ Palmlund. *Erik Lindorm*, s. 166-167.

¹³⁰ Palmlund. *Erik Lindorm*, s. 168.

Naggen kom 1921 inte ut med samma regelbundenhet som tidigare utan fokuserade främst på temanummer, ofta utifrån årstider men även utifrån annat.¹³¹ En del skämt – framförallt teckningar – känns igen från tidigare sett till form och ämne, såsom exempelvis i *Nyårsnummer 1921* där vi i en teckning med rubriken *Betraktelse inför valåret 1921* ser en man hålla två klubbor i sina händer, en ganska stor som det står “rösträtt” skriver på och en gigantisk med texten “revolution”. Under teckningen står det:

Jag tvivlar inte ett ögonblick på att den stora klubban skulle göra bättre effekt i höst [valet 1921 hölls i september], men jag tror inte att jag blir tillräckligt stark för att kunna använda den.¹³²

Vad vi här ser är ett nytt tema för många av *Naggens* skämt: besvikelsen. Revolution – i Lindorms mening – hade varit att föredra framför ett parlamentariskt val, men tyvärr var det svenska folket inte där ännu. Även om man absolut kan se detta som en disciplinerande form av antagonistisk humor så var skämtets funktion inte längre att vara vägvisare som under 1918, utan snarare att skönja det som upplevdes ha gått snett i utvecklingen. I *Dillenummer 1921* ser vi en teckning med rubriken *Värre än “Dille”* där två män står med klackarna mot varandra och utför dragkamp med ett rep varpå det finns en knut.¹³³ Under den ena mannen står det “arbetsgivaren” och under den andra “arbetaren”. I bildtexten kan vi läsa: “De båda dragkämparna: Bara vi inte ger tappt så skall väl den här knuten lösas till slut.”¹³⁴ Återigen märker vi Lindorms besvikelse, i ett skämt som uppmanade till samarbete på arbetsmarknaden. Första världskriget och den ryska revolutionen hade bidragit till en splittring inom de europeiska arbetarrörelserna, vilket i Sverige märktes inte minst när vänstersocialisterna 1917 bröt sig loss från Socialdemokraterna och bildade ett nytt parti som stod under Moskva, vilket Olsson och Ekdahl har skrivit om.¹³⁵ I *Vårnummer 1921* fanns en teckning av män i höga cylinderhattar som sitter i bilar och håller plakat, varpå det står sådant som “lägre arbetslöner”, “leve kapitalets diktatur” etc. Under teckningen står det:

¹³¹ “Tidningarna” är vid detta lag inte ens riktiga tidningar längre, utan enbart vikta blad. Därav är det svårt att sätta en sidhänvisning på *Naggen* under både 1921 och 1922. De saknar även tydligt utgivningsdatum, bortsett från titlarna.

¹³² *Naggen*. “Betraktelse inför valet 1921”. 1921, Nyårsnummer.

¹³³ Enligt SAOB betyder *Dille* ett omåttligt begär efter något, ofta alkohol. Vad denna teckning – eller något annat innehåll i detta nummer – har att göra med *Dille* är oklart.

¹³⁴ *Naggen*. “Värre än ‘Dille’”. 1921, Dillenummer.

¹³⁵ Olsson & Ekdahl. *Klass i rörelse*, s. 49-50.

Det lär ju inte bli någon första maj-demonstration i år, men det kan ju tänkas att den beryckta [Sic] Sv. Arbetsgivareföreningen kommer att begagna tillfället för att demonstrera sina krav.¹³⁶

Detta skämt var både mer klassisk *Naggen* i sin antagonisering mot kapitalisterna, men också en del av besvikelsen mot arbetarrörelsen som – uppenbarligen – var för splittrad för att gemensamt demonstrera den första maj.¹³⁷ Vi ser för övrigt även hur bilen hade blivit en markör för rikedom. Ännu ett exempel på tydlig politisk humor finner vi i *Påsknummer 1921*, där en hel sida fylldes av vad som såg ut som vanliga annonser, men som i själva verket var satiriska annonser för de vid tiden fyra stora partiledarna: Arvid Lindman för det konservativa Allmänna valmansförbundet; Nils Edén för Liberala samlingspartiet; Hjalmar Branting för Socialdemokraterna samt Zeth Höglund för det kommunistiska Sveriges socialdemokratiska vänsterparti.

På många sätt kan vi se att *Söndags-Nisse* och *Naggen* närmast fick omvända roller 1921 jämfört med tre år tidigare. Då uttryckte Hasse Z:s tidning en ganska riktninglös frustration över en domedagslik situation, medan *Naggen* tydligare ville betona och göra någonting åt ett förtryck mot mindre bemedlade. Tre år efter krigets slut tog *Söndags-Nisse* med en nästan sorglös optimism sig an tidens frågor och agerade som en borgerlig och urban opinionsbildare i ett nytt politiskt landskap. Istället var det *Naggen* som tappade sin spets och som uttryckte besvikelse och frustration över en politisk utveckling som uppenbarligen inte blev som det var tänkt. Detta blev som tydligast i *Naggens* nummer *De frigjorda kvinnorna*. I detta temanummer kunde Lindorm och *Naggen* lägga ut texten om deras syn på den nya, moderna kvinnan – både om hennes nyvunna politiska rättigheter och om hennes sätt att vara generellt. Resultatet var en konservativ vändning som hellre ville minnas gamla tiders “riktiga kvinnor” snarare än att försöka hantera det nya, som *Söndags-Nisse* gjorde.

I numret kan vi läsa en text av signaturen *U.B.*, med rubriken *Misstag*. Författarens premis är att kvinnornas rösträtt nu innebär att de inte ska behandlas annorlunda än män. *U.B.* vill gärna omsätta detta i praktiken och gör detta genom att vägra ge upp sin plats för en dam på spårvagnen. För detta hamnar han i tjafs med både män och kvinnor som – enligt författaren –

¹³⁶ *Naggen*. 1921, Vårnummer.

¹³⁷ Jag har letat i både litteratur och samtida tidningar men inte kunnat hitta något om huruvida det faktiskt tågades den första maj 1921 eller inte.

inte har förstått att kvinnorna nu är jämlika.¹³⁸ Det var en text med översittarattityd där humorn uppstod i författarens “briljanta” insikter i vad kvinnans frigörelse innebar i praktiken.

Kvinnorna hade det ju bättre förr, var andemeningen. De bara tror att de är frigjorda nu. Längre fram i samma nummer har signaturen *Dinar Annas* skrivit texten *O, forna tiders kvinnor*. Så har männen sagt och känt i alla tider, menar författaren. Kvinnor förr var sedligare och sprang inte runt och bildade rösträttsföreningar. Nu har de så äntligen uppnått sin jämställdhet i samhällliga rättigheter. De små naturliga skillnaderna könen mellan – lägger *Dinar Annas* till – kan

lagstiftarna inte göra något åt. Författaren ger sig även på en mindre definition av vad *Naggen*

menar med *den frigjorda kvinnan*, som

är kvinnor som “har byxor, åker skidor och röker”. Det må verka illa, men å andra sidan är det troligt att framtidens män kommer att blicka tillbaka till 1921 och även de utbrista “O, forna tiders kvinnor!”, avslutar *Dinar Annas*.¹³⁹ Det är uppenbart att *Naggen* inte såg varken rösträtten eller jämlikheten som någon seger. Det fanns en rädsla för den nya kvinnan, och humorn tjänade mycket till att försöka trycka ner henne. Språket i *Naggen* som var så färgat av poesi och metaforik – nästan mer 1921 än tre år tidigare – gör det dessutom svårt att tolka några av dessa skämt ironiskt.

De fyra partiledarna annonserar.

Palmlund ger i sin bok mycket utrymme åt Lindorms poetiska sidor och menar att *Naggen* stack ut som skämttidning just för att prosan varvades med vers och poesi.¹⁴⁰ Texterna är av allt att döma skrivna utan ironi.

Ännu ett exempel från temanumret *De frigjorda kvinnorna*. I en teckning med rubriken *Hjärtesuck* har en man tvingats sätta sig ner och lappa och sy sina egna strumpor. “Kvinnliga

¹³⁸ *Naggen*. “Misstag”. 1921, *De frigjorda kvinnorna*.

¹³⁹ *Naggen*. “O, forna tiders kvinnor”. 1921, *De frigjorda kvinnorna*.

¹⁴⁰ Palmlund. *Erik Lindorm*, s. 149.

agitatorer, kvinnliga advokater, kvinnliga flygare och allt möjligt kvinnligt finns det gott om, synd bara att den kvinnliga kvinnan skall vara så sällsynt."¹⁴¹ Män tvingas agera kvinnor – menade *Naggen* – medan kvinnorna har förlorat sin kvinnlighet. Skämtet antagoniserade mot kvinnor och sympatiserade med män, ungefär som Lindorms skämt antagoniserade mot myndigheterna och sympatiserade med arbetarklassen tre år tidigare. Skämtpressen var alltid en manlig sfär, vilket även Andersson identifierar när han skriver att skämttidningen var sin tids herrtidningar.¹⁴² Att kvinnorna nu hade vunnit politisk jämlikhet upplevde framförallt *Naggen* som ett hot.

Något som syntes i *Söndags-Nisse* men som var ännu mer markant i *Naggen* under 1921 var det internationella utbytet. Världen hade efter krigets slut åter öppnat upp sig och Lindorm var inte sen med att utnyttja utländskt material för att fylla ut sin tidning. Troligen var det just utfyllning när den ekonomiskt trängda *Naggen* kämpade med att få ihop tillräckligt med innehåll, men det tjänade förmodligen även ett syfte att visa upp hur det skämtades i andra delar av världen. *De frigjorda kvinnorna* avslutades med ett antal teckningar från jorden runt på samma tema, som om *Naggen* ville bekräfta sin ståndpunkt och sätta den i ett internationellt perspektiv. I en tvådelad teckning från *London Opinion* syntes i första rutan – märkt 1880 – en kvinna i en magnifik klänning som ömt säger farväl till sitt barn. Den andra rutan är märkt 1920 och visar en kvinna i vida och avslöjande kläder som är på väg ut genom dörren, medan en annan kvinna förskräckt ser på. "Mamma går på bal eller För och nu".¹⁴³ I en annan teckning ur den tyska *Simplicissimus* – med rubriken *Moderna äktenskap* – syns två kvinnor i samspråk. "Skall din man studera juridik?" frågar den ena. "Jag vet ännu inte själv vad jag skall låta honom bli." svarar den andra.¹⁴⁴ Ur den franska *Le Rire* har hämtats teckningen *Den väljande kvinnan*, där en manlig konstnär sitter och målar av en kvinna. Konstnären frågar kvinnan: "Du vet ju, Nini, att kvinnorna nu fått rösträtt. På vilken kommer du att rösta?" Kvinnan svarar: "På en som är över medellängd, med breda axlar, tjockt brunt hår och blåa, trofasta ögon..."¹⁴⁵

Exemplen är fler, men de pekar alla åt samma håll: *Naggens* syn på den moderna kvinnan som ett hot mot den manliga politiska världen var en del av en internationell strömning, vilket blev tydligast i just denna tidning av den jämförelsevis stora mängden inhämtat utländskt

¹⁴¹ *Naggen*. "Hjärtesuck". 1921, *De frigjorda kvinnorna*.

¹⁴² Andersson. *En jude är en jude är en jude...*, s. 66, 70.

¹⁴³ *Naggen*. 1921, *De frigjorda kvinnorna*.

¹⁴⁴ *Naggen*. "Moderna äktenskap". 1921, *De frigjorda kvinnorna*.

¹⁴⁵ *Naggen*. "Den väljande kvinnan". 1921, *De frigjorda kvinnorna*.

material. Överlag har Erik Lindorm gått i motsatt riktning som Hasse Z har gjort. *Naggen* var inte längre arbetarklassens humoristiska vapen, den hade tappat sin geist. Besvikelse och desillusion var dominerande teman i skämten, och tidningen gick från att vara en arena för både inhämtning av arbetarklassens frustrationer samt för att uttrycka denna frustration utåt med ett tydligt syfte, till att bli en aktörernas arena, där redaktionen gemensamt dels kunde beklaga sig över den politiska utvecklingen i Sverige (inte minst kvinnornas intåg i politiken), dels minnas en svunnen tid, då *Naggen* verkligen hade något att säga.

2.2.3 Strix och hatet mot politiken

Medan *Söndags-Nisse* och *Naggen* drevs av det aktuella så levde *Strix* i sin egen bubbla, en bubbla i hög utsträckning fri från både opinionsbildning eller ångest. Naturligtvis kunde inte ens Albert Engström undkomma allt som hände runt omkring, men han gjorde ett gott försök. Om de två förstnämnda tidningarna representerade förändringarna i skämtpressen i samband med Sveriges utökade demokratisering så stod *Strix* för kontinuiteten; den orubbliga tron på den tidlösa och breda humorn, åtminstone sett till övergripande ton och positionering. Tidningen stod 1921 fortsatt med båda fötterna i landsbygdens leriga åker, och skildrade vad som hände runt omkring. Den förändring som sker var – som vi kommer att se – på det politiska området.

Vi börjar i *Strix* kärna. Utgåvorna var fyllda av skämt som mer eller mindre fyllde samma funktioner som tre år tidigare: att sympatisera med landsbygden. Den femte januari pryddes av en framsida så talande som någon annan, där vi ser en prost i hög hatt och med höknäsa blänga surt på en leende man i stort skägg. “-Sannerligen, Per Agust, tror jag inte att du kommer onykter till herrans hus på själva nyårsdagen!” säger prosten, varpå Per Agust svarar: “-Nää, prosten, då ä inte så väl!”¹⁴⁶ I samma nummer ser vi en teckning där en barnpiga står över sängen till ett litet barn som just har vaknat. “-Varför vaknade lille John nu då?” frågar barnpigan. “-Jo, ja drömde att pappa frågade om ja ville ha en stor grogg, å då sa ja nej, men nu ångrar ja mej.”¹⁴⁷ Den sympatiska funktionen var närvarande, i dessa fall sett till alkoholintag – något som både Albert Engström och *Strix* läsare nog var väl bekanta med. Alkohol var uppenbarligen en central källa

¹⁴⁶ *Strix*. 5/1 1921, framsida.

¹⁴⁷ *Strix*. 5/1 1921, s. 1.

för humor, vilket inte orimligen kan ha haft sin upprinnelse i Ivan Bratt och hans Systembolag, som ju *Söndags-Nisse* var så besatt av vid samma tid. Alkoholfrågan var helt enkelt på tapeten. Samtidigt kunde spriten få olika humoristiska funktioner. På framsidan den 4/5-1921 avtecknades en kvinna och en man från de högre kretsarna som samspråkar på en finare middag. “-Ja, grosshandlarn har väl hört, att dom säger, att fabrikör Karlsson dricker.” säger kvinnan. Mannen svarar: “-Det vet jag verkligen inte, men nog var han så pass härom kvällen, att när han skulle telefonera hem till sin fru, så gick han in i moraklockan och försökte ringa upp.”¹⁴⁸

I de första två exemplen var alkoholen något att bejaka och som läsaren kunde känna igen sig i. På så sätt sympatiserade *Strix* med berusningen. I det sistnämnda skämtet var alkoholen och berusningen snarare ett tecken på aristokratins dekadens och som antagoniserade mot deras oförmåga att hantera sin sprit.

Stundtals fick även alkoholen en samhällspolitisk dimension. I en teckning den femte januari med rubriken *Nya lagrar* står två män och samtalar, den ena med en ansenlig mängd medaljer på bröstet. I bildtexten står det att: “Nykterhetsnämnden har föreslagit belöningar åt frivilliga angivare av hembränning”. I männens dialog kan vi läsa:

-Har du varit ute i kriget?

-Nej.

-Men varför har du då fått så många äretecken?

-Jaså dom. Jo den vänstra är Hembränningsmedaljen i guld, den andra är Bratt-medaljen av andra storleken för angivande av tre herrar, som sålt sina motböcker och stjärnan är Malmbergs-korset med briljanter för angivande av en källarmästare, som skänkte ut 10cl. för mycket.¹⁴⁹

En tydlig disciplinering av de angivare som folk i gemen förmodligen stötte på. Här ställde sig dessutom *Strix* närmare *Söndags-Nisse* i att den med humor försökte opinionsbilda mot ett system – Bratts system – som ansågs vara fel. Ett politiskt ställningstagande alltså. Detta var dock något sällsynt i Engströms tidning, vilket leder oss in på det huvudsakliga intresset i 1921 års *Strix*. Andersson diskuterar kring tidningens inställning till politik, och menar med stöd av författaren Carl G. Laurin att det är fel att betrakta *Strix* som opolitisk, utan att den snarare var antipolitisk.¹⁵⁰ Jag kan se båda sidorna. När tidningen 1918 valde att ställa sig bredvid och

¹⁴⁸ *Strix*. 4/5 1921, framsida.

¹⁴⁹ *Strix*. “Nya lagrar” 5/1 1921, s. 5.

¹⁵⁰ Andersson. *En jude är en jude är en jude...*, s. 73.

varsamt betrakta det politiska livet kan det ses som en opolitisk eller apolitisk inställning, *Strix* ville inte ha något med det att göra. Vad vi kan se 1921 är att den aktiva antipolitiken blommade ut, där Engström inte längre ställde sig vid sidan om utan direkt gick i polemik med allt vad han uppfattade vara fel med politiken.

Den andra februari skriver signaturen L.K under rubriken *Mera tårta åt Branting* att den

socialdemokratiska partiledaren nyligen fyllde 60 år och då uppvaktades med tårta av högerledaren Ernst Tryggers fru. Då verkar allting frid och fröjd i den svenska politiken. Någon vecka senare stod Branting åter i riksdagen och hotade med samhällsomstörtning. Vad var det egentligen i den där tårtan? Revolutionära ingredienser? Nej, problemet var nog att den var för liten, kommer L.K fram till. Isåfall måste fru Trygger genast baka fler tårtor, för samhällsfredens skull!¹⁵¹ Här attackerades det politiska skådespelet; hur de ena dagen kan äta varandras tårtor och andra dagen vara bittra fiender i riksdagen. Det är heller inte enda gången som Hjalmar Branting fick sig en känga. Den första juni skriver återigen L.K en text i notisform med rubriken *Försvunnen storpolitiker*, där den omtalade storpolitikern Branting

efterlyses. Han har försvunnit från den europeiska scenen, där vi minns att han umgicks med Ententens (segermakterna i Första världskriget) stora ledare. En förfrågan hos den nära

¹⁵¹ *Strix*. "Mera tårta åt Branting". 2/2 1921, s. 3.

släktingen och riksdagsmannen Hjalmar Branting har givit negativt resultat, avslutar L.K.¹⁵² Per T Ohlsson pekar på Brantings oförmåga att hantera sin första ministerpost som finansminister 1917-1918, som slutade med att partiledaren avgick deprimerad. Under 1921 var Branting tillbaka som statsminister, men var aldrig lika bekväm med makten som strax utanför den.¹⁵³ *Strix* var snabb med att håna aktiva politiker på detta vis. Det skapade i skämtens uttryck en oförmåga hos politikerna som ingick i *Strix* och Engströms antipolitik. Det var få gånger som namngivna politiker var skämtens objekt på detta vis under 1918, men tre år senare var det betydligt vanligare.

Det var inte bara befintliga politiker som fick utstå *Strix* vassa penna, utan även de som blev eller ville bli politiskt aktiva. Framsidan den sjätte juni pryddes av en teckning där en före detta bonddräng just har ställt sig upp vid bordet för att tala. Bredvid honom sitter en nämndeman. Bildtexten lyder:

Bonddrängen Jönsson har lämnat modernäringen och blivit ungsosse samt medarbetare i en ungsocialistisk tidning. En dag kommer han till ett brukssamhälle för att omvända befolkningen därstädes. När auditoriet samlats i Folkets hus ber Jönsson en av samhällets pampar, nämndeman Henriksson, som han känner något, presentera sig för de församlade. Beredvilligt kliver Henriksson fram till talarstolen och börjar: -Jag får föreställa för er redaktör Jönsson från Sundsvall. Förr i tiden körde han dynga för 2 kr. om dan, men nu far han omkring och pratar dynga för 20 kr. i timmen. Vill ni stanna och höra på'n så kan ni, men ta mej fan om jag gör'et! ajö!¹⁵⁴

Här ser vi en disciplinerande funktion i skämtet, menat att avskräcka folk – inte minst de på landsbygden – att avhålla sig från sådana moderniteter som politiska rörelser. Skämtet fördummade både politiker och politisk delaktighet. En mer tydlig programförklaring skrevs av signaturen *Den inbitne* den andra mars, med rubriken *Politisk katolicism*. Bakgrunden är att *Den inbitne* har fått ett brev från en kommission som vill veta varför de som sympatiserar med högern i lägre utsträckning går och röstar. Detta gör författaren oerhört indignerad, dels för att han antas vara höger trots att han har skämtat om alla politiker och dels för att det inte finns något mer fördummande än att rösta. Valet har förvandlats till ett aritmetiskt problem, menar *Den inbitne* som inte vill bidra till att släppa in mer dumt folk i riksdagen. Nu ska till och med kvinnor rösta,

¹⁵² *Strix*. "Försvunnen storpolitiker". 1/6 1921, s 2.

¹⁵³ Ohlsson. 1918. s. 25-27.

¹⁵⁴ *Strix*. 6/7 1921, framsida.

dessa varelser som står högre än att rota i den politiska smutsen!¹⁵⁵ Här fick *Strix* verkligen utlopp för sitt motstånd mot parlamentarismen, men det är också ett engagemang i politiska frågor som vi inte såg tre år tidigare, om än ett negativt engagemang.

Som vi tidigare sett i både *Söndags-Nisse* och *Naggen* var frågan om kvinnlig rösträtt högt upp på agendan under hela 1921, men på ganska olika sätt. Hasse Z förlöjligade i sin tidning kvinnornas förmåga att delta politiskt, men gjorde det mer utifrån behovet att greppa denna nya politiska offentlighet snarare än att bekämpa den. Lindorms tidning gjorde det senare. I *Strix* användes kvinnorna och deras nyvunna rättigheter som ett vapen i det antipolitiska korståg som Engström bevisligen hade gett sig ut på. Under rubriken *Kvinnorna och reaktionens kalla vind* skriver signaturen *L.K* den sjätte april att rösträttsreformen nu är genomförd, men att kvinnorna ändå inte är nöjda. De hävdar nu att de kommer behöva stå emot "reaktionens kalla vind" från reformmotståndarna. *L.K* berättar om en skulpturutställning på Liljewalchs (en konsthall i Stockholm) där enbart manliga skulptörer deltog. Detta har upprört några kvinnliga konstnärer, som förvisso enligt författaren också skulle ställa ut på konsthallen – utan någon man. Nu vet vi hur det kommer att bli, skriver *L.K*: varje gång en man befördras utan att en kvinna går före så ropas det på reaktionens kalla vind. "Varje karl som går fram i sitt arbete och vinner befordran, utan att be en dam stiga på före honom, är att betrakta som en iskall reaktionsvind."¹⁵⁶ En månad senare – den fjärde maj – skriver Albert Engström under rubriken *Fruentimmerkonst* att han har varit på kvinnornas utställning på Liljewalchs och var inte nöjd. En del av kvinnorna målar bra och manligt, men flera av konstnärerna är en skam för kvinnokönet. När kvinnor saknar självkritik som dessa så bör de förbjudas från att ställa ut, menar Engström. Han avslutar med en uppmaning till alla kvinnor såhär på vårkanten: Gå ut och älska! Det passar dem bättre. Om kvinnorna slutar måla och istället lär sig laga mat så kommer männen att göra deras liv till en fest.¹⁵⁷

Det är tydligt att det i *Strix* avspeglades ett upplevt hot från kvinnorna på ett liknande sätt som i *Naggen*; att kvinnorna inkräktade på manligt territorium, i det här fallet det konstnärliga. Skämten fungerade nedtryckande och framförallt avskräckande mot kvinnor, och samtidigt sympatiserande med den manliga läsaren vars farhågor om kvinnornas utökade roll i offentligheten skämten bekräftades. På detta sätt drog Lindorm och Engströms tidningar åt

¹⁵⁵ *Strix*. "Politisk katolicism". 2/3 1921, s. 1.

¹⁵⁶ *Strix*. "Kvinnorna och reaktionens kalla vind". 6/4 1921, s. 2.

¹⁵⁷ *Strix*. "Fruentimmerkonst". 4/5 1921, s. 3.

samma håll. Skillnaden låg i förhållandet till politiken överlag. *Naggen* blickade tillbaka till en tid då den politiska offentligheten bestod av manlig kamp. *Strix* har gått från den likgiltiga apolitiska inställningen 1918 till att tre år senare uttrycka en stark antipolitisk inställning, där politiskt deltagande inte bara var något främmande och distanserat utan något som aktivt borde bekämpas. *Strix* skämt om kvinnornas rättigheter blev ett vapen i denna bekämpning: det faktum att kvinnorna kunde delta på samma villkor som männen visade på det fördummande i politiken överlag, och dessutom på hur politiken förvrängde och degenererade människan, framförallt kvinnan. Dessutom hade kvinnorna en övertro på den makt de har tillskansat sig. Den sjunde september skriver signaturen *L.K* om *De alltjämt utestängda kvinnorna*. De kvinnor som står på riksdagslistorna inför valet som ska hållas om några dagar står så långt ner att de ändå inte har en rimlig chans att komma in. Oartigt, tycker *L.K*! Parollen är väl ändå damerna först? Skulle verkligen damernas riddare Branting och Edén gå in genom en dörr före kvinnorna?¹⁵⁸ Här ville *Strix* påpeka hyckleriet hos de som säger sig vara för kvinnlig rösträtt och samtidigt avvärja kvinnorna från det politiska deltagandet, det lönar sig ju inte ändå.

Strix stod för en kontinuitet.. Det var den landsbygdstillvända och tidlösa humorn som dominerade 1921 som 1918, och tidningen var alltjämt främst en arena i och för det rurala Sverige. Den stora förändringen skedde i förhållandet till det nya politiska liv som växte fram under dessa tre år. 1918 var Engströms tidning en arena där redaktionen gjorde politikerna till karaktärer i en fars vars funktion i första hand var att samla och ge en röst till folklagret på landet. Politikerna var ett enkelt byte för detta syfte. 1921 togs hela den nya politiska offentligheten till arenan för avrättning, och läsaren bjöds in för att titta på. Albert Engström och *Strix* gick från att vara passivt apolitiska till att vara aktivt antipolitiska.

2.2.4 Detta är vår åsikt – den existentiella humorn som opinionsbildning

Om 1918 var ett år då skämtpressen verkligen kunde komma till sin rätt så stod genren tre år senare och famlade. Kriget och dess följder gav tidningarna en uppsjö av ämnen att skriva och skämta om; ämnen som ofta var uppenbara. 1921 var det annorlunda. *Söndags-Nisse* var mindre spretig och mer fokuserad; *Naggen* drömde tillbaka till fornstora dagar; *Strix* tog ett steg in från

¹⁵⁸ *Strix*. "De alltjämt utestängda kvinnorna". 5/10 1921, s. 2.

kanten och ställde sig i vägen för allt som var nytt. Det är dessa förändringar som vi ser när vi analyserar humorns funktionalitet.

Överlag kan vi se att den antagonistiska humorn har ökat i mängd 1921 jämfört med 1918. Skämten var oftare exklusivt antagonistiska men samtidigt också mer fokuserade. Det låg i skämtpressens natur att rikta humorn *mot* någon eller något, och detta syns tydligt. I *Söndags-Nisse* var det fortsatt den antagonistiska humorn som dominerade, men den disciplinerande delfunktionen fick stå tillbaka för den ironiserande. Sigurdson menar att ironiseringen är just en icke-aggressiv form av den antagonistiska humorn, som syftar till att förlöjliga och förnedra men utan ett tydligt mål såsom den disciplinerande delfunktionen har.¹⁵⁹ När jag menar att skämten om kvinnlig rösträtt i Hasse Z:s tidning mer handlar om en hantering snarare än en riktad attack mot reformen som sådan är det just en icke-aggressiv form av den antagonistiska humorn; *Söndags-Nisse* ville påpeka vissa upplevda brister i kvinnornas politiska deltagande utifrån deras manliga förförståelse och gjorde detta med ironi snarare än med disciplineringen. Selin skriver att Hasse Z i sin ungdom drogs åt det politiskt radikala och var övertygad demokrat, vilket antyder att han – och i förlängningen hans tidning – inte hyste något större motstånd mot den kvinnliga rösträtten som princip.¹⁶⁰ Den disciplinerande humorn vände *Söndags-Nisse* mer mot Ivan Bratt och alkoholpolitiken, en typ av humor vars funktion mer lämpar sig för den opinionsbildning som tidningen försökte driva i denna fråga. Den antagonistiska humorn i *Naggen* 1921 tog sig uttryck främst som besvikelse och desillusion. Skämten gick till attack mot vad som upplevdes som en misslyckad chans till revolution och mot en arbetarklass som verkar ha fallit in i borgerskapets led. Här var skämten disciplinerande snarare än ironiserande, inte minst mot kvinnorna och deras rösträtt, som mycket mer sågs som ett hot mot den traditionellt manliga socialistiska kampen. Samtidigt saknade skämten mycket av den dualistiska funktion som de hade tre år tidigare, då de antagoniserade utåt och sympatiserade inåt. I *Strix* fick antagoniserande humorn 1921 ett rejält uppsving i form av övergången från apolitik till antipolitik. Från att överväldigande ha skämtat sympatiskt och med ett igenkännande syfte 1918 blev humorn mycket mer riktad *mot* den nya politiken. Den antagonistiska humorn i skämtpressen ökade alltså sedan 1918, men förändrades också i applicering i varje tidning. Det är tydligt att ett förändrat politiskt system och politisk offentlighet var en faktor i detta: liberala och

¹⁵⁹ Sigurdson. *Gudomliga komedier*, s. 39-41.

¹⁶⁰ Selin. *Den allvarsamma leken*, s. 7.

urbana *Söndags-Nisse* såg möjligheterna i den nya verkligheten för den antagonistiska humorn som opinionsbildare; *Naggen* såg bristerna i samma verklighet och använde samma humor för att framföra sin kritik; *Strix* såg ännu fler brister där antagonismen inte bara kritiserade utan aktivt tog avstånd.

Vi har med oss sedan tidigare att humorns sympatiska funktion främst existerar i ett motsatsförhållande till den antagonistiska funktionen. Skämtet syftar till att skratta *med* snarare än *mot*. Denna vara fanns det mindre av i 1921 års skämtpress jämfört med tre år tidigare. Det bärande begreppet i Sigurdsons förståelse av den sympatiska humorn – *solidaritet* – ger oss en nyckel till att förstå varför detta är fallet.¹⁶¹ *Söndags-Nisse* var alltså en arena för en urban borgerlighet, men där de var lättare att solidarisera med när deras levnadsvillkor hotades 1918 så blev detta svårare 1921. Den sympatiserande funktionen går egentligen enbart att se som en bieffekt i den disciplinerande humorn gentemot Ivan Bratt och alkoholpolitiken – det vill säga det hot mot den urbana borgerlighetens levnadsvillkor som fanns 1921. I *Naggen* 1921 fanns den sympatiska funktionen inte kvar ens som en bieffekt, där den tre år tidigare hade spelat en vital roll bredvid den antagonistiska i att skapa solidaritet inom arbetarklassen och rikta spetsen mot deras förtryckare. Lindorms tidning blev mycket mer introvert och avsåg sig således all solidarisering, möjligen med undantag för de egna skribenterna som kände igen sig i den besvikelse som det gavs uttryck för. Arenan *Naggen* var inte längre en naturlig samlingspunkt för arbetare, utan en exkluderande plats där innehållet var gjort för dess egna skapare och som presenteras inför läktare som ekade tomma. *Strix* är den tidning där förändringen var mest dramatisk. Tidningen var 1918 ett fyrhorn för den sympatiska och solidariserande humorn för en rural och konservativ läsarkrets. Denna publik ignorerades inte alls på samma sätt som i *Naggen*, och Engström fyllde fortsatt sin tidning med tidlös och solidariserande humor. Den fick dock ta ett antal steg tillbaka till förmån för den antagonistiska humorn som vände sig *mot* den nya politiken, och den överlag starka gemenskapen som genomsyrade *Strix* under 1918 byttes ut mot en mycket råare stämning tre år senare.

Den terapeutiska funktionen som var så central i 1918 års skämtpress var mindre närvarande under 1921. Som en instrumentell funktion är den mer beroende av utomstående faktorer; som ett verktyg för att hantera en svår tillvaro. Detta var särskilt relevant under de svåra krigsåren – vilket jag tidigare visade – men blev mindre relevant när kriget tog slut och Sverige

¹⁶¹ Sigurdson. *Gudomliga komedier*, s. 62-65.

gick mot bättre tider. De strukturella skämten fyllde inte längre rollen som terapeutiska verktyg, åtminstone inte i samma utsträckning. I viss mån kan vi se *Söndags-Nisses* skämt om kvinnornas rösträtt som ett uttryck för en terapeutisk funktion, eftersom det var just en hantering av en "svår" tillvaro som det handlade om. *Naggen* gav helt och hållet upp att försöka använda humorn terapeutiskt, eftersom de gav upp sin målgrupp. *Strix* nyfunna antipolitik erbjöd heller inget ur terapeutisk synpunkt, utan bidrog snarare till att uppröra och förhöja blodtrycket hos läsaren. Den hos Sigurdson hälsofrämjande effekten i den terapeutiska humorn som i 1918 års skämtpress kom till uttryck i form av *ventilering* av uppdämda frustrationer återfanns inte tre år senare, eftersom att det inte fanns något – iallafall inte lika mycket – att vara frustrerade över.

1921 var det mera värt att lyfta fram humorns existentiella funktion. Denna funktion handlar enligt Sigurdson om "...hur subjektet förhåller sig till existensen över huvud taget och till sin egen i synnerhet."¹⁶² På ett sätt kan man förvisso hävda att all humor på något vis säger något om avsändarens existens och tillvaro, men det är möjligt att identifiera en existentiell funktion när skämtet medvetet eller omedvetet vänder sig inåt. "Vad det väsentligen handlar om är *när* och i så fall *hur* humor – i alla dess gestalter – blir en bestämning av den mänskliga existensen, alltså om en "stor humor" eller en "generell ironi", skriver Sigurdson.¹⁶³ Skämtpressens humor 1921 blev existentiell då den inte längre enbart agerade som en ventil för läsarnas frustrationer, utan där skämten istället drev någon form av agenda utifrån avsändarens åsikter. Det är tydligt att alla våra skämttidningar i den nya politiska offentlighet som uppstod ställde sig frågan: vad står vi för egentligen? *Söndags-Nisse* svarade på denna fråga med att driva konsekvent opinion, och positionerade sig därmed mitt i centrum av det nya politiska universumet. *Naggens* svar var att det de står för inte längre fanns och lämnade således sin tidigare position. *Strix* svarade med att gå i polemik med allt det nya men tog i samma stund ett kliv in i den politiska världen som den så aktivt ville motarbeta. Här ser vi den stora funktionella förändringen i skämtpressens humor från 1918 till 1921: övergången från terapi till existens.

I och med denna funktionella förändring skiftade skämtpressens roll som offentliga arenor markant 1921 jämfört med 1918. Vi kan se att aktörerna – det vill säga redaktionerna och läsarna – intog olika platser på arenorna vid de olika tidpunkterna. Där redaktionerna 1918 i hög utsträckning placerade läsarna i arenans centrum genom att låta innehållet tjäna deras behov stod

¹⁶² Sigurdson. *Gudomliga komedier*, s. 96.

¹⁶³ Sigurdson. *Gudomliga komedier*, s. 122.

skämttidningarnas producenter tre år senare själva i arenans mitt och lät innehållet komma från deras eget inre. I förlängningen betydde detta dessutom att innehållets ämnen antog rollen som *gatekeeper* snarare än en viss skämtstruktur som var fallet 1918. Östling menar att en arenas innehåll kan konsolidera inåt utöver att exkludera utåt, och därmed ge arenan en distinkt karaktär i konkurrens med andra arenor.¹⁶⁴ I den nya politiska offentligheten 1921 där samtliga medborgare hade möjlighet att delta drev skämtpressen sina egna, specifika frågor. *Söndags-Nisse* deltog fullt ut i den nya offentligheten som opinionsbildare, *Naggen* klev ut från densamma och blev mycket inåtvänd och *Strix* tog aktivt strid mot den. På så sätt konsoliderade skämttidningarna sina målgrupper i en tid då den mediala konkurrensen ökade och arenorna blev mer slutna.

Detta säger oss något om den förändrade politiska offentligheten i stort. Vi kan se i skämtpressen att det fanns en ökad vilja att identifiera sig med vissa samhällspolitiska frågor, både från producenterna och mottagarnas håll. Detta korrelerade med en större möjlighet till påverkan och deltagande. Vi kan se att kvinnorna definitivt tog sig in i denna traditionellt manliga offentlighet, även om detta långt ifrån alltid sågs med blida ögon. Vi kan se att många folklager – borgerligheten, arbetarklassen, landsbygdsbefolkningen – hade en relation till den framväxande politiska sfären, men att det samtidigt inte var dessa själva som längre styrde innehållet i skämtpressen.

2.3 1922 – Spriten som delade Sverige

Om 1921 var den institutionella demokratins genomslagsår i form av rösträttsreformen så var 1922 året då folkrörelserna kom till sin fulla rätt som en politisk och demokratisk maktfaktor. Nykterhetsförbundet IOGT bildades i Stockholm 1889 – skriver Mattias Svensson – och blev snabbt en rörelse att räkna med. Större delen av nykterhetsrörelsen befann sig partipolitiskt någonstans mellan Socialdemokraterna och de Frisinnade liberalerna.¹⁶⁵ Spritens vara eller icke vara hade alltså varit en polariserande fråga under lång tid innan folkomröstningen 1922, vilket det senare partiet hade fått erfara. Hadenius skriver att de Frisinnade var ett heterogent parti

¹⁶⁴ Östling. *Circulation, Arenas and the Quest for Public Knowledge*, s. 122.

¹⁶⁵ Svensson. *Så roligt ska vi inte ha det*, s. 67-68.

bestående dels av frireligiösa grupperingar, företagare och liberala intellektuella. De två senare såg på Ivan Bratt och hans system som en förnuftig och adekvat lösning på alkoholproblematiken, medan den förra ofta var militant i sitt krav på totalförbud.¹⁶⁶ Det var alltså en het kamp som skulle utkämpas den 27 augusti och vi kommer att märka av den i skämtpressen, som vi nu har sett har antagit en mer distinkt opinionsbildande karaktär. I slutändan stod förbudsmotståndarna som segrare, men det var med nöd och näppe.

2.3.1 Söndags-Nisse och konsten att antagonisera mot sina fiender

Söndags-Nisse tog ett stort kliv från 1918 till 1921. Tidningens roll och position förändrades i grunden från att ha varit en populistisk arena för att uttrycka frustration till att vara en (fortfarande ganska populistisk) opinionsbildare. Förändringen från 1921 till 1922 var inte lika drastisk. Det var snarare en förstärkning av den utveckling som hade skett som vi ser. Dock var det naturligtvis andra ämnen som avhandlades, och det är dessa vi nu ska gå igenom. För det första snöade *Söndags-Nisse* in på skattepolitik. För det andra ser vi en kontinuitet i intresset för Ivan Bratt och hans alkoholpolitiska program. Detta leder sedan in på det tredje; årets stora händelse: folkomröstningen om rusdrycksförbud i augusti 1922.

Som vi tidigare konstaterat var *Söndags-Nisse* ständigt i behov av att ha en syndabock, någon eller något att rikta sin humor mot. 1922 kom turen till skattepolitiken och dess främsta företrädare, den socialdemokratiska finansministern Fredrik Vilhelm Thorsson. På framsidan den femte februari ser vi *De svenska hemmens renässans*, en teckning i fyra rutor som visar hur folk roar sig i hemmet genom att spela kort, lyssna på musik och dansa. I bildtexten står det: "Man har nu tagit sig för att smita från nöjesskatten genom att inte gå ut på några nöjen. Istället roas man sig hemma. Vilka motåtgärder ämnar hr Thorsson vidtaga?"¹⁶⁷ Nøjesskatten var en punktskatt som Thorsson hade infört 1919, och som helt enkelt beskattade nöjen som allmänheten hade tillträde till mot avgift.¹⁶⁸ För den revyålskande Hasse Z var skatten ett lätt byte, samtidigt som skämtet antagoniserade mot politikern Thorsson som upplevdes lägga sig i

¹⁶⁶ Hadenius, Molin & Wieslander. *Sverige efter 1900*, s. 96-97.

¹⁶⁷ *Söndags-Nisse*. "De svenska hemmens renässans". 5/2 1922, framsida.

¹⁶⁸ Nationalencyklopedin. Nøjesskatt. *Nationalencyklopedin*. 2023.

<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/n%C3%B6jesskatt> (Hämtad 2023-05-24).

människors privatliv. I samma nummer skriver signaturen *Den oförstående blicken* om hur han var på Grand hotell i helgen, och där såg Ivan Bratt ordna en dans tillsammans med sitt jazzband. Då går det upp för författaren hur dum finansminister Thorsson har varit, han borde ju införa skatt på jazz! Nu är det ändå ingen idé att höja skatten på alkohol eftersom att ingen dricker längre.¹⁶⁹ Humorn väcktes dels i inkongruensen att Bratt aldrig skulle leda ett jazzband, och dels i det absurda förslaget på en ny skatt för Thorsson. Det är tydligt att *Söndags-Nisse* – kanske mer en tidigare – tog ställning för ett nöjesliv som upplevdes vara hotat och där skämtens syfte var att identifiera själva hoten, det vill säga restriktionsvännen Bratt och skattmasen Thorsson. Kulturhistorikern Mats Wickman har skrivit om 1919 års förbud mot alkoholserving i samband med scenuppträdanden, ett förbud som gjorde det svårt för mycket av nöjeslivet.¹⁷⁰ Finansministern framställdes överlag som ej mäktig uppgiften, som på framsidan den femte november i en teckning föreställande en flotte ute på ett stormigt hav. På flotten finns en säck med texten “statsutgifter” på, samt ett plakat med texten “obligation” på. Thorsson själv står mitt på farkosten, med två livbojar kring midjan som det står “skatter” och “tullar” på. “Det tycks inte vara roligt att vara finansminister i det här landet just nu.” står det under teckningen.¹⁷¹ Hadenius beskriver åren 1920-1922 som “en ekonomiskt brydsam tid” där en depression ledde till deflation med hög arbetslöshet som följd.¹⁷² Det är tydligt att *Söndags-Nisse* såg det prekära ekonomiska läget som Sverige då befann sig i som högintressant, men att de som var satta att hantera situationen inte hade vad som krävdes – de var ju trots allt politiker. En sista släng mot skattepolitiken: i samma nummer ser vi en teckning av en man som sitter och fyller i sin deklaration. Från molnen ovanför pekar Gud med ett dömande finger mot den deklarerande mannen. “Passa dej Karlsson! Jag ser nog vad du tänker göra!”¹⁷³ Man ska inte tro att man kommer undan med skatten, de högre makterna – antingen Gud eller staten – har stenkoll.

Demonifieringen mot Specifikt Ivan Bratt som vi såg i *Söndags-Nisse* redan 1921 levde i allra högsta grad kvar året efter. Ett nytt grepp verkade vara att just placera in honom i olika roller där han egentligen inte hör hemma, för att på så sätt avslöja det absurda i honom och hans verk. Framsidan den femte mars har rubriken *Nöd hjälps dagar*, och en teckning av två

¹⁶⁹ *Söndags-Nisse*. 5/2 1922, s. 5.

¹⁷⁰ Mats Wickman. *Från bioplat till kasino: En resa genom Stockholms nöjeshistoria*. Stockholm: Lind & Co, 2003, s. 30.

¹⁷¹ *Söndags-Nisse*. 5/11 1922, framsida.

¹⁷² Hadenius, Molin & Wieslander. *Sverige efter 1900*, s. 98.

¹⁷³ *Söndags-Nisse*. 5/3 1922, s. 5.

ärkebiskopar på varsin tron, den ena hållandes ett bröd och den andra en motbok. Undertill står det skrivet:

Ärkebiskop Söderholm [Nathan Söderhom, ärkebiskop 1914-1931] har föreslagit en 'fastedag' då det bara skulle ätas bröd. Matpengarna skulle gå till de nödlidande. Summan skulle säkert inte förslå långt. Söndags-Nisse föreslår en 'svensk frihetsdag', dvs ärkebiskop Bratt släpper lös alla dricksvanor för en dag. Vilken stimulerande recett! P.S. Fastedagen kunde ju lämpligen hållas dagen efter.¹⁷⁴

Att porträttera Bratt som ärkebiskop kan tolkas som ett sätt att poängtera hans megalomani; hans tro på sin uppgift att minska alkoholkonsumtionen som närmast gudomlig. Bratt var en del av en auktoritet vars grandiosa idéer gick ut över den livsstil som *Söndags-Nisse* och Hasse Z höll högt. Att det handlade just om att skydda en livsstil framgår bland annat den tredje september i en text av signaturen *Den oförstående blicken* som i rubriken ställer sig frågan *Bratt intar Paris?* Det har kommit till kännedom att en svensk restaurang ska öppnas i den franska huvudstaden, så att svenskarna på plats kan få det precis som hemma. Vad poängen är med lättgroggar och krogspioner förstår inte författaren, framförallt när landet runt omkring inte har några restriktioner alls. Detta är början på Bratts världserövring.¹⁷⁵ *Söndags-Nisse* använde hela tiden Ivan Bratt som en punkt att applicera all sin antagonism på, både i syfte att sticka hål på Bratts egen uppblåsthet och för att disciplinera mot de svenska myndigheternas restriktioner. Idén om att det är bättre i andra länder är dessutom återkommande, som den första oktober i den korta dialogen *I ett förbudsland*:

-Har ni många spritsmugglare här?

-Nej, dom ä borta.

-Har myndigheterna utrotat dem?

-Nej, dom blev så rika att dom kunde resa till ett ordentligt land.¹⁷⁶

Det jämförande skämtet fick även det en disciplinerade effekt genom att påtala att det fanns andra ingångar till alkoholpolitiken än restriktioner. Även om Ivan Bratt var en het potatis i

¹⁷⁴ *Söndags-Nisse*. "Nöd hjälps dagar". 5/3 1922, s. 4.

¹⁷⁵ *Söndags-Nisse*. "Bratt intar Paris?". 3/9 1922, s. 3-4.

¹⁷⁶ *Söndags-Nisse*. "I ett förbudsland". 1/10 1922, s. 3.

Söndags-Nisses värld redan 1921 så var det året efter som det alkoholpolitiska ämnet verkligen stod i centrum. Enligt Hadenius ansåg en minoritet av medelklassväljarna att Bratts system med restriktioner var en tillfredställande lösning på alkoholfrågan, medan en majoritet av samma grupp yrkade för ett totalförbud.¹⁷⁷ Vi kan konstatera att Hasse Z – och därmed *Söndags-Nisse* – stod utanför denna dikotomi. Folkomröstningen om rusdrycksförbud i augusti 1922 avhandlades ofta i tidningen under det andra halvåret, men oftast utifrån det potentiella resultatet snarare än om folkomröstningen i sig. Utöver Bratt var *förbudsvännerna* – en av mig namngiven kategori

som innefattar alla som stod för ett förbud i den stundande folkomröstningen – ett flitigt förekommande objekt för *Söndags-Nisses* skämt. Den sjunde maj skriver Hasse Z under rubriken *Stora händelser* om att en herre som är för ett spritförbud har bränt upp sin kopia av Selma Lagerlöfs *Jerusalem* sedan hon har gått med i Landsföreningen för nykterhet utan förbud. Kanske – skriver Hasse Z – har herren ett bokskåp hemma som är tillverkat av en karl som har tagit några supar. Då måste vår herre vara konsekvent och bränna upp skåpet också. Kanske hade herren en far som drack ibland. Isåfall är det bara för honom att anmäla sig till närmaste

krematorium. "Spritens har gjort mycket ont här i världen, inte minst bland fanatiska nykterister".¹⁷⁸ I en liten notis den tredje september anklagas förbudsvännerna av Hasse Z för att vara importerade:

¹⁷⁷ Hadenius, Molin & Wieslander. *Sverige efter 1900*, s. 96.

¹⁷⁸ *Söndags-Nisse*. "Stora händelser". 7/5 1922, s. 1.

Någonstans i världen har man bildat en s.k hänglåsörening, där medlemmarna förbinda sig att ej tala illa om sin nästa. Söndags-Nisse ber att som hedersledamöter få föreslå de flesta av våra yrkespolitici samt större delen av nykterhetsagitorerna, de från Amerika importerade i högsta klass.¹⁷⁹

Vad exakt en hänglåsörening var eller om de överhuvudtaget fanns står inte att finna information om, men skämtet fungerade som en attack både mot politiker och förbudsvänner och vad som upplevdes som deras ohederliga retorik. Svensson beskriver nykterhetsrörelsens retorik som effektiv i all sin enkelhet, med grundtesen att eftersom alkohol är skadligt så bör den utan krångel förbjudas. I en tid då en politiskt oerfaren befolkning – kvinnor som män – plötsligt skulle folkomrösta i frågan var denna raka och svartvita argumentation kraftfull.¹⁸⁰ Det är tydligt att *Söndags-Nisse* ville samla en opinion mot förbudsvännerna, och försökte därmed utmåla dem som så onda och illvilliga som möjligt. Själva debattklimatet kring frågan förlöjligades dessutom, främst i en text av signaturen *Den oförstående blicken* den 27:e augusti (det vill säga samma dag som folkomröstningen ägde rum) med rubriken *Finnes annat skadligt än sprit?* En artikel i *Svenska morgonbladet* har påtalat att nikotin leder till problem med respirationen. Så kan vi inte ha det! Det är ju spriten vi håller på med nu. Det är spriten som medför ett olyckligt och eländigt liv. Vi får inte glömma att det är spriten som är det viktiga just nu, orsaken till all världens ondska. "Just nu ska vi inte tala om någonting annat som kan vara skadligt. Bliv inte oredig i tankarna, snälla tant, utan kom ihåg; spriten, spriten, *spriten, SPRITEN!*"¹⁸¹ Skämtet ville disciplinera mot förbudsvännernas sätt att driva sin agenda i det offentliga.¹⁸² Vi kan se att den opinionsbildande roll som *Söndags-Nisse* hade antagit redan 1921 i det närmaste förstärktes, inte minst i kontexten av en folkomröstning. Humorn i tidningen hade en tydlig funktion och syfte att ta ställning i denna kontext; att bli en arena för förbudsmotståndare utan att för den delen direkt uppmana till att rösta på ett visst sätt. Det framkom även en viss rädsla för vad som kan hända om det faktiskt blir ett förbud. En teckning på framsidan den 20:e augusti med rubriken *När förbudet kommer* visas en skraddare som mäter upp en ny kostym till en kund. "Och hur ska vi ha det med lönnfickorna? Ska dom göras för hel- eller halvliter?" säger skraddaren.¹⁸³

¹⁷⁹ *Söndags-Nisse*. 3/9 1922, s. 1.

¹⁸⁰ Svensson. *Så roligt ska vi inte ha det*, s. 71-72.

¹⁸¹ *Söndags-Nisse*. "Finnes annat skadligt än sprit?" 27/8 1922, s. 2.

¹⁸² Vem tanten är som refereras till är högst otydligt.

¹⁸³ *Söndags-Nisse*. "När förbudet kommer". 20/8 1922, framsida.

Söndags-Nisse förstärkte under 1922 sin nyfunna roll som opinionsbildare i den politiska offentligheten, och gjorde det dessutom med en starkare koppling till aktuell politik, framförallt i form av skatter och den stundande folkomröstningen. Det klassiska politikerföraktet projicerades främst på finansminister Thorsson och han fick i viss mån bära en del av den last som Ivan Bratt ensam drog i Hasse Z:s tidning året innan. Vad vi kan se i detta är även en viss breddning av tidningens tilltal och målgrupp. Skatter och dåliga finanser var något som drabbade alla, likaså Bratts restriktioner samt ett eventuellt alkoholförbud. *Söndags-Nisse* talade inte längre lika tydligt enbart för en borgerlig Stockholmspublik, även om tilltalet tveklöst fortfarande är urbant. Arenans publikkapacitet steg. Tidningens humor hade sällan en sympatisk funktion, och ännu mindre så 1922. Förbudsvännerna tog stor plats i tidningen på grund av årets stora händelse, folkomröstningen om rusdrycksförbud. Intressant är att *Söndags-Nisse* skämtade mycket om aktörerna i folkomröstningen samt om potentiella utfall, men egentligen ingenting om folkomröstningen i sig. Skämten fungerade mer för att demonisera och disciplinera förbudsvännerna snarare än att kommentera det faktum att det svenska folket för första gången ska få folkomrösta. Om detta berodde på ambivalens eller apati inför omröstningen är svårt att veta. Klart är iallafall att *Söndags-Nisse* hade en tydlig idé om hur publiken på deras arena borde rösta.

2.3.2 Naggen och den tynande tillvaron

Väl framme vid 1922 har Erik Lindorm mer eller mindre givit upp på *Naggen*. Den resa mot en mer introvert och desillusionerad tidning som hade påbörjats året innan har fullbordats – i den grad det ens var möjligt sett till den minimala produktionen. Lindorm gav endast ut två nummer av *Naggen* under 1922, ett *Vårnummer* och ett *Sommarnummer*. Mer mäktades inte med. Som Palmlund lyfter fram var Lindorm en mångfacetterad författare och poet som producerade stora mängder material både innan och efter första världskriget. Likaså nämnde jag tidigare att Lindorm tillhörde en grupp författare som efter kriget tog chansen att resa ut i Europa, och han befann sig därmed mindre och mindre hemma i Sverige och på *Naggens* redaktion. Skämttidningen var egentligen bara en del av Lindorms produktion; ett experiment med en redan etablerad form – skämttidningen – i kombination med en politisk-ideologisk övertygelse –

socialismen.¹⁸⁴ Vad vi ser under 1922 är hur detta experiment når vägs ände och hur *Naggen* ganska odramatiskt tynar bort. Detta kapitel blir därmed en något kortare historia som syftar mer till att sätta punkt för *Naggen* som skämttidning mer än att visa på någon större utveckling eller förändring.

I de två nummer som släpps under 1922 är det tydligt att redaktionen överhuvudtaget har svårt att fylla ut sidorna. Detta löses genom att helt enkelt saxa en mängd skämtteckningar från utländska tidningar, ett grepp som *Naggen* även gjorde under det föregående året men som här tar ännu större plats. Totalt är cirka en fjärdedel av innehållet i våra två nummer importerat material. I *Vårnummer*, under rubriken *Plock ur utlandets skämtpress* ser vi exempelvis en teckning från den norska tidningen *Korsaren*, där en elefant med en förundrad blick vänder sig mot en stork. “Är det verkligen sant att det var du som kom med mig till mamma?” frågar elefanten storken.¹⁸⁵ En annan teckning ur brittiska *London Opinion* visar en man som mycket försiktigt försöker gå ner för en väldigt hög trappa. Undertill står det: “När ni just fått lillan att somna.”¹⁸⁶ Vad vi kan se är att mycket av det utländska materialet verkar ha hämtats in på helt andra grunder än den ideologiska kompass som annars brukar känneteckna *Naggen*. Det är till stor del utfyllnad; en typ av humor som mer skulle passa i *Strix*. Ibland blir de utländska teckningarna dock mer aktuella. I *Sommarnummer* ser vi under rubriken *Förbud i Amerika* – ur den tyska tidningen *Lustige blätter* – en man som är på väg att borda en atlantångare. “Vart ska du resa?” frågar mannens kamrat. “Till Europa för att få en snaps.” svarar mannen.¹⁸⁷ Trots årets stora händelse i Sverige i form av folkomröstningen om rusdrycksförbud är detta enda gången i *Naggens* två nummer som alkohol överhuvudtaget tas upp. Tidningen har inte längre något intresse av att vara aktuell. Av denna anledning övergår även mycket av skämtens funktioner från det antagonistiska till det sympatiska. Humorn syftar till igenkänning snarare än attack. Frågan är bara vilken målgrupp *Naggen* här vänder sig mot, om den ens gör det.

Om det importerade materialet känns okategoriserat och sammanhangslöst så har texterna desto mer stadga, även om de generellt fortsätter på det besvikna spåret. I *Vårnummer* skriver signaturen *Jerring* under rubriken *Torpedo under arken* om en ung diktare som just givit ut en bok med samma titel som rubriken. Diktaren är orolig men spänd inför hur boken ska mottagas,

¹⁸⁴ Palmlund. *Erik Lindorm*.

¹⁸⁵ *Naggen*. “Plock ur utlandets skämtpress”. 1922, *Vårnummer*.

¹⁸⁶ *Naggen*. “Plock ur utlandets skämtpress”. 1922, *Vårnummer*.

¹⁸⁷ *Naggen*. “Förbud i Amerika”. 1922, *Sommarnummer*.

eftersom den innehåller kritik mot samhället och om hur det bör omorganiseras. När han går ut på stan dagen då hans bok släpps tycker han sig först inte se någon uppståndelse alls, men efter ett tag springer han på en upprörd folkmassa samt en gammal vän. “Det är förfärligt!” säger vännen. “Att tänka sig, att vi ingen enda gång ha vunnit, att vi inte ha segrat idag heller!” Diktaren försöker lugna sin vän med att hans bok ju ger lösningar på problemen, men vännen ser konfunderad ut. Vännen pratar ju inte om boken, utan om federationsmatchen i fotboll som precis var på Stadion, och där Murren sköt det avgörande skottet i ribban. Diktaren sjunker ner i en djup depression. Här har han skrivit svidande samhällskritik, och så är det bara fotboll som folket bryr sig om.¹⁸⁸ Berättelsen är på många sätt en bra sammanfattning av Lindorm och *Naggen* under åren efter kriget, där humorn luftar en besvikelse mot den arbetarklass som tidningen 1918 såg sig själv representera och ta parti för.

Stundtals hänger även *Naggen* med i den nya tiden. I signaturen *Ulvar Bjarkes* text *Slöhet* i *Vårnummer* tar tidningen ställning för kontorsarbetaren. Texten börjar med en berättelse om fröken Brandt som just har börjat på ett kontor. Hon får direkt jobba övertid och direktören har inget överseende med att hon måste gå hem för att äta middag på kvällen. “Hon kan gå ut och äta på restaurang och komma tillbaka sen” tycker direktören, utan en tanke på vad det kostar att äta ute. *Ulvar Bjarke* påpekar att berättelsen inte är uppdikad utan en sann historia från det kontor där han själv jobbar. Han avslutar med att kontorsarbetarnas situation präglas av skyldigheter men inga rättigheter och att de riskerar att förlora sina jobb så fort de försöker organisera sig.¹⁸⁹ Sveriges industrialisering fick bland annat effekten att ogifta kvinnor ofta sökte arbete i städerna – skriver Magnus Nermo – vilket ledde till konflikter.¹⁹⁰ En rest av *Naggens* gamla sätt att sympatisera med arbetarna och antagonisera mot auktoriteternas förtryck, men förflyttad till en ny tid då kontorsarbete börjar bli mer vanligt. Denna typ av innehåll är dock mer undantag än regel under tidningens sista år.

Ett mindre tema som dyker upp är kärleken, eller mer specifikt antipati mot densamma. Detta syns främst i två teckningar i varsitt nummer. I *Sommarnummer* syns under rubriken *Kärlekens fyra årstider* fyra rutor, där den första skildrar våren och en man och en kvinna som möter varandra på en parkbänk. Under sommaren i nästa ruta omfamnar paret varandra, men i

¹⁸⁸ *Naggen*. “Torpedo under arken”. 1922, *Vårnummer*.

¹⁸⁹ *Naggen*. “Slöhet”. 1922, *Vårnummer*.

¹⁹⁰ Magnus Nermo. Hundra år av könssegregering på den svenska arbetsmarknaden. *Sociologisk forskning*. Vol. 37, nr. 2, 2000: 35-65, s. 37.

den tredje rutan sitter under hösten kvinnan ensam på parkbänken och gråter medan mannen försvinner i bakgrunden. I den sista rutan är det vinter och parkbänken är tom.¹⁹¹ Det är ingen munter skämtteckning, om ens ett skämt. Något mer skojfrisk är teckningen i *Vårnummer*, med rubriken *När brudpar fotograferas*. Ett nygift par står uppställt för fotografering, och fotografen har huvudet under duken till kameran. Han utdelar en instruktion till paret: “Inte fullt så glada, om jag får be!”¹⁹²

Poängen är att *Naggen* 1922 helt har förlorat det som en gång i tiden gjorde den till en skämttidning som stack ut. Vid det här laget hade Lindorm återgått mer och mer till poesin och gav under de första åren på 1920-talet ut flera diktsamlingar, skriver Palmlund.¹⁹³ Vi ser här hur beroende skämtpressen kunde vara av sina aktörer, men vi ser också hur den nya politiska offentligheten både breddas och snävas in. I takt med att möjligheterna till demokratiskt deltagande ökar försvinner också mycket av den radikala *Naggens* relevans för den breda publiken, och tidningen lyckas – som framförallt *Söndags-Nisse* men även *Strix* gör – finna en ny plats i detta sammanhang. *Naggen* ger helt enkelt upp.

2.3.3 Strix och gemenskap som ställningstagande

Den spriten, den spriten! När *Strix* går in i 1922 är det med alkoholens vara eller icke vara högst uppe på agendan. Som jag tidigare har nämnt är Albert Engströms kanske idag mest kända verk hans teckning *Kräfter kräva dessa drycker!*, i princip en valaffisch till folkomröstningen den 27:e augusti. Vi behöver alltså inte tvivla på Engströms åsikter om rusdrycksförbudet, och som vi kommer att se inte heller på vilken åsikt som förs fram i hans skämttidning. Till viss del avviker *Strix* från den aktivt antipolitiska bana som den hade slagit in på det föregående året, för att istället göra sin del i en fråga som dess företrädare uppenbarligen brydde sig om. *Strix* har blivit opinionsbildare! Vi kommer dock att se att Engströms tidning gör detta på ett unikt sätt jämfört med *Söndags-Nisse*.

Även om världen runt omkring förändras är det tydligt att *Strix* står med båda fötterna stadigt placerade i åkrarna och gårdarna på landsbygden. Det är främst i skämtteckningarna som

¹⁹¹ *Naggen*. “Kärlekens fyra årstider”. 1922, Sommarnummer.

¹⁹² *Naggen*. “När brudpar fotograferas”. 1922, Vårnummer.

¹⁹³ Palmlund. *Erik Lindorm*, s. 170-224.

landsbygdsbefolkningen syns, och det är just genom denna kategori av människor – och deras erfarenheter – som *Strix* lyfter fram både alkoholen som en naturlig del av livet och förbudet som ovälkommet av befolkningen. Den femte april ser vi en teckning av tre sjömän som sitter till bords och ska just till att ta en sup. Två av sjömännen småskrattar medan den tredje ser förnärmat ut. Under teckningen läser vi:

Innan skeppar Blomquist på vedskutan Hoppet fått i sig första morgonkasken, darrar han förfärligt och måste hålla koppen med båda händerna. De båda nya besättningspojkar tillåta sig skratta. Blomquist: – Grin i hälsike, pojkar! I tror att ja darrar utå supa, med dä utå arbete, dä!¹⁹⁴

Även om kontentan är att Blomquist ju inte darrar för att han är alkoholist utan för att han måste arbeta så bygger skämtet ändå på en igenkänning; en sympati med traditionella människor som har ett okomplicerat och lättsamt förhållande till spriten. Denna typ av sympatisering med det supande folklagret är genomgående i *Strix* under året, och når sin zenit runt folkomröstningen i augusti. Den andre augusti låter *Albert Engström* alla känslor komma på en och samma gång under rubriken *Sverige just nu*. Han beskriver hur man i skärgården just nu rustar för ett eventuellt förbud. Båttrafiken pendlar mellan trånga skär för att undvika tullen och i källarna bunkras det upp. Folket hjälper varandra, äntligen håller Sverige på att bli enat! De som inte är rika nog att köpa utländsk sprit ser istället med glädje ut över sina stora potatisodlingar. Engström berättar att han blev vittne till en mycket rörande scen, där en gammal fiskare satt och läste brev för sin fru i kvällssolen, samtidigt som hon med stolt blick då och då tittade ut över sitt potatisland, tre gånger så stort som föregående år. “Jag kände något fuktigt i ögonen” skriver Engström.¹⁹⁵ Denna text sympatiserar kraftigt med de livsbejakande skärgårdsinvånarna – rika som fattiga – och syftar till att skapa en samhörighetskänsla bland de som står emot ett förbud. Det är på detta vis *Strix* skapar opinion: genom att appellera till ett folk och till en livsstil där spriten är en självklar del.

Denna appellering slår från *Strix* håll relativt brett, både mot den rurala befolkningen men även mot en mer modern publik. På framsidan den första mars avbildas två bönder med grovt utseende och lapp för varsitt öga ståendes framför en lagbok. Båda riktar arga blickar mot varandra. I bildtexten står det:

¹⁹⁴ *Strix*. 5/4 1922, s. 3.

¹⁹⁵ *Strix*. “Sverige just nu”. 2/8 1922, s. 3.

Drängen Per Erik Hård är instämd till senaste Delsbotinget [Delsbo är en ort i Hälsingland] för olaga brännvinstillverkning. Efraim Lust är instämd som vittne, men Hård anför jäv.

– Av vilken anledning? – frågar domaren.

– Vi ha bruka knivskures på auktionan.¹⁹⁶

I detta skämt får vi en bild av hur förhållandet till sprit såg ut på landsbygden. Många brände själva och konkurrensen kunde vara hård. Svensson skriver om det förmoderna Sveriges

förhållande till sprit och menar att den ofta var en av de få källorna till näring, inte minst för arbetsföra män på landsbygden.¹⁹⁷ Skämtet är också en sympatisering med landsbygden; trots knivslagsmålet framställs de två bönderna inte negativt utan snarare som några som folk kan känna igen sig i. Alla bränner ju själva. Livet på landet rullar på bortom lagens långa arm. *Strix* vänder sig som sagt även stundtals till en mer urban publik i sina försök att lyfta upp livet med alkoholen. En teckning i samma nummer visar en man som står och bugar framför ett skrivbord och trycker hatten i händerna. På andra

sidan skrivbordet sitter en potentiell arbetsgivare. “– Jaså, ni önskar plats? Ni lade väl märke till att jag i annonsen särskilt betonade, att endast en fullt nykter person kunde få tillträda befattningen?” säger arbetsgivaren. “– Jaha, det gjorde jag visst det, och det är just därför jag är här så tidigt på morgonen.” får han till svar.¹⁹⁸ Även i staden finns det tråkmånsar till arbetsgivare som vill villkora anställningar med nykterhet. Sympatin ligger hos den arbetssökande som med

¹⁹⁶ *Strix*. 1/3 1922, framsida.

¹⁹⁷ Svensson. *Så roligt ska vi inte ha det*, s. 40-41.

¹⁹⁸ *Strix*. 1/3 1922, s. 5.

list försöker ta sig runt dessa villkor. *Strix* vill alltså med sympatisk humor lyfta fram alkoholen som en naturlig del av livet – framförallt hos de rurala och mer traditionella folklagren som tidningen alltid har vänt sig till – och på så sätt skapa opinion för ett nej till förbud i folkomröstningen.

Vid sidan om denna funktion levererar *Strix* även en del skämt som mer antagonistiskt riktar sig mot förbudsvännerna. Denna kategori ser dock något annorlunda ut i Engströms tidning jämfört med i *Söndags-Nisse*, där förbudsvännerna demoniseras och framställs som fanatiska. I *Strix* framstår de mer som endimensionella och fyrkantiga. I en teckning den fjärde januari sitter två herrar till bords, båda prydligt klädda. Den ena höjer en flaska samtidigt som den andra sträcker upp handflatan. I bildtexten läser vi: “ – Nå, du vill väl ha litet punsch, antar jag? *Den ordningsfulle herrn*: Nej. Eftersom jag inte blivit bjuden på någon mat här, kan jag naturligtvis inte förtära annat än på sin höjd en lättgrogg.”¹⁹⁹ Skämtet syftar till att punktera förbudsvännernas uppblåsthet och deras pretentioner; att peka på det löjligen i deras regelrätta liv. En liknande funktion finner vi den tredje maj då signaturen *Albert Jack* under rubriken *Värdigt första-maj-firande* berättar om kandidat Antonson och om hur han genomgående inte firar första maj med att supa, utan genom att istället bete sig ordentligt och värdigt.²⁰⁰ Här vill *Strix* ännu mer peka på det tråkiga och gråa livet utan alkoholen, och förlöjligen detta i jämförelse med en alkoholhaltig tillvaro. Värt att notera är även att den i *Söndags-Nisse* så hatade Ivan Bratt överhuvudtaget inte förekommer i *Strix*. Vad detta beror på kan vi mest spekulera i, men vi vet att Bratt var en liberal och progressiv man som mestadels framförde sina åsikter i städerna. Det var dessutom i Stockholm som hans utförsäljningssystem (Systembolaget) först infördes. Hans gärningar märktes troligen inte först och främst av hos den rurala befolkningen, som var *Strix* huvudpublik.

Vad vi även märker efter folkomröstningen den 27:e augusti är skadeglädjen. Alla de som slagits för ett förbud får i *Strix* känna på en bitter eftersmak. Den fjärde oktober ser vi på framsidan en teckning av en brysk man klädd som en frikyrkopastor – uppenbarligen agiterad – stå och tala inför en folkmassa. “ – Trots edra löften och trots mina förböner sveken i och utdreven icke djävulen ur edra hjärtan före den 27:e augusti. Nu är min enda tröst att han skall supa ihjäl sig.”²⁰¹ Med detta undantag vänder sig intressant nog mycket av skadeglädjen inte mot

¹⁹⁹ *Strix*. 4/1 1922, s. 4.

²⁰⁰ *Strix*. “Värdigt första-maj-firande”. 3/5 1922, s. 4.

²⁰¹ *Strix*. 4/10 1922, framsida.

de som yrkade för förbud på moraliska eller medicinska grunder, utan mer mot de som ville kapitalisera på ett totalförbud. Två teckningar den sjätte september vittnar om detta. På framsidan avbildas en stor folkmassa framför en utropare. Undertill står det:

Förbudsomröstningskvällen var en väldig folkmassa samlad på stortorget i Malmö. Siffrorna från Annelöf tillkännagivas: Ja 4 män, 98 kvinnor. Nej 212 män, 148 kvinnor. Röst ut hopen: – Dä va besynnerlit, finns det inte mer än fyra hembrännare i Annelöf?²⁰²

Daniel Andersson och Rickard Bengtsson har skrivit om hur hembränningen vid tiden var ett av de vanligaste argumenten mot ett förbud, ofta med den organiserade brottsligheten i USA som exempel. Det var också en vanlig föreställning att hembrännare skulle rösta för ett förbud.²⁰³ Här märker vi en antagonism mot de hembrännare som såg sin chans och därmed röstade för ett förbud. Dessa vill *Strix* peka ut och disciplinera. I den andra teckningen står en handlare bakom sin disk och ser bekymmersam ut. En kund kommer fram för att prata med honom:

Innehavaren av Andersson & CO:s järnaffär i V tillfrågas på tisdagsmorgonen den 29 augusti av en kund, varför han ser så sorgsen ut.

– Jo si, ja trodde så säkert att “ja” skulle segra, så jag köpte kopparrör för 8000 kronor, å nu ä de ingen jävel som frågar efter dom.²⁰⁴

På samma sätt är det här de kapitaliserande förbudsivvrarna som ska disciplineras. Vi ser dessutom en intressant uppdelning från *Strix* sida mellan de rurala och de urbana hembrännarna: på landsbygden är hembränningen självklar och bra; i staden är den profiterande och dålig.

Överlag har *Strix* 1922 släppt några av de värsta antipolitiska stämningarna från det föregående året och har till viss del funnit en egen plats i den politiska offentlighet som präglades av folkomröstningen om rusdrycksförbud. Tidningen lyckas med konststycket att behålla sin konservativa och traditionella stil i kombination med ett indirekt men ändå tydligt ställningstagande i en av de tidigaste och starkaste yttringarna för det demokratiska genombrottet i Sverige. Själva arenan har inte förändrats nämnvärt varken från 1918 eller 1921, men där

²⁰² *Strix*. 6/9 1922, framsida.

²⁰³ Daniel Andersson & Rickard Bengtsson. *Rusdryckens vara eller inte vara: En jämförelsestudie mellan två lokala tidningar inför och efter folkomröstningen 1922*. Kand., Linnéuniversitetet, 2013.

²⁰⁴ *Strix*. 6/9 1922, s. 1.

politiken det föregående året offentligt avrättades så har den nu istället förklätts till det som *Strix* kärnpublik är vana vid att se: det igenkännande landsbygdslivet och dess karaktärer.

2.3.4 Olika vägar mot samma mål – terapeutisk och existentiell humor i rusdrycksfrågan

Ur teoretisk synpunkt är skämtpressen 1922 i huvudsak en förstärkning av den utveckling vi såg det föregående året. Med undantag för *Naggen* – som är inne på sluttampen av sitt liv – har skämtpressen blivit en del av en ny och bredare politisk offentlighet där genren tillför en röst som få andra kan. Årets stora politiska händelse var folkomröstningen om rusdrycksförbud, och det är på denna jag har valt att fokusera min analys.

Humorns antagonistiska funktion är fortsatt i hög grad utnyttjad generellt i skämtpressen, men tydligast i *Söndags-Nisse*. Det är många som det skrattas åt i Hasse Z:s tidning: individer såsom finansminister Fredrik Vilhelm Thorsson och restriktionsivraren Ivan Bratt, men även grupper såsom *förbudsvännerna*. Exakt vilka som *Söndags-Nisse* skrattar med är otydligare än någonsin, och därför upplevs den antagonistiska humorn som mer renodlad än tidigare. Skämten vill – för att anknyta till Sigurdson – disciplinera mot de auktoriteter som upplevs störa den livsstil tidningen vill bejaka, framförallt i förhållande till alkoholfrågan. Förbudsvännerna bör känna skam för hur de beter sig.²⁰⁵ Detta står i kontrast till *Naggen* – där den tidigare så antagonistiska humorn nu mest går upp i intet – och *Strix*, som har samma slutgiltiga mål som *Söndags-Nisse* – att bejaka en viss livsstil – men där den antagonistiska humorn spelar mindre roll i att uppnå detta mål. Själva livsstilen som bör beskyddas ser något annorlunda ut i *Söndags-Nisse* och *Strix*. För den förstnämnda innefattar den ett urbant nöjesliv med teater och revyer, varför just nöjesskatten även dyker upp som ämne just där. För den sistnämnda är livsstilen mer en lantlig och primitiv tillvaro där tradition är viktigt. Vad de har gemensamt är dock alkoholens nödvändighet: båda de livsstilar som framträder i *Söndags-Nisse* och *Strix* framstår som alkoholbestrukna och både restriktioner som förbud blir därmed ett hot.

Om Hasse Z:s tidning använder den antagonistiska funktionen för att kombatiera hotet väljer Albert Engström den sympatiska humorn som sin huvudsakliga väg mot samma mål.

²⁰⁵ Sigurdson. *Gudomliga komedier*, s. 35.

Skämten fungerar mer till att lyfta fram alkoholens nödvändighet snarare än att attackera dess fiender, även om detta grepp också förekommer. *Strix* vill skapa gemenskap och igenkänning för att på så sätt skapa en opinion kring folkomröstningen. Intressant i sammanhanget är att den kraftiga antipolitik som kännetecknade *Strix* året före – där den antagonistiska humorn var dominerande – 1922 har hamnat i bakgrunden och tidningen har återvänt till den igenkännande humorns sympatiska funktion som vi såg under 1918, men med ett annat syfte. Tidningen lyfter in sin sympatiska humor i den politiska offentligheten som ett alternativ till *Söndags-Nisses* antagonism. *Naggens* humor blir av nödvändighet även den till stor del sympatisk, men det beror mer på de importerade skämtens oskyldiga natur. Tidningen har egentligen inte längre någon att sympatisera med, och därmed faller mycket av innehållet platt.

Om vi tittar på humorns terapeutiska funktion så kan vi se att den under 1922 gör något av en återkomst, om än i en något annat skepnad än under 1918. Innehållet i skämtpressen var då till för att uttrycka de frustrationer som stora delar av befolkningen inte kunde ventilerat någon annanstans i en mycket svår och pressad situation. Fyra år senare är ventileringen tillbaka, men i en något mer snäv och specificerad version. Som Svensson skriver hade nykterhetsrörelsen i början av 1900-talet ett stort inflytande över många politiska församlingar och drev mycket av det offentliga samtalet mot antingen restriktioner eller totalförbud.²⁰⁶ Utrymmet för andra åsikter var relativt litet. Skämtpressen blir en arena där restriktions- och förbudsmotståndare kan samlas för att gemensamt och terapeutiskt skratta ut sina frustrationer gentemot deras motståndare i rusdrycksfrågan, som utan pardon placeras i mitten av arenan med byxorna nere. Detta är särskilt sant för *Strix* som mer fokuserar sitt tilltal mot sin publik, men även för *Söndags-Nisse* som vänder fokus mot huvudattraktionen, allt för att kunna gemensamt hantera en under omständigheterna svår situation. Om hela det svenska samhället var pressat under det sista krigsåret så är skämtpressens läsares respektive livsstilar 1922 under attack från förbudsvännerna.

Den utveckling som jag har visat att skämtpressen har genomgått mot en existentiell humorfunktion är fortsatt närvarande och tydlig under 1922. Denna humor vill reflektera tillbaka på avsändaren och avslöja dennes position i förhållande till skämtobjektet. *Söndags-Nisse* och *Strix* gör detta tydligt genom att låta mycket av innehållet vara opinionsbildande mot ett så tydligt skämtobjekt – folkomröstningen – och med en så tydlig åsikt – att folk bör rösta mot ett

²⁰⁶ Svensson. *Så roligt ska vi inte ha det*, s. 67-68.

förbud. *Naggens* egenproducerade material är existentiellt till den grad att det är självreflekterande och introvert, men samtidigt gör det importerade materialet det svårt att sätta något instrumentellt epitet på humorns funktion i Lindorms tidning i stort. Vad som gör *Naggen* värd att analysera i sammanhanget är vad den säger om den politiska utvecklingen i Sverige och om den radikala vänsterns plats i denna. När den politiska offentligheten breddas och möjligheterna till deltagande ökar minskar revolutionshotet och därmed även *Naggens* relevans. Som Lars Olsson och Lars Ekdahl skriver präglades den svenska radikala vänstern åren efter kriget av splittringar, främst i frågan om förhållandet till Moskva.²⁰⁷ Denna utveckling var inget som gynnade Lindorms personliga investering i tidningen, och Palmlund skriver att författaren vid denna tid inte såg med blida ögon på några av de riktningar som den radikala vänstern tycktes gå.²⁰⁸ *Naggen* som arena får helt enkelt svårt att locka sin gamla publik, och har till skillnad från de andra två tidningarna svårt att förnya sig själv i förhållande till de nya omständigheterna.

Skämtpressen har 1922 blivit en arena för samhällskommenterande och opinionsbildande, där terapeutisk och existentiell humor mer än tidigare blandas. Där innehållets ämnen 1921 antog rollen som *gatekeeper* är det 1922 ämnet i singular som fyller samma roll, det vill säga frågan om rusdrycksförbud. Det frisinnade partiet splittrades över alkoholens vara eller icke vara – skriver Hadenius – som resultatet i folkomröstningen skulle visa var befolkningen minst sagt splittrad: förbudsmotståndarna vann med cirka 51% av rösterna.²⁰⁹ Detta var en fråga som polariserade Sverige och på så sätt får tidningarna en mycket tydlig exkludering. I den mediala värld där nykteriströrelsen dominerade stod skämtpressen som en motvikt med ett mer tillgängligt tilltal i kontrast mot de traditionella mediernas mer strikta stil, och i en bredare politisk offentlighet kunde skämtpressen fylla ett tomrum med en mer lättsam men också mer rak kommunikation. Vi ser i 1922 en förstärkning i genren av den mer dramatiska utveckling som skedde mellan 1918 och 1921.

²⁰⁷ Olsson & Ekdahl. *Klass i rörelse*, s. 49-50.

²⁰⁸ Palmlund. *Erik Lindorm*, s. 168.

²⁰⁹ Hadenius, Molin & Hadenius. *Sverige efter 1900*, s. 96-97.

3 Slutsatser och sammanfattning

Det har nu blivit hög tid att sammanfatta resultaten. Jag har utgått från humorns funktion och tilltal i skämtpressen baserat på Ola Sigurdsons begrepp, *antagonism*, *sympati*, *terapi* och *existens*. Dessa har använts för att karaktärisera och kategorisera innehållet i skämtpressen under den givna tidsperioden, för att på så sätt få grepp om tidningarnas syfte utåt sett, mot den politiska offentligheten. I denna offentlighet – som karaktäriserades av institutionell, social och medial demokratisering – var skämtpressen offentliga arenor som påverkade och var en del av demokratiseringsprocessen.

3.1 Tidning för tidning – Likheter och skillnader

Vi kan se att alla tre tidningar när undersökningen börjar 1918 riktar sig mot tre ganska olika målgrupper och offentligheter. *Söndags-Nisse* är en del av en urban och nöjeslivsinriktad offentlighet, där framförallt den antagonistiska humorn används för att ganska riktninglös och utan politisk analys ge utlopp för frustration. Tre år senare har förutsättningarna förändrats och det första riksdagsvalet med allmän och lika rösträtt föranleder tidningen att bli mer framtidsoptimistisk och föra in sin urbana offentlighet i det politiska samtalet istället för att enbart kritisera det. Detta är en utveckling hos *Söndags-Nisse* som fortsätter in i 1922, där det nöjesliv som tidningen så bejakar framställs som hotat av rusdrycksförbudet. Det är dock fortsatt en antagonistisk funktion som präglar *Söndags-Nisse*; tidningens roll förändras i takt med den politiska utvecklingen, men tilltalet i sig förblir detsamma.

Naggen talade 1918 till en arbetarklass som tidningen upplevde som förtryckt, och använde en kombination av antagonistisk och sympatisk humor för att göra sig själv till ett språkrör för denna arbetarklass gentemot myndigheter och auktoriteter. Vid 1921 har denna funktion tappat i värde och *Naggen* har inte lyckats att anpassa sig. Den offentlighet som tidningen talade till tycks ha övergivit den och *Naggen* blir mer introvert. Den sympatiska humorn överges som ett resultat av detta och skämten antagoniserar mot den felaktiga utvecklingen, inte minst kvinnornas intåg i den politiska offentlighet som tidningen uppenbarligen såg som exklusivt manlig. Detta kulminerar 1922 då *Naggen* inte befinner sig i någon offentlighet över huvud taget,

utan endast talar för sig själv. Den politiska utvecklingen gick inte den väg som den radikala vänstern önskade.

Strix befann sig egentligen under hela perioden i en lantlig och rural offentlighet vars förhållande till den politiska världen förändras med tiden. 1918 används sympatisk humor för att konstruera en rural gemenskap och vardag – en bild som karaktäriseras av en apatisk inställning till politik och demokrati – som kontrasterar den svåra tillvaron i städerna vid samma tid. Tre år senare har avsaknaden av politik ersatts av ett aktivt hat mot densamma, där den antagonistiska humorn tar mycket mer plats. På så sätt lyfter *Strix* indirekt in politiska frågor i den lantliga offentlighet tidningen är en del av, om än med en negativ inställning. 1922 är den sympatiska humorn tillbaka i liknande syfte att konstruera en gemenskap specifikt runt alkoholkonsumtion när frågan om spritens vara eller icke vara var kraftigt politiskt betingad.

Utifrån detta kan vi se att det både fanns likheter och skillnader i det humoristiska tilltalet skämttidningarna emellan. Likheterna finns främst i formatet där text och bild kombineras på samma sätt och där de extravaganta framsidorna fungerade tilldragande. Alla av tidningarna ser ungefär likadana ut och är därmed jämförbara som offentliga arenor. Skillnaderna ligger i skämtens olika funktioner som jag har redogjort för, men också i stilistiska val. *Söndags-Nisses* textmaterial är skriven med en aforistisk kvickhet, medan *Naggen* generellt är mer metaforisk och filosofisk. *Strix* är stilistiskt tilltalande mer för folk på landet, och skriver exempelvis ofta på dialekt. Det humoristiska tilltalet är överlag konstant över tid i tidningarna; det är snarare skämtens funktioner som förändras.

3.2 Den förändrade rollen

Vi kan se i humorns instrumentella funktioner hur skämtpressens roll i demokratiseringsprocessen förändras. Den stora utvecklingen skedde från 1918 till 1921, då den terapeutiska humorn byttes ut mot en existentiell. Tidningarna var innan de institutionella reformerna en sorts utomparlamentarisk arena för att samla och uttrycka publikens frustrationer i en svår tid; en slags medial missnöjesröst. 1921 och 1922 är skämtpressen mer splittrad, där en del av tidningarna har accepterat de politiska förändringarna och en del inte. Klart är iallafall att genren fortsatt spelar en viktig roll inte som en medial och utomparlamentarisk missnöjesröst

utan som en viktig spelare i den politiska offentligheten där tidningarnas relativt unika tilltal kan tillföra en annorlunda röst i jämförelse med dagstidningar eller andra magasin. Skämtpressen använde humor på ett funktionellt sätt för att driva opinion, och fyllde på så sätt en lucka i den demokratiska processens offentlighet.

3.3 Hur skämtpressen som arena konstruerades

Östling postulerar som tidigare visat ett antal analytiska fördelar med begreppet *offentlig arena*. För det första menar han att begreppet empiriskt konkretiserar idén om kunskaps-cirkulation. Just cirkulation är jag som sagt inte intresserad av, utan ser istället på innehållet i mina arenor – humorn i skämtpressen – som ett tilltal. Likväl ser vi att detta innehåll går att konkretisera och att det var avgörande för att upprätthålla arenornas gränser. Under 1918 då skämtens innehåll kunde spreta åt alla möjliga håll var det humorns strukturella funktioner som avgränsade arenorna; för att läsa exempelvis *Söndags-Nisse* var du tvungen att acceptera den antagonistiskt disciplinerande humorn oavsett vad eller vem den riktade sig mot. Under 1921 och 1922 var det snarare innehållet och ämnena som agerade *gatekeeper*; för att läsa exempelvis *Strix* var du tvungen att acceptera tidningens position i framförallt rusdrycksfrågan. Detta visar att skämttidningarna – framförallt *Söndags-Nisse* och *Strix* – lärde sig att positionera sig själva i den politiska debatten. Humorn hade inte längre ett terapeutiskt självändamål utan fungerade istället existentiellt. Den tidning som inte klarade denna övergång – som *Naggen* – föll ifrån. För det andra menar Östling att vi genom arenabegreppet kan se dess aktörer, publik och deras respektive roller. Skämttidningarna hade ofta dominerande chefredaktörer, och det var ofta på deras villkor som humorns tilltal utformades. Detta gäller för hela tidsperioden, och vi kan även se hur skämttidningar kunde följa sina chefredaktörers åsikter och sinnelag, inte minst i fallet med *Naggen*. Publikens roll är mer föränderlig, från att 1918 vara en utgångspunkt ur vars frustration tidningarna hämtade sin inspiration till att 1921 och 1922 vara tydligare mottagare av ett budskap. På så sätt upprätthölls arenornas grundvallar av dess producenter, medan konsumenterna påverkade vad som exakt föregick på arenornas scengolv. För det tredje menar Östling att vi kan se arenor som delar av en större offentlig infrastruktur. Med detta i åtanke kan vi se denna infrastruktur som det mediasystem jag tidigare har beskrivit,

och konstatera att skämtpressen på flera sätt var avvikande. Den hade som genre ett underifrån- och utifrånperspektiv som stod i kontrast både till dagstidningarnas journalistiska rapportering och andra magasins mer folkbildande eller organiserade karaktär. Skämtpressen förhöll sig oberoende och distanserade gentemot annan press samt mot folkrörelserna och kunde därmed tydligt avgränsa sig själva som arenor i mediasystemet.

För det fjärde menar Östling att arenor effektivt kan analytiskt jämföras med varandra. Jag har ovan lyft fram likheterna och skillnaderna mellan de tre tidningarna och noterar att den etablerade formen är det som främst förenar. Skämttidningen med stort S var välkänd i sin tid och utseendet och upplägget var förväntat. Skillnaderna uppstår inom ramarna för denna form och består av stilistiken, med *Söndags-Nisses* kvickhet, *Naggens* metaforisk och *Strix* talspråkighet. På så sätt konstruerades alltså arenorna i olika stilar och kunde därmed konsolidera sina egenheter samtidigt som genren i helhet nådde ut brett.

3.4 Hur humorns funktioner bidrog till demokratiseringen

Som jag tidigare har visat har mycket av den tidigare forskningen om och kring den svenska skämtpressen fokuserat på identitet och representation. Andersson tittar på representationer av "juden" och dess förhållande till den svenska identiteten, och Banér genomför en liknande operation rörande barn, för att ta två exempel. Man har på olika sätt betraktat humorn som en spegel i vilken samtiden avtecknades. Genom att istället se på humorn i skämtpressen som funktionell och fokusera på det politiska materialet kan vi se att genren var en offentlig arena med en närmast unik roll i demokratiseringsprocessen. Sett till det vid tiden rådande mediasystemet kunde skämtpressen erbjuda en bild av det politiska skeendet som varken dagspressen eller andra magasin kunde. Genren var diversifierad – olika ståndpunkter kunde togföras i samma format – och kunde därmed vara ett fönster mot den politiska makten för många olika grupper i samhället. För att återvända till Göranssons idé om folkrörelserna som offentliga maktbaser kunde skämtpressen fungera på ett liknande sätt; inte som en språngbräda till politisk makt men likväl som en arena för att öka publikens medvetenhet och ställning i förhållande till de politiska institutionerna. Genom att dra ner byxorna på politikerna ville skämtpressen påverka den politiska makten, och skapade på så sätt ett mer demokratiskt

förhållande mellan politikerna och läsarna – även om bilden av den politiska makten sällan var särskilt positiv. Allt detta gjorde genren genom att inte vara ett språkrör för någon politisk rörelse såsom Lundström menar att dagspressen var (*Naggen* hade förvisso en tydlig politisk lutning men var alltså fristående). Det är just dagstidningarna som i det mediala perspektivet oftast har lyfts fram som viktiga i demokratiseringsprocessen, men vad vi här ser är att en genre som varken var journalistisk eller partipolitiskt anstruken lika bra kan ses som en viktig opinionsbildare i och del av den svenska demokratiseringsprocessen.

4 Bibliografi

4.1 Skämttidningar

- *Söndags-Nisse*. 6/1-1918.
 - *Söndags-Nisse*. 3/2-1918.
 - *Söndags-Nisse*. 3/3-1918.
 - *Söndags-Nisse*. 2/6-1918.
 - *Söndags-Nisse*. 4/8-1918.
 - *Söndags-Nisse*. 6/10-1918.
 - *Söndags-Nisse*. 22/12-1918.
 - *Söndags-Nisse*. 6/2-1921.
 - *Söndags-Nisse*. 6/3-1921.
 - *Söndags-Nisse*. 3/4-1921.
 - *Söndags-Nisse*. 3/7-1921.
 - *Söndags-Nisse*. 7/8-1921.
 - *Söndags-Nisse*. 4/9-1921.
 - *Söndags-Nisse*. 5/2-1922.
 - *Söndags-Nisse*. 5/3-1922.
 - *Söndags-Nisse*. 7/5-1922.
 - *Söndags-Nisse*. 20/8-1922.
 - *Söndags-Nisse*. 27/8-1922.
 - *Söndags-Nisse*. 3/9-1922.
 - *Söndags-Nisse*. 1/10-1922.
 - *Söndags-Nisse*. 5/11-1922.
-
- *Naggen*. 1/1-1918.
 - *Naggen*. 1/2-1918.
 - *Naggen*. 1/3-1918.
 - *Naggen*. 1/5-1918.
 - *Naggen*. 1/7-1918.
 - *Naggen*. 1921, De frigjorda kvinnorna.

- *Naggen*. 1921, Dillenummer.
- *Naggen*. 1921, Nyårsnummer.
- *Naggen*. 1921, Vårnummer.
- *Naggen*. 1922, Sommarnummer.
- *Naggen*. 1922, Vårnummer.

- *Strix*. 2/1-1918.
- *Strix*. 6/2-1918.
- *Strix*. 3/4-1918.
- *Strix*. 1/5-1918.
- *Strix*. 4/9-1918.
- *Strix*. 2/10-1918.
- *Strix*. 5/1-1921.
- *Strix*. 2/2-1921.
- *Strix*. 2/3-1921.
- *Strix*. 6/4-1921.
- *Strix*. 4/5-1921.
- *Strix*. 1/6-1921.
- *Strix*. 6/7-1921.
- *Strix*. 5/10-1921.
- *Strix*. 4/1-1922.
- *Strix*. 1/3-1922.
- *Strix*. 5/4-1922.
- *Strix*. 3/5-1922.
- *Strix*. 2/8-1922.
- *Strix*. 6/9-1922.
- *Strix*. 4/10-1922.

4.2 Litteratur

- Altick, Richard. *Punch: The Lively Youth of a British Institution*. Columbus, OH: Ohio State University Press, 1997.
- Andersson, Daniel & Bengtsson, Rickard. *Rusdryckens vara eller inte vara: En jämförelsestudie mellan två lokala tidningar inför och efter folkomröstningen 1922*. Kand., Linnéuniversitetet, 2013.
- Andersson, Lars M. *En jude är en jude är en jude... Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900-1930*. Diss., Lunds universitet, 2000.
- Banér, Anne. *Uppkäftiga ungar och oförargliga barn: Barn i svensk skämtpress 1894-1924*. Diss., Stockholms universitet, 2006.
- Berghahn, Volker. *Germany and the approach of war 1914*. Boston, MA: Bedford/St. Martin's, 1993.

- Blomqvist, Håkan. *Potatisrevolutionen och kvinnoupploppet på Södermalm 1917: Ett historiskt reportage om hunger och demokrati*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg, 2017.
- Edoff, Erik. *Storstadens dagbok: Boulevardpressen och mediasystemet i det sena 1800-talets Stockholm*. Diss., Lunds universitet, 2016.
- Franzén, Nils-Olof. *I Sverige under första världskriget: Undan stormen*. Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1986.
- Göransson, Anita. Från hushåll och släkt till marknad och stat. I *Sverige: En social och ekonomisk historia*, Susanna Hedenborg & Mats Morell (red.), 231-262. Lund: Studentlitteratur, 2006.
- Hadenius, Stig, Molin, Björn & Wieslander, Hans. *Sverige efter 1900: En modern politisk historia*. Stockholm: Bonnier Alba, 1993.
- Hedvall, Barbro. *Vår rättmätiga plats*. Stockholm: Bonnier fakta, 2011.
- Johansson, Hilding. *Folkrörelserna i Sverige*. Stockholm: Sober förlag, 1980.
- Kessel, Martina. *Gewalt und Gelächter*. Stuttgart: Franz Steiner verlag, 2019.
- Lundell, Patrik. Historiska vägar i offentlighetsteorin. I *Mediehistoriska vändningar*, Marie Cronqvist, Johan Jarlbrink & Patrik Lundell (red.), 175-190. Lund: Mediehistoriskt arkiv, 2014.
- Lundström, Gunilla, Rydén, Per & Sandlund, Elisabeth. *Den svenska pressens historia III: Det moderna Sveriges spegel (1897-1945)*. Stockholm: Ekerlids förlag, 2001.
- Möller, Tommy. *Svensk politisk historia: Strid och samverkan under tvåhundra år*. Lund: Studentlitteratur, 2007.
- Nermo, Magnus. Hundra år av könssegregering på den svenska arbetsmarknaden. *Sociologisk forskning*. Vol. 37, nr. 2, 2000: 35-65.
- Ohlsson, Per T. *1918: Året då Sverige blev svenskt*. Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2017.
- Olsson, Lars & Ekdahl, Lars. *Klass i rörelse: Arbetarrörelsen i svensk samhällsutveckling*. Stockholm: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, 2002.
- Palmlund, Evald. *Erik Lindorm: Ett författarliv*. Stockholm: Carlsson bokförlag, 1996.
- Popa, Diana Elena & Tsakona, Villy (red.). *Studies in political humour: In Between Political Critique and Public Entertainment*. Amsterdam: John Benjamins, 2011.
- Rogge-Balke, Katharina. *Befehl und ungehorsam*. Baden-Baden: Tectum verlag, 2014.
- Rossholm, Elisa. *I väntan på hufvudpersonen: Identitet och identifikation i svensk skämtbild 1870-1900*. Diss., Stockholms universitet, 2016.
- Selin, Jacob. *Den allvarsamma leken: Politisk satir i svensk skämtpress 1939-1945*. Master, Uppsala universitet, 2022.
- Severinsson, Emma. *Moderna kvinnor: Modernitet, femininitet och svenskhet i svensk veckopress 1920-1933*. Diss., Lunds universitet, 2018.
- Sigurdson, Ola. *Gudomliga komedier – Humor, subjektivitet, transcendens III: Kritik av den existentiella humorn*. Göteborg: Glänta produktion, 2021.
- Snickars, Pelle. Storstrejken 1909 – En mediehistoria. I *Medier & politik: Om arbetarrörelsens mediestrategier under 1900-talet*, Mats Jönsson & Pelle Snickars (red.), 49-102. Stockholm: Mediehistoriskt arkiv III, 2007.
- Svensson, Mattias. *Så roligt ska vi inte ha det: En historia om svensk alkoholpolitik*. Stockholm: Timbro förlag.
- Tjerneld, Staffan. *Hasse Z: En svensk humorist*. Stockholm: Bonniers, 1962.

- Wickman, Mats. *Från bioplats till kasino: En resa genom Stockholms nöjeshistoria*. Stockholm: Lind & Co, 2003.
- Östberg, Kjell. *Folk i rörelse: Vår demokratis historia*. Stockholm: Ordfront, 2021.
- Östling, Johan. Circulation, Arenas, and the Quest for Public Knowledge: Historiographical Currents and Analytical Frameworks. *History & Theory – Studies in the Philosophy of History*. Vol. 59, nr. 4, 2020: 111-126.

4.3 Internet

- Albert Engström Sällskapet. Personen/Biografi. *Albert Engström Sällskapet*. 2023. <https://albertengstrom.se/om-albert/personen-biografi/> (Hämtad 2023-05-24).
- Nationalencyklopedin. Nöjesskatt. *Nationalencyklopedin*. 2023. <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/n%C3%B6jesskatt> (Hämtad 2023-05-24).
- Svenskt biografiskt lexikon. Ivan Bratt. *Riksarkivet*. 2014. <https://sok.riksarkivet.se/Sbl/Presentation.aspx?id=16884> (Hämtad 2023-05-24).
- Svenskt biografiskt lexikon. Kinmanson, Kinmansson, släkter. *Riksarkivet*. 2014. <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=11495&forceOrdinarySite=true> (Hämtad 2023-05-24).
- The Victorian Web – Literature, History & Culture in the Age of Victoria. Punch, or the London Charivari (1841-1992) – A British Institution. *The Victorian Web*. 2018. <https://victorianweb.org/periodicals/punch/pva44.html> (Hämtad 2023-05-19).
- Qatara. “Simplicissimus” and the Palestine issue: Satire’s timeless appeal. *Qatara*. 2016. <https://en.qantara.de/content/palastina-nummer-der-satirezeitschrift-simplicissimus-wilhelms-wallfahrt> (Hämtad 2023-05-22)